

**ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ТЕХНОЛОГІЙ
КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ ІМЕНІ ГЕТЬМАНА
ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО**

**КАФЕДРА ІНОЗЕМНИХ МОВ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ
СПРЯМУВАННЯМ ТА ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри Корешкова С.П.

Протокол № __ від _____ 2020 р.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Викладач, вчене звання, науковий ступінь	Бонадренко Євген Михайлович кандидат наук з державного управління
E-mail	
Навчальна дисципліна	Етичний кодекс ученого
Офіційна назва освітньої програми	Річковий та морський транспорт
Рівень вищої освіти	Третій (освітньо-науковий)
Галузь знань	27 Транспорт
Спеціальність	271 Річковий та морський транспорт
Обсяг дисципліни в кредитах ECTS	4
Статус дисципліни (обов'язкова, вибіркова)	Обов'язкова

Мета вивчення дисципліни	Ознайомити аспірантів із моделями взаємозв'язку етики і науки; питаннями про моральну відповідальність учених; моральними нормами взаємин у наукових колективах і нормами наукової творчості, зокрема, етичними вимогами до проведення наукового дослідження, аналізу, інтерпретації та презентації його результатів, а також ведення наукових дискусій
Інтегральна компетентність	Здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики
Загальні компетентності	ЗК 1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, розв'язувати комплексні задачі та практичні проблеми ЗК 2. Здатність до самостійного формування системного наукового і загального культурного світогляду ЗК 3. Здатність використовувати методи фундаментальних наук для розв'язання загально-технічних та професійних завдань ЗК 4. Здатність використовувати методи спеціальних наук для розв'язання професійних задач ЗК 5. Здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями ЗК 10. Здатність самостійно виконувати наукові дослідження з урахуванням академічної доброчесності
Фахові загальні компетентності	ФК 1. Здатність формулювати наукову проблему та її робочі гіпотези на основі переосмислення наявних та створення нових цілісних знань у галузі морського та річкового транспорту ФК 2. Здатність генерувати нові інноваційні ідеї та підходи, оцінювати і виявляти перспективи подальших професійних досліджень у професійній сфері ФК 3. Здатність оцінити стан складних систем та процесів в галузі ФК 4. Уміння визначати проблемне поле та формулювати наукові та науково-практичні задачі для забезпечення процесів навігації та управління рухом в різних сферах, з використанням прогресивних методів наукового пошуку ФК 5. Уміння аналізувати, систематизувати та узагальнювати результати наукових досліджень у галузі. ФК 6. Здатність діяти на основі етичних принципів, норм права і вимог міжнародних академічних стандартів при плануванні досліджень, обробці і збереженні отриманих даних ФК 7. Уміння планувати, організовувати та здійснювати оригінальні наукові дослідження актуальних проблем сфери обробки інформації та застосування її в системах спостереження та розпізнавання об'єктів, готувати аналітичні матеріали, наукові доповіді та презентації для їхнього оприлюднення ФК 9. Уміння застосовувати різні методики, стратегії та моделі викладання навчальних дисциплін з професійного напрямку ФК 10. Здатність інтерпретувати результати досліджень та брати участь в дискусіях із досвідченими фахівцями щодо отриманих результатів у ході досліджень. ФК 11. Наукове супроводження етапів циклу існування об'єктів діяльності доктора філософії з річкового та морського транспорту (проекування, створення, експлуатація, відновлення, утилізація) ФК 12. Прикладне супроводження етапів циклу існування об'єктів діяльності доктора філософії з річкового та морського транспорту (проекування, створення, експлуатація). ФК 13. Уміння застосовувати різні методики, стратегії та моделі викладання навчальних дисциплін з навігації та управління суднами, управління судновими технічними системами. ФК 14. Здатність у рамках дисертаційної роботи зробити оригінальний та інтелектуально складний науковий внесок у теорію і практику досліджуваної проблематики

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЗА ТЕМАМИ

Змістовний модуль I.

- 2.7.1. *Тема 1.* Наука і мораль.
 2.7.2. *Тема 2.* Наука як творчість
 2.7.3. *Тема 3.* Інсайт, його значення в науці
 2.7.4. *Тема 4.* Кодекс етики та його структура
 2.7.5. *Тема 5.* Загальні та суб'єктивні моральні вимоги.

Змістовний модуль II.

- 2.7.1. *Тема 6.* Авторство у науці.
 2.7.2. *Тема 7.* Інтелектуальна власність
 2.7.3. *Тема 8.* Етичні вимоги до наукової дискусії
 2.7.4. *Тема 9.* Основні категорії етики
 2.7.5. *Тема 10.* Академічна доброчесність

Програмні результати навчання	ПРН 1. Здійснювати наукове дослідження у відповідності до засадничих принципів логіки наукового пізнання ПРН 3. Визначати ціннісні та етичні засади наукової діяльності й керуватися ними у власному дослідженні ПРН 17. Оволодіння навичками наукової самостійної роботи (кваліфікаційна робота), або в групі (наукові експерименти та дослідження, включаючи навички лідерства при їх виконанні), уміння отримати науковий результат, виявити наукову новизну та актуальність в досліджених сферах транспорту.
Форми поточного та підсумкового контролю	При проведенні поточного контролю використовуються наступні форми: усне опитування, перевірка самостійного рішення практичних завдань, письмовий тестовий експрес-контроль, виступи студентів при обговоренні теоретичних та практичних питань, захист лабораторних робіт. Формою підсумкового контролю з дисципліни є іспит, що приймається за тестами, які включають теоретичні та практичні питання.

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Навчальна дисципліна оцінюється за 100-бальною шкалою. Підсумкові бали з дисципліни визначаються як сума балів, отриманих здобувачем протягом семестру по передбаченим видам навчальної діяльності та балів, набраних на підсумковому контролі (іспит).

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS

Оцінка в балах	Оцінка за Національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
		Оцінка	Пояснення
90-100	Відмінно («зараховано»)	A	«Відмінно» - виставляється студенту, який глибоко та міцно засвоїв матеріал, відмінно справляється з задачами та питаннями, показує знайомство з фаховою літературою, володіє різносторонніми навичками та прийомами виконання практичних завдань, вміє добре орієнтуватись у виробничих ситуаціях, приймає участь у наукових заходах.

82-89	Добре («зараховано»)	B	« Дуже добре » - теоретичний зміст курсу засвоєний цілком, необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом в основному сформовано, всі навчальні завдання, які передбачені програмою навчання, виконано , якість виконання більшості з них оцінено кількістю балів, близькою до максимальної, робота з двома–трьома незначними помилками.
75-81		C	« Добре » - теоретичний зміст курсу засвоєний цілком, практичні навички роботи із засвоєним матеріалом в основному сформовано, всі навчальні завдання, які передбачено програмою навчання, виконано, якість виконання жодного з них не оцінено мінімальною кількістю балів, деякі види завдань виконано з помилками, робота з декількома незначними помилками, або з однією–двома значними помилками.
68-74	Задовільно («зараховано»)	D	« Задовільно » - теоретичний зміст курсу засвоєний не повністю, але прогалини не носять істотного характеру, необхідні практичні навички роботи із засвоєним матеріалом в основному сформовано, більшість передбачених програмою навчання навчальних завдань виконано, деякі з виконаних завдань, містять помилки, робота з трьома значними помилками.
60-67		E	« Достатньо » - теоретичний зміст курсу засвоєний частково, деякі практичні навички роботи не сформовано, частина передбачених програмою навчання навчальних завдань не виконано, або якість виконання деяких з них оцінено кількістю балів, близькою до мінімальної, робота, що задовольняє мінімум критеріїв оцінки.
35-59	Незадовільно («не зараховано»)	FX	« Умовно незадовільно » теоретичний зміст курсу засвоєний частково, необхідні практичні навички роботи не сформовано, більшість передбачених програм навчання, навчальних завдань не виконано, або якість їхнього виконання оцінено кількістю балів, близькою до мінімальної; при додатковій самостійній роботі над матеріалом курсу можливе підвищення якості виконання навчальних завдань (з можливістю повторного складання), робота що потребує доробки
1-34		F	« Безумовно незадовільно » теоретичний зміст курсу не засвоєно, необхідні практичні навички роботи не сформовано, всі виконані навчальні завдання містять грубі помилки, додаткова самостійна робота над матеріалом курсу не приведе до значимого підвищення якості виконання навчальних завдань, робота, що потребує повної переробки

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про освіту». – К. : Генеза, 2002.

2. Закон України «Про вищу освіту»: <http://zakon.rada.gov.ua>.
 3. Етичний кодекс ученого <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-09#Text>
 4. Бихар В. С. Вплив цінностей на формування особистості в контексті філософсько-правових інтенцій / В. С. Бихар // Наук. вісник ЛЬДУВС. – 2010 – № 2. – С. 405–413.
 5. Бралатан В. П. Професійна етика : навч. посібник / В. П. Бралатан, І. В. Гуцаленко, Н. Г. Здирко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 251 с.
 6. Андронова О.Ф. Трансфер технологій як інструмент реалізації інноваційної діяльності: монографія / О.Ф. Андронова, А.В. Череп. – К.: Кондор, 2007. – 356 с.
 7. Дідківський М. І. Міжнародний трансфер технологій: навчальний посібник для вузів К.: Знання, 2011. – 365 с.
 8. Мокій А.І. Бабець І.Г., Полякова Ю.В. Комерціалізація технологій та об'єктів патентного права: навчальний посібник. - Львів: ЛКА, 2010. – 416 с.
 9. Перерва П. Г., Коциски Д., Сакай Д., Верешне Шомоши М. Трансфер технологій. Монографія. – Х.: Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – 668 с.
 10. Трансфер технологій: підручник / А. А. Мазаракі, Г. О. Андрощук, С. І. Бай та ін.; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – 556 с.
- Допоміжна література
11. Ястремська О. О. Інтелектуальна власність: навчальний посібник / О. О. Ястремська. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 124 с.
 12. Зинов В., Сафарян К. Інтелектуальний капітал как базовая характеристика стоимости бизнеса. //Інтелектуальна власність – 2001, № 5 – 6. – с. 23 – 25

Тема 1. Наука і мораль.

Поняття про мораль, її складові. Етимологічно термін «мораль» походить до латинського слова «mos» (множина «mores»), що позначає «вдача». Інше значення цього слова - закон, правило, розпорядження. У сучасній філософській літературі під мораллю розуміється моральність, особлива форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин; один з основних способів регуляції дій людини в суспільстві за допомогою норм.

Мораль виникає і розвивається на основі потреби суспільства регулювати поведінку людей у різних сферах їхнього життя. Мораль вважається одним із самих доступних способів осмислення людьми складних процесів соціального буття. Корінною проблемою моралі є регулювання взаємин і інтересів особистості і суспільства.

Моральні ідеали, принципи і норми виникли з представлень людей про справедливість, гуманність, добро, суспільному благу і т.п. Поведінку людей, що відповідало цим представленням з'являлося моральним, протилежне – аморальним. Іншими словами, морально те, що, на думку людей, відповідає інтересам суспільства й індивідів. Те, що приносить найбільшу користь. Природно, що ці представлення мінялися від століття до століття, і, крім того, вони були різні в представників різних шарів і груп. Звідси ж виникає специфічність моралі в представників різних професій. Усе сказане дає підставу говорити, що мораль має історичний, соціально-класовий і професійний характер.

Сфера діяльності моралі широка, але проте багатство людських відносин можна звести до відносин:

- індивіда і суспільства;
- індивіда і колективу;
- колективу і суспільства;
- колективу і колективу;

- людину і людину;
- людини до самої себе.

Таким чином, у рішенні питань моралі правомочно не тільки, колективне, але й індивідуальна свідомість: моральний авторитет кого-небудь залежить від того, наскільки правильно він усвідомлює загальні моральні принципи й ідеали суспільства і відбиту в них історичну необхідність.

Об'єктивність підстави саме і дозволяє особистості самостійно, у міру власної свідомості, сприймати і реалізовувати суспільні вимоги, приймати рішення, виробляти для себе правила життя й оцінювати що відбувається. Тут устає проблема співвідношення волі і необхідності. Правильне визначення загальної підстави моралі ще не означає однозначного виведення з нього конкретних моральних норм і чи принципів безпосереднього проходження індивіда «історичної тенденції». моральна діяльність включає не тільки виконання, але і творчість нових норм і принципів, перебування найбільш відповідаючих сучасності ідеалів і шляхів їхнього здійснення.

Безцільно шукати точне визначення сутності моралі, це безуспішно намагалися зробити ще в стародавності. Можна лише позначити основний каркас понять, що «складають» цю науку:

1. Моральна діяльність – найважливіший компонент моралі, що виявляється у вчинках. Учинок, чи сукупність учинків, що характеризує поведінку особистості, дає представлення про її справжню моральність. Таким чином, тільки діяльність і реалізація моральних принципів і норм дають особистості право на визнання в неї справжньої моральної культури. Вчинок у свою чергу містить три компоненти:

- **Мотив**, - морально усвідомлене спонукання зробити чи вчинок же мотивація, - сукупність мотивів, що означає перевагу тих чи інших цінностей у моральному виборі, індивіда здійснюючого вчинок. Наприклад, ...Два приятелі, працівники Кисневого заводу, сиділи у випарника. Стояло жарке літо. Один з них сказав: «Добре б зараз остудитися!». Інший швидко відвернув заслінку, у результаті чого що сказав, був заживо заморожений, що вирвалися парами кисню ... Здавалося б, у даному випадку немає прямих спонукань до здійснення злочину, і тут злочинний результат не збігається з мотивами і цілями дії. Тут мотивація, є на перший погляд, неадекватної зробленому діянню. Це діяння, скоріше можна назвати безмотивним, однак «згорнутість мотиву», його ситуативна обумовленість не означає його відсутності. У даній імпульсній дії не було злочинної мети і відповідного мотиву, але тут спрацювала стереотипна готовність діяти легковажно, бездумно, під впливом окремих ізольованих представлень ...

- **Результат**, – матеріальні чи духовні наслідки вчинку, що мають визначене значення.

- **Оцінка** навколишніми, як самого вчинку, так і його результату і мотиву. Оцінка учинку виробляється в співвіднесенні з його соціальною значимістю: його значенням для тієї чи іншої людини, людей, колективу, суспільства і т.д.

Отже, учинок ця не всяка дія, але дія суб'єктивна мотивоване, що має для кого-небудь значення і тому зухвале до себе визначене відношення (оцінку). Учинок може бути моральним, аморальним чи позаморальним, але, проте, що піддається оцінці. Наприклад, ... підняти підрозділ в атаку морально, але якщо атака безрозсудна і приведе до безглуздої загибелі, те цей учинок не тільки аморальний, але і злочинний.

2. Моральні (моральні) відносини – відносини, у яких вступають люди, роблячи вчинки. Моральні відносини являють собою діалектику суб'єктивного (спонукання, інтереси, бажання) і об'єктивного (норми, ідеали, удачі) з який приходиться вважатися, і які мають для індивідів імперативний характер. Вступаючи в моральні відносини, люди покладають на себе визначені моральні зобов'язання і разом з тим покладають на себе моральні права.

3. Моральна свідомість – містить у собі пізнання, знання, вольове спонукання і визначальне вплив на моральну діяльність і моральні відносини. Сюди також відносять: моральна самосвідомість, моральну самооцінку.

Моральна свідомість завжди аксиологічно, тому що в кожному своєму елементі воно укладає оцінку з позиції виробленої системи цінностей і спирається на визначену сукупність моральних норм, зразків, принципів традицій і ідеалів. Моральна свідомість як система оцінок зі знаками чи плюс мінус, відбиває дійсність крізь призму схвалення і осудів, через протилежність добра і зла, відношення і діяльність, наміри - ці категорії в питаннях етики мають першорядне значення. Аристотель, вперше в європейській етиці всебічно розглянув поняття «намір», розумів його саме як підставу чесноти і свідомо протиставляв, відрізняв від волі і представлення («Никомахова етика», книга III, р.4, 5, 6, 7).

Намір не має справу з тим, що неможливо здійснити, а спрямовано на те, що у владі людини, воно стосується засобів досягнення мети (не можна сказати: я маю намір бути блаженним) на відміну від волі взагалі, яка може мати справу з неможливим (бажання безсмертя, наприклад), і направляти на те, що поза нашою владою (бажання перемоги тому чи іншому атлету в змаганні), стосується цілей людини. Раціональне зерно думки Аристотеля, відповідно до якої намір стосується засобів, а воля - цілей людської діяльності, полягає в тому, що змістом наміру можуть бути, як правило, мети здійсненні, реальні, узяті в єдності з засобами їхнього досягнення.

Намір також не є представлення. Перше завжди практично орієнтовано, виділяє у світі тільки те, що у владі людини, друге простирається на усіх: і на вічне, і на неможливе; перше розрізняється добром і злом, друге - істинністю і хибністю; перше є вказівка до дії, говорить про те, чого домагатися і чого уникати, що робити з предметом; друге аналізує, що таке сам предмет і чим він корисний; перше хвалять, коли воно погодиться с боргом, друге - коли воно істинно; перше стосується того, що відомо, друге того, що нам невідомо. До того ж, завершує свою порівняльну характеристику Аристотель, кращі наміри і кращі представлення зустрічаються не в тих самих людей. Власна істотна ознака наміру Аристотель вбачає в тім, що йому передують попередній вибір, зважування мотивів, під якими він насамперед розуміє різну роль розуму, що спонукує, і задоволень: « Воно є щось, що обирається переважно перед іншими».

Первісні форми моралі

Основна суспільна функція моралі, яка визначає специфіку її соціального буття, — це функція регуляції людської поведінки та міжлюдських стосунків.

Жодне суспільство не може скластися й існувати на ґрунті хаотичного зіткнення сліпих егоїстичних інтересів, нічим не нормованого й не впорядкованого. Такий гіпотетичний стан нульової впорядкованості суспільного життя англійський філософ Т. Гоббс (1588—1679) охарактеризував як «bellum omnium contra omnes» («війну всіх проти всіх» — лат.). Нестерпність такого стану суспільства змушує людей, на думку Гоббса, укласти між собою своєрідну угоду, соціальний договір, який, обмежуючи на засадах взаємності права кожного індивіда, тим самим має гарантувати реалізацію основних серед них, передусім права на життя і його захист (що передбачає виникнення держави й закону).

Втім, ще до Гоббса ідею соціального договору висували мислителі пізньої античності; в XVI ст. ми знаходимо її в нідерландського соціолога й правника Г. Греція (1583—1645); згодом її розвивали такі видатні мислителі, як Дж Локк, Б. Спіноза, І. Кант, Ж. Ж. Руссо. Це уявлення відбивало переконання в іманентності (внутрішній притаманності) суспільному життю людей певних форм його нормативної регламентації.

Реально ми бачимо, що вже в первісному людському колективі в міру його виходу за межі загально-біологічних детермінант поведінки — інстинктів стадності, збереження виду, материнського інстинкту — починає утверджуватися і розгалужуватися система власне нормативної регуляції життя, тобто такої, що в той або інший спосіб звертається до людської свідомості.

Набуваючи інколи у своїх конкретних проявах уже цілком осмисленого характеру, ці первісні поведінкові норми являють разом з тим приклади такої жорстокості, такої цілісності й всеосяжності тиску на людського індивіда, подібні до яких ми навряд чи знайдемо в усій подальшій історії людства. В примусовості цих норм синкретично

(нерозчленовано, до майбутнього розмежування) поєднувався вплив магії, звичаю, міфу, а також того, що в пізніші часи дістало назву моралі, — не дарма в літературі інколи йдеться про «мононорми» первісного життєустрою.

Яскравим прикладом таких «мононорм» є вироблена в родовому суспільстві система заборон — табу або табуація (з полінезійської). Те, що відомо сучасним дослідникам про феномен табу, дає підстави вбачати в ньому складний, але цілісний комплекс уявлень, в основі якого — категорична заборона певних дій і намірів, спрямованих на «недоторканні» об'єкти, що збуджують відчуття смертельного жаху, загрози — й водночас благоговіння, принадності, якщо не звабливості.

Наскільки ми можемо судити, табу були пов'язані насамперед із забороною інцесту — статевих зв'язків між родичами, а також з культом тотему — священної тварини, ім'ям якої називав себе даний рід. З розвитком первісного людства з'являються все нові й нові різновиди табу; якщо звести їх у єдиний перелік, він налічував би тисячі заборон.

Серед найважливіших груп табу можна навести такі: захист вогню і житла; захист трудових операцій; захист зброях праці і зброї; захист важливих осіб — вождів, жерців; захист слабших членів племені — жінок, дітей, старих; захист від небезпек, пов'язаних з дотиком до трупа; обмеження щодо вживання певних видів їжі; заборони й обмеження, пов'язані з певними важливими актами та фазами особистого життя (ініціаціями, статевим актом, пологами, шлюбами, місячними та ін.); захист власності тощо.

Можна припустити, що вся сукупність подібних табу загалом задовольняла потребу в захисті найважливіших елементів життєдіяльності даного родового колективу. Хоча пояснити походження тих чи інших конкретних форм табуації іноді буває вкрай важко. Так, критичним питанням історії первісної моральності залишається проблема табування інцесту.

Стимулююче значення цієї категоричної заборони сумнівів не викликає — прогрес в усвідомленні завдяки їй усієї системи кривих зв'язків, досягнення більшої згоди й співробітництва в межах родової спільності, нарешті, загальне зростання на цьому тлі людської свідомості говорять самі за себе. Але чому була введена сама ця заборона?

Гіпотез щодо цього існує чимало, але безсумнівних серед них поки що нема. Якщо, скажімо, виходити з ідеї про шкідливість кровозмішення для нащадків, то як могли про це знати первісні люди, для яких був загадкою зв'язок між статевим актом і народженням дитини? На сьогодні існують психоаналітичні, семіотичні, економічні (боротьба за жінку як робочу силу) та інші пояснення цього воістину поворотного пункту в історії людської моральності. Можливо, втім, що саме тут ми стикаємося з тією межею, на якій в соціальну й культурну історію моральності втручаються більш загальні антропологічні та буттєві чинники.

В будь-якому разі в процесі становлення специфічних форм моральної регуляції важливим виявляється сам механізм дії табуаційної заборони. З одного боку, ця заборона діє на людину всеохоплюючим і невідворотним чином. З. Фрейд у книзі «Тотем і табу» описує випадок, коли запальничка маорійського вождя одного разу призвела до загибелі кількох чоловік з його племені.

Вождь свою запальничку загубив, а ці люди знайшли її й почали нею користуватися. Коли ж вони дізналися, кому ця запальничка належить (а всі речі вождя табуовані), то вмерли від жаху. Відомо багато подібних прикладів. Так, здорова людина могла вмерти наглою смертю, дізнавшись, що поснідала їжею вождя, тощо.

З іншого ж боку, істотним є іманентний характер покарання в разі порушення табуаційної заборони. Людину може ніхто не карати; без усякого втручання ззовні, навіть коли немає жодних свідків її «жахливого» вчинку, вона сама, так би мовити, відкривається для покарання: впадає в депресію, тяжко захворює, інколи, як бачимо, і вмирає. В цій характерній ознаці механізму реалізації заборони-табу неважко розпізнати прообраз майбутньої автономної моральності.

Звичайно, чистої моралі в первісному суспільстві ще не існувало, як не було там і чистого мистецтва, чистої філософії чи навіть чистої релігії, чистої духовності загалом — панував магійний синкретизм. І все ж протягом усієї первісної історії людства відбувалося

поступове нагромадження елементів і ознак, що згодом утворили якісно специфічний феномен моралі: піклування про старих, дітей і жінок, своєрідна дисципліна праці й співробітництва, певна культура людських стосунків, усталена система виховання, зокрема й морального.

Палеолінгвістика свідчить, що вже в давньому кам'яному віці (палеоліті) люди мали уявлення про добро, обов'язок, совість та деякі інші фундаментальні моральні категорії. Так, у мові тасманійців — народу, який жив за умов палеоліту ще в минулому столітті, аж поки не був винищений колонізаторами, — дарма що ця мова налічувала лише кількасот слів, уже присутні терміни «добрий», «злюка», «сором» та ін.

Суттєві «передморальні» моменти (або, точніше, такі, що включають певний моральний зміст, котрий поступово виокремлюється) властиві, як ми бачили, і розвиткові первісних форм регуляції поведінки людини.

Проте власне з мораллю як особливим суспільним феноменом і притаманними їй формами нормативної регуляції ми починаємо мати справу пізніше, коли розкладається первісний синкретизм людського буття і, зокрема, давня «моноорма» поступається місцем диференційованим упорядковуючим і регулятивним впливам цивілізації, що народжується.

Саме з розвитком господарства й торгівлі, утвердженням нових соціально-економічних засад, що підривали замкненість традиційних родоплемінних колективів, формуванням власне суспільних станів і класів, появою держави, що закріплює і каталізує всі ці процеси, — виникає потреба в становленні якісно різних способів регуляції людського життя, вже не пов'язаних з єдиним родовим або племінним центром.

Коли ж така потреба виникає (для південної Європи це в основному епоха пізнього неоліту й бронзовий вік — кінець III — початок I тисячоліття до н. е.) — в житті людського суспільства відбуваються знаменні зміни. Концентрація релігійно-магічних функцій у певних пунктах соціального часу й простору звільнює місце для розгортання раціонально-світських регуляторів людської поведінки.

В цій останній сфері виникає й утверджується право, тобто система соціальних норм та відносин, додержання яких забезпечується силою і авторитетом держави. Як відомо з історії, перші системи права утворювалися звичайно шляхом відбору і санкціонування традиційних, спонтанно сформованих звичаїв («звичаєве право»), загальнообов'язкових релігійних норм тощо. Згодом, однак, у процесі розвитку права дедалі більшою мірою починає виявлятися його власна якісна специфіка, власні системні ознаки. Поряд із правом виділяється, набуває специфічних рис і мораль.

Що ж є характерним саме для моралі як специфічної форми регуляції людської поведінки?

В пошуках відповіді на це запитання звернімо увагу насамперед на існування в цивілізованому суспільстві двох принципово різних форм нормативної регуляції, що доповнюють одна одну, — регуляції інституційної й позаінституційної.

Термін «інститут» (від лат. *institutum* — устрій, установа) вживається в сучасній соціології у двох дещо відмінних значеннях.

По-перше, соціальним інститутом нерідко називають будь-яку історично усталену форму організації й регулювання суспільного життя; у цьому розумінні мораль, звичайно, є одним з інститутів, так само як звичай, наука, мистецтво та ін., — нарівні з інститутами власності, поділу праці, успадкування тощо.

По-друге, однак, інститут постає саме як «установа», що має певну предметну форму й цілеспрямовано створена для поєднання індивідів і регуляції їхніх дій у межах чітко окреслених функцій. Якщо виходити з такого визначення, мораль інститутом не є (так само як звичай, мистецтво тощо), і моральну регуляцію неможливо вважати регуляцією інституціональною. Цим вона передусім і відрізняється від правової регуляції, здійснюваної владою та авторитетом такого потужного й безсумнівного соціального інституту, як держава.

Зазначене розмежування не є чимось абстрактним чи схоластичним: саме на його ґрунті можна найчіткіше уявити принципову відмінність між мораллю і правом в аспекті, який ми тут розглядаємо.

Мораль і звичай

Нагадаймо, що мораль і право репрезентують, відповідно, позаінституційну й інституційну форми регуляції людської поведінки; під цим кутом зору вони тут і розглядалися. Проте як інституційна регуляція не зводиться тільки до правової — власне кажучи, її прикладом може бути будь-яка діюча в суспільстві організація, що так чи інакше визначає права й обов'язки своїх членів, — так і мораль є далеко не єдиним механізмом регуляції позаінституційної. Суттєвим для уточнення специфіки моралі як суспільного явища постає в цьому зв'язку її порівняння з такою формою позаінституційної ж регуляції людської поведінки, як звичай.

Подібно до моралі, звичаї також складаються спонтанно в житті конкретних людських спільнот. Порівняно з правом і мораллю звичаї найглибше вкорінені в первісному синкретизмі, в давній історії людства. Ми не можемо говорити про первісне право, але про первісні звичаї — цілком.

Саме звичаї, хоча це не завжди усвідомлюється, є найбільш глибокою і масовою формою регуляції й нашого сьогоденного життя — в переважній більшості випадків, спілкуючись із людьми, реалізуючи свої цілі тощо, ми діємо, спеціально не розмірковуючи над цим, просто так, як це заведено, як це звично для нас і тих, хто нас оточує. Це стосується як повсякдення, так і свят, урочистостей тощо. Лише стикаючися з неординарними ситуаціями й проблемами, різного роду несподіванками, ми мусимо відступати від звичайної — звичаєвої — колії й шукати нетривіальних шляхів, зокрема й у галузі моралі.

Зважаючи на це, впорядковуюче значення звичаю в суспільному житті справді важко переоцінити — так само як і значення традицій, усталених навичок людського мовлення і мислення, що сполучають наше сьогодення з історичним досвідом людства. Руйнування усталених звичаїв, як показує багата на соціальні й культурні катаклізми історія ХХ ст., — процес болісний, що веде до примітивізації й розкладу людських стосунків, породжує хаос і дезорієнтацію. Недарма й сьогодні так гостро стоять питання відродження звичаєвої структури людського буття — це, так би мовити, той хліб моральності, без якого вона — аж до щонайвищих своїх проявів — існувати не може.

Проте, віддаючи звичаям належне, зважимо все ж і на їхню принципову відмінність від моралі. Якщо спробувати сформулювати найзагальніший принцип звичаю як такого, він, як зазначається в літературі, мав би вимагати: Роби так, як роблять усі! Дотримуючись звичаю, а маю діяти так, як діяди за подібних обставин мої діди-прадіди, як діють мої сусіди та знайомі. Виправданням або обґрунтуванням того чи іншого вчинку тут є наявність певного прецеденту і сформованих ним чекань: те, що має бути, цілком зумовлюється тим, що було й є, тим, що заведено, узвичаєно.

На відміну від цього мораль ґрунтується на дещо іншій zasadі, від людини вона вимагає: роби так, як мусять робити всі! Отже, перед тим, як учинити щось, я маю щонайперше спитати себе не про те, як повівся би на моєму місці мій сусід або прадід, а про те, чого в даній ситуації вимагає від мене мій обов'язок. Таким чином, мораль у порівнянні зі звичаєм вводить принципову відмінність між суцим і належним, між тим, що було й є, і тим, що має бути.

Прецедент для неї вже не є кінцевим виправданням будь-якого вчинку або утримання від нього. Як зазначав творець етики категоричного імперативу І. Кант, навіть якщо б я знав, що за всю історію людства ніхто ще не виконав свій обов'язок належним чином, це не звільнило б мене від необхідності свій власний обов'язок — виконати, виконати його тут і тепер. Адже ця моральна необхідність залежить не від емпіричних зв'язків і прецедентів, що їх я можу спостерігати в минулому, а лише від внутрішніх вимог самої сфери обов'язковості як такої.

Звідси випливає, що й усе суще, все людське буття мораль не може приймати в силу самого лише факту його наявності у світі. Моральна точка зору виходить із того, що саме

існування і повторення чогось нехай навіть протягом століть ще не свідчить про те, що так воно й має бути; давня несправедливість, навіть освячена звичаєм, справедливістю від цього ще не стає і з позицій морально належного може бути засуджена так само, як і несправедливість, скоєна вчора або сьогодні. Із сказаного випливає як докорінна відмінність, так і взаємодоповнюваність звичаю і моралі в суспільному житті. Сила звичаю — могутня підвалина, що цементує, скріплює наявний устрій людського буття і взаємин, забезпечує усталеність у його функціонуванні. Що ж до моралі, то вона може підсилювати дану роль звичаю, якщо, виходячи з власних критеріїв, вважає існуючий стан речей виправданим і належним. Якщо ж ні — мораль постає як революціонізуючий чинник, що протистоїть консерватизму звичаю і спрямований на його подолання.

На чіємусь боці правда в цій давній суперечці звичаю і моралі?

Якщо не обмежуватися вузько традиціоналістською чи, навпаки, моралізаторською точкою зору, а спробувати поглянути на справу ширше — мусимо визнати, що трапляється по-різному. В багатьох конкретних випадках рацію, безперечно, має мораль, і засудження нею тих або інших звичаїв слід розглядати як свідчення їхньої історичної вичерпаності. Так, у засудженні кровної помсти, людських жертвопринесень, рабства мораль, звичайно ж, була права; цю її правоту підтвердив наступний розвиток людства. І тепер ми нерідко стикаємося з таким моральним осудом звичаїв давньої й недавньої минувшини, в обґрунтованості якого сумніватися не доводиться.

Разом з тим цілком очевидно, що й звичаї виникають не на голому місці. Якими б архаїчними чи абсурдними вони часом не здавалися, потрібно зважати на те, що в них акумульовані життєвий досвід і мудрість багатьох поколінь — досвід і мудрість, що не завжди відкриваються короткочасному, не дуже проникливому поглядові людини, зануреної в актуальні проблеми власного сьогодення.

Через це в моралістичній критиці тих або інших звичаїв, за якими стоїть вікова традиція, треба, взагалі кажучи, бути обережними й не поспішати, як мовиться, разом з водою вихлюпувати й дитину. Засуджуючи, скажімо, звичаї, пов'язані з утвердженням нерівності статей, з антигуманним приниженням жінки, чи ж варто, як ми це нерідко спостерігаємо нині, доводити цю зрівняльну кампанію аж до тієї абсурдної межі, за якою втрачається сам виплеканий віками антропокультурний образ жіночності — а відповідно і чоловік відчуває все менше спонук розвивати свої, власне чоловічі чесноти?

На відміну від сфери права тут, у відносинах між звичаєм і мораллю, чітких, задалегідь визначених критеріїв розмежування бути, зрозуміло, не може — все вирішує наша здатність осмислити кожен конкретний випадок, наші тактовність і почуття міри, що є загалом одними з найважливіших культуротворчих здатностей людини.

Тема 2. Наука як творчість

Наука — це сфера людської діяльності, спрямована на вироблення нових знань про природу, суспільство і мислення. Як специфічна сфера людської діяльності вона є результатом суспільного розподілу праці, відокремлення розумової праці від фізичної, перетворення пізнавальної діяльності в особливу галузь занять певної групи людей. Необхідність наукового підходу до всіх видів людської діяльності змушує науку розвиватися швидшими темпами, ніж будь-яку іншу галузь діяльності. Поняття "наука" включає в себе як діяльність, спрямовану на здобуття нового знання, так і результат цієї діяльності — суму здобутих наукових знань, що є основою наукового розуміння світу. Науку ще розуміють як одну з форм людської свідомості. Термін "наука" застосовується для назви окремих галузей наукового знання.

Закономірності функціонування та розвитку науки, структури і динаміки наукового знання та наукової діяльності, взаємодію науки з іншими соціальними інститутами і сферами матеріального й духовного життя суспільства вивчає спеціальна дисципліна — наукознавство. Одним з основних завдань наукознавства є розробка класифікації наук, яка визначає місце кожної науки в загальній системі наукових знань, зв'язок усіх наук. Найпоширенішим є розподіл усіх наук на науки про природу, суспільство і мислення. Процес руху людської думки від незнання до знання називають пізнанням, в основі якого

лежить відбиття і відтворення у свідомості людини об'єктивної дійсності. Наукове пізнання – це дослідження, яке характерне своїми особливими цілями і задачами, методами отримання і перевірки нових знань. Воно сягає сутності явищ, розкриває закони їх існування та розвитку, тим самим вказуючи практиці можливості, шляхи і способи впливу на ці явища та зміни згідно з їхньою об'єктивною природою. Наукове пізнання покликане освітлювати шлях практиці, надавати теоретичні основи для вирішення практичних проблем.

Основою і рушійною силою пізнання є практика, вона дає науці фактичний матеріал, який потребує теоретичного осмислення. Теоретичні знання створюють надійну основу розуміння сутності явищ об'єктивної дійсності. Діалектика процесу пізнання полягає в протиріччі між обмеженістю наших знань і безмежною складністю об'єктивної дійсності. Пізнання – це взаємодія суб'єкта й об'єкта, результатом якого є нове знання про світ. Процес пізнання має двоконтурну структуру: емпіричні і теоретичні знання, які існують в тісній взаємодії та взаємозумовленості. Знання зводяться до відповідей на декілька запитань, які схематично можна зобразити таким чином: Що? скільки? чому? яке? як? – на ці запитання має дати відповідь наука. Як зробити? – на це запитання дає відповідь методика. Що зробити? – це сфера практики. Відповіді на запитання зумовлюють безпосередні цілі науки – описування, пояснення і передбачення процесів та явищ об'єктивної дійсності, що становлять предмет її вивчення на основі законів, які вона відкриває, тобто у широкому значенні – теоретичне відтворення дійсності. Істинні знання існують як система принципів, закономірностей, законів, основних понять, наукових фактів, теоретичних положень і висновків. Тому істинне наукове знання об'єктивне. Разом з тим наукове знання може бути відносним або абсолютним. Відносне знання – це знання, яке, будучи в основному адекватним відображенням дійсності, відрізняється певною неповнотою збігу образу з об'єктом. Абсолютне знання – це повне, вичерпне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує абсолютний збіг образу з об'єктом. Безперервний розвиток практики унеможливорює перетворення знання на абсолютне, але дає змогу відрізнити об'єктивно істинні знання від помилкових поглядів. Наука, як специфічна діяльність спрямована на отримання нових теоретичних і прикладних знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення, характеризується такими основними ознаками: • наявністю систематизованого знання (наукових ідей, теорій, концепцій, законів, закономірностей, принципів, гіпотез, основних понять, фактів); • наявністю наукової проблеми, об'єкта і предмета дослідження; • практичною значущістю як явища (процесу), що вивчається, так і знань про нього. Наукова ідея – інтуїтивне пояснення явища (процесу) без проміжної аргументації, без усвідомлення всієї сукупності зв'язків, на основі яких робиться висновок. Вона базується на наявних знаннях, але виявляє раніше не помічені закономірності. Наука передбачає два види ідей: конструктивні й деструктивні, тобто ті, що мають чи не мають значущості для науки і практики. Свою специфічну матеріалізацію ідея знаходить у гіпотезі. Гіпотеза – наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ (процесів) або причин, які зумовлюють даний наслідок. Наукова теорія включає в себе гіпотезу як вихідний момент пошуку істини, яка допомагає суттєво економити час і сили, цілеспрямовано зібрати і згрупувати факти. Розрізняють нульову, описову (понятійно-термінологічну), пояснювальну, основну робочу і концептуальну гіпотези. Якщо гіпотеза узгоджується з науковими фактами, то в науці її називають теорією або законом. Гіпотези (як і ідеї) мають імовірнісний характер і проходять у своєму розвитку три стадії: • накопичення фактичного матеріалу і висунення на його основі припущень; • формулювання гіпотези і обґрунтування на основі припущення прийнятної теорії; • перевірка отриманих результатів на практиці і на її основі уточнення гіпотези. Якщо при перевірці результат відповідає дійсності, то гіпотеза перетворюється на наукову теорію. Гіпотеза висувається з надією на те, що вона, коли не цілком, то хоча б частково, стане достовірним знанням. Закон – внутрішній суттєвий зв'язок явищ, що зумовлює їх закономірний розвиток. Закон, винайдений через здогадку, необхідно потім логічно довести, лише в такому разі він визнається наукою. Для доведення закону наука використовує судження. Судження –

думка, в якій за допомогою зв'язку понять стверджується або заперечується що-небудь. Судження про предмет або явище можна отримати або через безпосереднє спостереження будь-якого факту, або опосередковано – за допомогою умовиводу. Умовивід – розумова операція, за допомогою якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження, яке певним чином пов'язане з вихідним. Наука – це сукупність теорій. Теорія – вчення, система ідей, поглядів, положень, тверджень, спрямованих на тлумачення того чи іншого явища. Це не безпосереднє, а ідеалізоване відображення дійсності. Теорію розглядають як сукупність узагальнюючих положень, що утворюють науку або її розділ. Вона виступає як форма синтетичного знання, в межах якого окремі поняття, гіпотези і закони втрачають колишню автономність і перетворюються на елементи цілісної системи. До нової теорії висуваються такі вимоги: • адекватність наукової теорії описуваному об'єкту; • можливість замінювати експериментальні дослідження теоретичними; • повнота опису певного явища дійсності; • можливість пояснення взаємозв'язків між різними компонентами в межах даної теорії; • внутрішня несуперечливість теорії та відповідність її дослідним даним. Теорія являє собою систему наукових концепцій, принципів, положень, фактів. Наукова концепція – система поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю. Концептуальність – це визначення змісту, суті, смислу того, про що йде мова. Під принципом у науковій теорії розуміють найабстрактніше визначення ідеї. Принцип – це правило, що виникло в результаті об'єктивно осмисленого досвіду. Поняття – це думка, відбита в узагальненій формі. Воно відбиває суттєві й необхідні ознаки предметів та явищ, а також взаємозв'язки. Якщо поняття увійшло до наукового обігу, його позначають одним словом або використовують сукупність слів – термінів. Розкриття змісту поняття називають його визначенням. Останнє має відповідати двом найважливішим вимогам: • вказувати на найближче родове поняття; • вказувати на те, чим дане поняття відрізняється від інших понять. Поняття, як правило, завершує процес наукового дослідження, закріплює результати, отримані вченим особисто у своєму дослідженні. Сукупність основних понять називають понятійним апаратом тієї чи іншої науки. Науковий факт – подія чи явище, яке є основою для висновку або підтвердження. Він є елементом, який у сукупності з іншими становить основу наукового знання, відбиває об'єктивні властивості явищ та процесів. На основі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії і виводяться закони. Рух думки від незнання до знання керується методологією. Методологія наукового пізнання – вчення про принципи, форми і способи науководослідницької діяльності. Метод дослідження – це спосіб застосування старого знання для здобуття нового знання. Він є засобом отримання наукових фактів. Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на здобуття і використання нових знань. Вона існує в різних видах: 1) науково-дослідницька діяльність; 2) науково-організаційна діяльність; 3) науково-інформаційна діяльність; 4) науково-педагогічна діяльність; 5) науково-допоміжна діяльність та ін.

Наука - це процес творчої діяльності по отриманню нового знання, і результат цієї діяльності у вигляді цілісної системи знань, сформульованих на основі певних принципів. Наука є найвищим щаблем розумового розвитку людини, вершинним і найспецифічнішим досягненням людської культури. Вона може сформуватися тільки за певних умов. Поняття "наука" в цьому специфічному значенні існує лише з часів великих давньогрецьких мислителів Платона й Аристотеля. Та вже в середньовіччі воно було відтиснуте на периферію людського буття. В епоху Відродження науку знову відновили в правах. Відтоді її позиції були непохитними. Наука - сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і систематизація об'єктивних знань про дійсність; одна з форм суспільної свідомості. У процесі історичного розвитку наука перетворилася на продуктивну силу і важливий соціальний інститут. Вона впливає на державне, соціальне і громадське життя. Поняття "наука" охоплює як діяльність, спрямовану на отримання нового знання, так і результат цієї діяльності - суму здобутих на певний час знань, сукупність яких створює наукову картину світу.

Наука, як діяльність є процедурою узагальнення реальності, а наука, як система знань - це сума суджень, що узагальнюються. Визначення будь-якого феномену зводиться до вказівки на те незмінне, що зберігається в ньому протягом усього часу існування незалежно від усіх його метаморфоз.

Тому при визначенні науки необхідно звертати увагу насамперед на стійке в ній, тобто не на конкретні характерні для її історичного стану судження (знання), а на "вічні" особливості пізнавальної процедури. Отже, наука є узагальненням реальності, сумою знаньсуджень, що відповідають конкретному масштабу узагальнення.

Наука є однією з продуктивних сил суспільства, її мета, як стверджував німецький філософ Готфрід-Вільгельм Лейбніц, - благоденство людства, досягнення всього, що корисне для людей. Наука завжди розвивається у конкретних історичних умовах, які зумовлюються передусім рівнем розвитку суспільства. Властиві йому засоби виробництва і технології ставлять перед наукою конкретні завдання, створюють можливості реалізації її досягнень. Історії відомо чимало прикладів, коли суспільні відносини гальмували розвиток науки, перешкоджали використанню її відкриттів. У свою чергу, досягнення науки, технічний прогрес сприяють розвитку суспільства. Наука передбачає процес отримання нового знання і результат цього процесу (систему об'єктивних знань, що адекватно відображають реальність). Вона наділена суттєвими ознаками, що принципово відрізняють її від інших можливостей пізнання світу. На відміну від міфології та релігії наука є об'єктивною, має апарат дослідження та певні схеми доведень, здатна відрізнити істинне знання від помилкового або суб'єктивного. Наука прагне до пізнання внутрішньої сутності явищ і до побудови системи знань, на противагу об'єктивному емпіричному знанню, отриманому на основі практичного досвіду, яке описує лише зовнішні аспекти явища. Систему наукових знань утворюють виявлені факти, їх понятійний, якісний і кількісний опис, а також емпіричні закономірності, що були встановлені шляхом їх аналізу. Проте для цілісного наукового уявлення про дійсність необхідно визначити те загальне або спільне, яке стосується всього світоутворення чи окремих його частин - закон або групу законів. Закон - необхідне, суттєве, стале співвідношення, що повторюється між окремими явищами. Серед багатьох сформованих наукою законів виокремлюють спільні (фундаментальні), загальні та часткові. Спільні закони виявляються в усіх сферах буття (закони і принципи самоорганізації та еволюції). Загальні закони стосуються деякою мірою суміжних наукових галузей. Наприклад, закони збереження, спрямованості процесів, періодичності виявляються в усіх природничих науках і частково в гуманітарних. Часткові закони діють в окремій галузі, наприклад, закон вектора історичного розвитку - в історії, закон генетики - в біології, закони Ньютона, Ейнштейна - у фізиці. Знання, понятійний і якісний опис фактів, що ґрунтуються на емпіричних закономірностях, є передумовою формулювання вихідних, основоположних ідей, теорії або групи теорій. Завдяки ним уможливується адекватне відображення в мисленні стану природи та людського буття, наукове бачення картини світу як загального об'єктивного образу реальності (сукупності об'єднаних загальними концептуальними ідеями об'єктивних знань, принципів і законів, що функціонують у різних галузях пізнання). Розкриття законів пов'язане з пошуком та усвідомленням причинно-наслідкових зв'язків між окремими явищами. У процесі встановлення науки, філософського осмислення її результатів склалося вчення, що отримало назву "детермінізм". Детермінізм - вчення про всезагальний об'єктивний закономірний взаємозв'язок і причинну зумовленість явищ соціоприродного середовища. У системі причинно-наслідкових відношень, законів і закономірностей відокремлюють динамічний і статистичний рівні. Динамічні закони відображають об'єктивну закономірність як однозначний зв'язок між середніми значеннями параметрів, що характеризують стан системи. Наприклад, закони класичної механіки встановлюють взаємозв'язок між параметрами руху окремих макротіл. Знаючи їх, завжди можна достовірно і однозначно передбачити, якими будуть параметри стану (руху) тіла в будь-який момент часу. У реальності завжди трапляються випадкові відхилення від середнього значення. Випадковість є фундаментальною властивістю, яка перебуває в основі всіх явищ і керує їх розвитком. Але, зокрема, за класичного опису руху

окремих макротіл вона здебільшого не відіграє суттєвої ролі, сприймається як похибка і не береться до уваги. Статистичні закони описують поведінку складних систем, утворених із багатьох частинок, наприклад, закон розподілу молекул газу за швидкостями. У цьому разі спрогнозувати поведінку системи можна лише з певною вірогідністю. У мікросвіті імовірнісні уявлення застосовують при описі стану навіть окремої елементарної частинки, а закони мікросвіту уявляються принципово статистичними. При описі стану таких систем флуктуації відіграють визначальну роль. За одночасної наявності різноманітних флуктуацій завжди існуватиме багато варіантів розвитку системи. Будь-який випадковий зовнішній вплив, внутрішні причини за певного збігу обставин можуть суттєво вплинути на її розвиток. За таких умов причинно-наслідкові зв'язки є нелінійними та багатозначними, відчутніше виявляється детермінізм. У сучасній науці склалось уявлення, що динамічні закони не є абсолютно точним відображенням дійсності. Оскільки випадковість тимчасова, то статистичні закони - найглибша і найзагальніша форма опису процесів соціоприродного середовища; вони об'єктивніше, ніж динамічні закони, віддзеркалюють природні взаємозв'язки. Детермінованість подій виявляє себе при переході від мікроопису поведінки систем до макроопису, коли необхідно усереднити вимірювані величини. Найважливішою ознакою науки є метод дослідження - сукупність прийомів і операцій, способів обґрунтування системи знань, контролю об'єктивності отриманих результатів, побудови моделей дійсності. Він не довільний, а зумовлений об'єктивними можливостями науки, особливостями об'єкта пізнання. На позначення сукупності методів, які застосовують у конкретній науці, використовують поняття "методологія", яке означає також і вчення про наукові методи пізнання світу. Наука є соціокультурна діяльність, своєрідне суспільне явище. Основне завдання науки - виявлення об'єктивних законів дійсності, а її головна мета - істинне знання. Критеріями науковості, які відрізняють науку від інших форм пізнання є: об'єктивність, системність, практична націленість, орієнтація на передбачення, сувора доказовість, обґрунтованість і достовірність результатів. На відміну від життєвих, тобто доннаукових знань, рівень яких здебільшого обмежується описом відповідних фактів, наукове знання сягає більш високого рівня - рівня пояснення, осмислення фактів у понятійній системі відповідної науки, і залучається до складу теорії. Сутність наукового знання полягає у розумінні дійсності в її минулому, нинішньому та майбутньому, у вірогідному узагальненні фактів, у тому, що за випадковим воно знаходить необхідне, закономірне, за поодиноким - загальне і на цій основі здійснюється передбачення (прогнозування). У методології науки виділяються такі функції науки, як опис, пояснення, передбачення, розуміння. Наукознавство - це комплексне дослідження і теоретичне узагальнення досвіду функціонування науки як цілісної системи з метою підвищення ефективності процесів наукової діяльності за допомогою засобів соціального впливу. Уявлення, що розвиваються сучасною логікою методологією науки, про теоретичні знання направлені на дослідження і створення окремих теоретичних утворень - теорій. Конкретні науки відчувають гостру необхідність методологічного обґрунтування необхідної єдиної цілісної системи знання. Визнається, що необхідно внести корективи в сучасні методологічні установки, які дозволять розв'язати питання про єдину організацію науково-теоретичного знання в цілому і в конкретних галузях пізнання. Важливою, ще не розв'язаною проблемою є необхідність систематичного виявлення подальших логічних можливостей розвитку наук, можливостей не тільки їхнього внутрішнього самовизначення, але і становлення єдиної цілісної логічної системи наукового пізнання. Задача досягнення наукової зв'язності блоків знань, зокрема теорій, які відображають окремі фрагменти дійсності, але в нинішньому столітті вона усвідомлюється як необхідна умова подальшого прогресу науково-теоретичних знань. Сучасна методологічна самосвідомість науки засвідчила багато того, що однією із найважливіших тенденцій є спрямування до єдності наукових знань. За допомогою системного підходу формується концептуальна основа уяви про життя, як ієрархізованої цінності. Сучасною науковою методологією обґрунтовано неперспективність, неможливість одержання знань про предмет по старому, коли його різні сторони вивчаються ізольовано одна від одної, а теоретичний синтез для створення

єдиного уявлення про об'єкт (предмет) на основі одержаних нарізно знань про нього відкладається на майбутнє. Впорядкування понятійного апарату виявляється достатньо складною проблемою, яка вимагає вивчення, перегляду, вдосконалення теорій конкретних наук і яка не може бути обмеженою випадковими математичними формулюваннями конкретних теорій. Проблема розуміння конкретної галузі знання як єдиної системи, а не як простої сукупності теорій може бути розглянута тільки за умови свідомого керування тією концепцією теоретичного знання, в якій композиція конкретно-наукового знання пов'язана з діалектично розчленованим предметом науки. Отже, проблема синтезу наукового знання в теоретичну систему залежить від рівня пізнання предмета науки як діалектично розчленованої цілісності, від готовності науки методично використати ці знання для реорганізації своєї структури. Така готовність поступово, переважно стихійно, уже формується на основі логікогносеологічних можливостей, якими володіє наука у конкретний історичний момент свого розвитку для цілісного охоплення, бачення свого предмета. Історичний розвиток науки був нерівномірним. Стадії швидкого і навіть стрімкого прогресу змінювались періодами застою, а іноді й занепаду. В античні часи фізикоматематичні науки особливого розвитку набули на теренах Давньої Греції та Давнього Риму, а в середньовіччі їх центр перемістився на Схід, передусім в Індію та Китай. У Нову добу ініціативою в розвитку фізико-математичних наук знову заволоділа Європа. Протягом усієї історії науки взаємодіяли дві тенденції, які доповнювали одна одну - до поглиблення спеціалізації й посилення прагнення до інтеграції. Одночасно з диференціацією науки, її поділом на нерідко дуже спеціалізовані дисципліни відбувається і її поступова інтеграція, яка ґрунтується на поєднанні наукових методів, ідей та концепцій, а також на необхідності з єдиної точки зору розглянути зовні різномірні явища. До найважливіших наслідків інтеграції науки належать спрощення оброблення і пошуку інформації, звільнення її від надлишку методів, моделей та концепцій. Головним шляхом інтеграції є формування "міждисциплінарних наук", які пов'язують традиційні спеціальності й завдяки цьому уможливають виникнення універсальної науки, покликаної створити своєрідний каркас, який об'єднував би окремі науки в єдине ціле. Чим інтегрованіша наука, тим більше вона відповідає критерію простоти й економії. З розчленуванням науки на окремі дисципліни між ними залишається менше зв'язків, ускладнюється обмін інформацією. Аналізуючи подібні об'єкти, вдаючись до однакових методів, галузі часто трактуються різною мовою, що ускладнює міждисциплінарні дослідження. Якщо англійський природодослідник Чарльз-Роберт Дарвін міг однаково успішно Інтеграційні тенденції в науці активно виявляються у постіндустріальну (інформаційну) епоху, що значною мірою пов'язано з розвитком комп'ютерно-комунікаційної технології і виникненням світової інформаційної мережі - Інтернету. Відчутнішим є прагнення до формулювання нових завдань вищого рівня узагальненості, навіть універсальних, які часто об'єднують віддалені галузі знань. Триває процес творення загальних понять, концепцій, наукової мови. Характерною ознакою сучасної науки вважають посилення інтересу до пошуків принципової структурної узагальненості різномірних систем і загальних механізмів різноманітних явищ, які сприяють інтеграції науки, її логічній стрункості та єдності, що забезпечує глибше розуміння єдності світу. Сучасним науковим поглядам властива ідея існування загальних моделей різноманітних явищ, ізоморфізму (однаковості) структур різних рівнів організації. Утверджується усвідомлення того, що наявність загальних принципів і моделей в різних галузях знань дає змогу переносити їх з однієї галузі в іншу, що сприяє загальному прогресу науки. При цьому вважається, що інтеграція науки є не редукцією (поверненням) наук до фізики (редукціонізм), а ізоморфізмом систем з різною природою їх елементів, структур різних рівнів організації. Наявність ізоморфізмів найрізномірніших систем відіграє певну евристичну роль, оскільки вони не лише характеризують концептуальний каркас сучасної науки, а й полегшують вибір напрямів конкретних досліджень, дають змогу уникнути дублювання теоретичних досліджень та ін. Радикальні якісні зрушення в розвитку науки визначені як наукові революції. Саме так оцінено виникнення у XVII ст. природознавства. Воно засвідчило, що наука набула історичної сили, а наукові знання за значенням

випередили значення техніки. Відтоді наукові уявлення про навколишній світ стали змагатися з побутовими уявленнями. Будучи закономірним етапом у розвитку науки, наукова революція XVII ст. докорінно змінила уявлення про будову Всесвіту і місце в ньому людини. Вона спричинила злам у людському мисленні, спонукала до наукової творчості, спрямувала погляд і думку вчених у раніше недоступні сфери. До найголовніших особливостей наукової революції належать: 1. Яскравий творчий характер. Здобуті раніше знання не руйнувались, а інтерпретувалися у контексті нового їх розуміння. 2. Зміна відповідно до нових уявлень, нове тлумачення раніше здобутих знань. У період наукової революції нове створюється на ґрунті вже існуючого. Несподівано виявляється, що в наявній інформації давно визрівали елементи нового. Тому наукова революція не є миттєвим переворотом, оскільки нове не відразу отримує в науці визнання. 3. Поява протягом 1-3 поколінь великої кількості талановитих осіб. Вони піднімають цілий пласт знань на небувалу висоту і тривалий час не мають собі рівних. 4. Бурхливий розвиток фізико-математичних наук. Як особливий соціальний інститут, наука започатковується у XVII ст., з виникненням перших наукових товариств й академій, її історія охоплює три наукові революції. Перша наукова революція (XVII-XVIII ст.). У цей період відбулося становлення класичного природознавства. Основні його критерії і характеристики полягають в об'єктивності знання, достовірності його походження, вилученні з нього елементів, що не стосуються пізнавального суб'єкта і процедур його пізнавальної діяльності. Головною вимогою до науки було досягнення чистої об'єктивності знання. Наука швидко набувала престижу й авторитетності, претендуючи разом із філософією на єдино адекватне втілення розуму. Зростаючий авторитет науки прислужився виникненню першої форми сцієнтизму (знання, наука), прихильники якого абсолютизували роль і значення науки. В його лоні сформувався так званий сцієнтичний (ідеологічний) утопізм - теорія, згідно з якою суспільні відносини можуть бути цілком пізнаними і прозорими, а політика ґрунтується на винятково наукових законах, що збігаються з законами природи. До таких поглядів схилився французький філософ, письменник Дені Дідро, який розглядав суспільство і людину крізь призму природознавства і законів природи. Відповідно, людину він ототожнював з усіма іншими природними об'єктами, машинами, роль свідомого начала в ній звужувалася, а то й ігнорувалася. Оскільки головною наукою періоду була механіка, загальнонаукова картина світу класичного природознавства мала яскраво виражений механістичний характер. Наприкінці XVIII ст. перша наукова революція переросла у промислову, наслідком якої була розбудова капіталістичного індустріального суспільства й індустріальної цивілізації. Відтоді розвиток науки значною мірою зумовлений потребами економіки й виробництва. У XIX ст. наука зазнала істотних змін, її диференціація спричинила формування багатьох самостійних наукових дисциплін з відповідними сферами компетенції. У цьому процесі механіка втратила монополію на тлумачення загальнонаукової картини світу, зміцніли позиції біології, хімії, геології. Істотно змінився стиль наукового мислення, у якому важливого значення набула ідея розвитку. Об'єкт пізнання, в тому числі й природа, відтоді розглядався не як завершена і стійка річ, а як процес. Загалом наука продовжувала розвиватися в межах класичної форми, і надалі претендуючи на абсолютність вичерпного бачення картини світу. Неухильно зростав її суспільний авторитет і престиж. Друга наукова революція (кінець XIX - початок XX ст.). Вона спричинила появу нової, неklasичної науки, якій належать відкриття електрона, радіо, перетворення хімічних елементів, створення теорії відносності і квантової теорії, проникнення у мікросвіт і пізнання великих швидкостей. Радикальні зміни відбулися в усіх сферах наукового знання. Заявили про себе нові наукові напрями, зокрема кібернетика і теорія систем. Некласична наука вже не висувала претензій на повну чи й абсолютну об'єктивність знання, на відсутність у ньому суб'єктивного аспекту. У ній різко зросла роль суб'єктивного чинника. Дедалі більше вона враховувала вплив методів, способів і засобів пізнання. Безперечним було для неї і те, що пізнання зумовлене не тільки природою пізнавального об'єкта, а й багатьма іншими чинниками, її знання неухильно позбавлялося емпіризму, втрачало дослідницьке походження, стаючи суто теоретичним. Особливого

значення у пізнанні почали набувати теорії і моделі, вибудовані пізнавальним суб'єктом за допомогою математичного, статистичного, комбінаторного та інших підходів. У сфері пізнання й у координатах кожної з наук посилюється процес диференціації, наслідком якого стало збільшення кількості наукових дисциплін і шкіл. Завдяки цьому окреслилась тенденція до плюралізму. Прийнятним стало існування у межах науки різноманітних шкіл і напрямів, різних поглядів на одну проблему. На вищих рівнях пізнання виявив себе і плюралізм загальних картин світу, що претендували на істинність. Актуальності набув принцип релятивізму - відносності людських знань, відповідно до якого кожна теорія визнається істинною лише у конкретній системі даних або координат. У науковому обігу поняття "істинність" дедалі частіше поступається поняттю "валідність", яке означає обґрунтованість, прийнятність. Подібна доля спіткала і такі поняття класичної науки, як "причинність", "детермінізм", що поступилися місцем поняттям "можливість" та "індетермінізм". Третя наукова революція (середина ХХ ст. - сьогодні). Оскільки вона була продовженням другої наукової революції, її також називають науково-технічною, або науково-технологічною. Головним її результатом було виникнення постнекласичної науки. Подібно до того, як перша наукова революція переросла у промислову революцію, що породила індустріальну цивілізацію, третя наукова революція перетворилась у технологічну, яка формує постіндустріальну цивілізацію, їй відповідає постіндустріальне, інформаційне, постмодерне суспільство. Основою цього суспільства є новітні високі й тонкі технології, які ґрунтуються на нових джерелах і видах енергії, нових матеріалах і засобах управління технологічними процесами. Виняткову роль при цьому відіграють комп'ютери, засоби масової комунікації й інформатики, розвиток і поширення яких набули гігантських масштабів. Під час третьої наукової революції у науки з'являється якість безпосередньої й основної продуктивної сили, головного чинника виробництва і громадського життя. Прямим і нерозривним став її зв'язок із виробництвом, у взаємодії з яким вона перебрала на себе провідну роль, продовжуючи відкривати, відроджуючи новітні та високі технології, нові джерела енергії, матеріали. Наука зазнала глибоких змін. Передусім ускладнилися елементи процесу пізнання - суб'єкт, що пізнає, засоби і об'єкт пізнання, змінилося їх співвідношення. Суб'єктом пізнавального процесу рідко є один учений, що самотужки досліджує якийсь об'єкт. Найчастіше його утворює колектив, група, чисельність яких залишається невизначеною. Суб'єкт пізнання перестає перебувати поза його об'єктом, протиставлятися йому, а включається у процес пізнання, стає одним з елементів системи координат цього процесу. Для вивчення об'єкта пізнання часто не потрібні безпосередній контакт і взаємодія з ним. Його дослідження нерідко здійснюються на великій відстані. Часто об'єкт пізнання позбавлений будь-яких обрисів, будучи частиною або фрагментом умовно виокремленого явища. Постійно зростає, набуваючи вирішального значення, роль засобів і способів пізнання

Тема 3. Інсайт, його значення в науці

Інсайт – це термін насамперед із психології. Якщо виходити зі значення самого слова, то це раптове прозріння, яке означає сильне переосмислення, зміну перспективи людини на себе та свій досвід. У такий спосіб можна розширити певний досвід людини. Але це має бути не самоціль, а плід серйозної роботи над собою.

Річ у тім, що наша психіка герметична. Ми не колективний розум і протягом усього життя отримуємо певний лінійний досвід. Це можна порівняти з жорстким диском: після народження ми отримуємо його порожнім і поступово заповнюємо досвідом. Інформація записується на нього послідовно і досить логічно. Це найбільш банальний приклад, який можна навести, але дуже показовий: якщо дитину б'ють чи принижують у дитинстві, вона цей досвід запам'ятовує і зберігає.

Або, до прикладу, мама постійно говорить доньці, що чоловіки – це зло. Тож на жорсткому диску дівчини ця інформація записується. Відповідно, свою поведінку вона вибудовуватиме навколо отриманих знань – наприклад, буде остерігатися чоловіків. На свідомому рівні дівчина пам'ятатиме, що її мама казала: усі чоловіки козли. Але більш

важливо те, що відбувається на підсвідомому рівні – вона не буде помічати, як мимохіть уникає чоловіків.

Вийти на інсайт у цьому разі досить просто: наприклад, психотерапевт може запропонувати дівчині навести десять слів, якими вона називає свого партнера. У цьому списку може виявитися, що вона не використала жодного слова, пов'язаного з ніжністю. І тоді може статися осяяння – коли людина дізнається про себе трохи більше. «Нічого собі, я справді уникаю чоловіків!»

Можу навести ще один приклад із власного досвіду. Я ріс без батька. У дитинстві трапилося кілька ситуацій, за які мені тривалий час було соромно: відібрали телефон, побили старші хлопці у таборі. Я завжди думав, що відчуваю сором за ці історії, тому що не зміг за себе постояти. І тільки нещодавно зрозумів, що сприймав це таким чином не тому, що щось зробив неправильно, а тому, що не міг про це поговорити з батьком. Не було людини, яка сказала б мені: «Ну звичайно, їх було троє, а ти один. Як ти міг себе захистити?». У мене не було можливості почути думку чоловіка: мамі чи друзям я про це не розповів би. Тому я визначив для себе, що це сором, і нікому про це не говорив.

Мені подобається вислів «Випадок допомагає підготовленому розуму». Ньютон із яблуком чи Менделєєв з періодичною таблицею – це все веселі історії. Але цим раптовим осяянням однаково передують колосальна, довготривала і планомірна робота. Усе стає на свої місця у правильний момент. Так і в психотерапії – до інсайту клієнт має пройти період роботи над своїм досвідом. Інакше це просто побічний ефект, хоч і приємний для клієнта.

Люди живуть за принципом нейронних зв'язків. Чому найчастіше вони приходять до психотерапевта? Тому що людям не подобається, як саме ці зв'язки у них працюють. Вони хочуть новий досвід. А для цього треба налаштовувати нові нейронні зв'язки. Своєю чергою, інсайт – це радше осмислення старих нейронних зв'язків. Але завдання психотерапевта більше пов'язане з майбутнім – як побудувати нові.

Якщо відверто, культура інсайту – це великою мірою спекуляція, це більше про маркетинг. Інсайт – це така показова історія, її вигідно використовувати, щоб продавати психотерапію. Зрештою, клієнту буде простіше розповісти про інсайт, а не про два-три роки особистої психотерапії, протягом якої він змінюється. Та справді якісна психотерапія побудована не на інсайтах.

Інсайт – це метод отримання точного та глибокого розуміння чого-небудь. Часто це розуміння інтуїтивне. У комунікології цей термін означає те ж саме, що і в психології (соціальній психології, психології комунікацій), адже усі комунікологи вивчають ці науки під час навчання в університеті.

У комунікаційному бізнесі ми використовуємо три методи отримання інсайтів:

мікс кількісних та якісних досліджень, які можна підтвердити статистичними даними чи вибіркою;

глибинні дослідження та погляд на життя людей зсередини (спостереження, інтерв'ю);

вигадані інсайти.

У використанні останнього методу важливу роль відіграють такі фактори, як попередній досвід, системний підхід до спостережень за життям людей, системне відстежування трендів та порівняння отриманих знань. Ну й не менш важливу роль відіграє наявність певного таланту.

А ось який із цих підходів обрати в конкретному випадку – залежить від багатьох інших факторів. І навіть для третього підходу все-таки бажано всі гіпотези підтверджувати статистикою та правильною вибіркою. Важливим фактором також є те, що дані можна порівнювати крізь призму часу та, зважаючи на інші змінні, робити перехресний аналіз, шукати приховану істину, яка може бути абсолютно не очевидною.

Звичайно, без якихось припущень на основі досвіду, інтуїції та знань інсайт навряд чи «прийде». У роботі обоюдно працювати зі статистично підтвердженими інсайтами – тому, що у BBDO Ukraine ми працюємо з великими брендами, і ціна помилки дуже висока.

Ідею придумують, інсайт – знаходять. Інсайт для медіа – це коли я як редактор розумію потребу своєї аудиторії у певному контенті. Зрештою, що краще я знаю своїх читачів, то більше інсайтів можу знайти. Я знаю, яке кіно і серіали дивляться мої читачі, яку музику вони слухають, що читають.

Інсайти працюють, тому що завжди задовольняють певну потребу чи розв'язують якусь проблему. Найважливе, що інсайт тригерить. З ним хочеться взаємодіяти. Не всі можуть погоджуватися з інсайтом, але всі хочуть на нього відреагувати. Тому що «це я», або «це не я», або «звідки вони знають?».

Є показовий приклад: я спілкувався з другом, який проходить через розлучення і має багато психологічних проблем, але намагається боротися з ними самостійно. Я запитав, чому він не працює з психотерапевтом. У відповідь почув, що друг готовий піти на цей крок, але не знає, як правильно обрати фахівця. Інсайтом у цьому випадку для мене було те, що люди не отримують необхідну допомогу, бо не можуть обрати спеціаліста. Тож ми підготували матеріал «Як обрати психотерапевта».

Або якось я прокинувся о п'ятій ранку від того, що хтось гучно увімкнув музику. Мене це вибісило, я пішов стукати в двері до сусіда. Але водночас говорив із ним у фановій формі: запитав, чи не може він зробити ще гучніше, щоб я зміг зашазамити трек. Уранці я збагнув, що не знаю, як правильно прокомунікувати людям, що вони чинять неправомірно, порушуючи мій спокій. Інсайт – як з посиланням на закон пояснити людям, що так робити погано.

Тема 4. Кодекс етики та його структура

Специфіка етичних кодексів

Полягає в тому, що вони приймаються професійним співтовариством на добровільній основі і розглядають питання професійної відповідальності, професійних цінностей і норм, а також важкі ситуації, що виникають у професійній діяльності, прояснюють, яка поведінка вважається правильним і етичним, а яке ні. Етичний кодекс є "візитною карткою" конкретної спільноти, способом саморегуляції і самоорганізації, провідним до посилення корпоративної або професійної ідентичності.

"Репутаційна складова" кодексу полягає в демонстрації прозорості (транспарентності) компанії (описується політика, закріплена в міжнародній практиці по відношенню до клієнтів, постачальникам, підрядникам і т.д.), що сприяє формуванню довіри до компанії з боку зовнішніх груп.

Наявність етичного кодексу дозволяє знижувати ризик здійснення етичних порушень всередині організації, а в деяких випадках запобігати їм. Наявність кодексу підтверджує репутацію компанії як надійного бізнес-партнера, який відповідає міжнародним стандартам корпоративного управління, що в свою чергу підвищує інвестиційну привабливість компанії при налагодженні співпраці із західними партнерами. Наявність у компанії кодексу корпоративної етики - загальносвітовий стандарт ведення бізнесу.

Важливе завдання етичного кодексу полягає у створенні комфортних умов праці, сприятливого психологічного клімату в компанії. За допомогою етичного кодексу можна згуртувати всіх членів колективу, сформувати корпоративну культуру. Співробітникам, усвоившим закони фірми, простіше розібратися в складних робочих ситуаціях, а новачкові легше влитися в колектив і попитати, чого від нього тут чекають.

Кодекс - договір, в якому сторони беруть на себе добровільні зобов'язання, що відображають реальні цінності і моральні стандарти, поширювані по вертикалі - від керівників до підлеглих. У співробітників, що орієнтуються на ці стандарти, можуть з'явитися внутрішні усвідомлені мотиви не тільки помічати відхилення від декларованих норм поведінки, а й домагатися їх викоринення.

Структура етичних кодексів

Етичний кодекс включає принципи, цінності, моральні стандарти і правила поведінки, які служать керівництвом до прийняття рішень, веденню переговорів і інших

форм діяльності, заснованих на повазі прав всіх учасників. Він містить уявлення про місію компанії, її основні засади (кредо), а також може містити розгорнутий виклад і розбір типових ситуацій.

Як правило, корпоративний етичний кодекс складається з двох основних частин:

- коротка ідеологічна частина, що включає в себе місію і кредо компанії;
- розгорнута нормативна частина, яка описує конкретні, загальні для всіх співробітників норми поведінки, зобов'язання компанії перед працівниками, соціальну та дисциплінарну відповідальність, особливості поводження з внутрішньокорпоративної інформацією. Тут же регламентується поведінка співробітників в окремих ситуаціях, наприклад при спілкуванні з клієнтами, партнерами, а також наводяться стандарти техніки безпеки, екології та багато іншого.

Місія та кредо

Місія пов'язана з високим призначенням (рятувати хворих людей, приносити людям щастя, служити суспільству, повертати їм здоров'я і т.д.), вона відрізняється від функцій енергетикою. **Місія організації** - формулювання основної мети компанії: чого вона хоче досягти в самому широкому сенсі. Компанія, як правило, починає свою діяльність з визначення чіткої місії. Чітке формулювання місії діє як «невидима рука», яка направляє співробітників компанії, дозволяючи їм працювати незалежно і в той же час колективно для досягнення загальних цілей компанії. Можна визначити місію з погляду виробленого продукту ("Ми робимо меблі") або використовуваної технології ("Ми розробляємо програмне забезпечення"). Але товари і технології рано чи пізно застарівають, тому краще визначати місію, орієнтуючись на ринок. Наприклад, фірма **Visa** надає не кредитні картки, а можливість клієнтам обмінювати цінності, навіть не виходячи з дому, набувати практично все і практично скрізь.

Місія говорить про статус підприємства, декларує принципи його роботи, заявляє про дійсні наміри керівництва. У формулюванні місії на першому місці мають стояти інтереси, очікування і цінності споживачів, причому не тільки в даний час, але і в перспективі. Наприклад, формулювання місії компанії "Форд": надання людям дешевого транспорту. Місія не залежить від поточного моменту, вона виражає спрямованість у майбутнє, показує, на що будуть направлятися зусилля і які цінності будуть при цьому пріоритетними. У місії не прийнято вказувати в якості головної мети отримання прибутку, незважаючи на те що прибуткова робота є найважливішим чинником життєдіяльності організації.

1. **Кредо** - або декларативний варіант етичного кодексу або його ідеологічна частина, в якій відсутній докладна регламентація поведінки співробітників. 2. Кредо декларує базові цінності компанії. Наприклад, кредо компанії **Johnson & Johnson** включає чотири розгорнутих цінності: відповідальність перед покупцями, службовцями, громадськістю та акціонерами. Основні принципи **Matsusita Electric compans** - "Сім духів": чесність і відданість; гармонія і співпраця; боротьба за поліпшення; чемність і скромність; адаптація і сприйнятливність; вдячність. 3. При цьому в конкретних ситуаціях співробітники самі повинні вирішувати, як їм поводитися, виходячи з базових моральних норм.

Без кредо немає справжнього кодексу. Кредо - дух корпорації, який цілком зримо і вагомо втілюється в нормах і правилах корпоративної етики, професійного покликання і відповідальності, в правилах "чесної гри" і т.п. Точніше говорити навіть не про "гри", а про "ігри", оскільки розрізняються правила взаємодії, по-перше, між правовою державою і автономними корпораціями,

по-друге, між однорідними і різнорідними корпораціями, по-третє, між корпораціями і групами з неорганізованими інтересами, і, по-четверте, існують правила внутрішньокорпоративної гри. Найчастіше всі ці правила зведені в більш-менш чіткі професійні поведінкові кодекси, які передбачають як власне моральні, духовні, так і адміністративні санкції.

Етика як наука досліджує свій предмет з конкретно-історичних, філософсько-світоглядних позицій у тісному взаємозв'язку з соціальними відносинами; вона розкриває

закони виникнення й історичного розвитку моралі, її сучасний стан і функції, аналізує соціальну сутність моральності, обґрунтовує її історичну прогресивність. Предмет цієї науки завжди відчував вплив практичних запитів часу.

Етика розглядає людину в цілості, єдності всіх її складових. Методологічне значення етичного пізнання полягає в тому, що воно має як евристичний аспект, який пов'язаний насамперед з досягненням нових знань, так і оціночний, який передбачає розкриття ціннісного змісту моральності.

Етика, вивчаючи предмет в його соціальній обумовленості з усім суспільним життям, науково обґрунтовує етичні категорії, принципи і норми, дає їх філософський і соціальний аналіз.

Узагальнюючи якісно нові моральні відносини в суспільстві, вона уточнює, розширює свій предмет дослідження, вивчає загальні закономірності моральної свідомості, визначає роль об'єктивного і суб'єктивного факторів у формуванні моралі, відкриває те нове, що вносить життя у її зміст, виявляє якими мотивами керуються люди, вчиняючи певним чином, чи можна взагалі піддавати людські вчинки моральній оцінці і який у такому випадку їх об'єктивний критерій.

Професійна етика має своїм завданням, на основі методології етики, обґрунтувати певну систему норм, що регулюють взаємовідносини людей у тій чи іншій сфері діяльності. Професій без специфічної моралі немає. Кожна володіє відносною самостійністю в суспільстві. Це накладає певні вимоги і певним чином відображається на моралі носіїв цієї професії.

В історичному плані (мірою поглиблення професійної диференціації) підвищується соціальна потреба в регулюванні відносин всередині трудових колективів і між ними. Ставлення суспільства до професійної діяльності визначає її цінність.

Моральна оцінка професії обумовлюється в основному двома факторами:

- 1) тим, що дана професія дає об'єктивно для суспільного розвитку;
- 2) тим, що вона дає людині суб'єктивно, який моральний вплив здійснює на неї.

Будь-яка професія виконує певну соціальну функцію. Всі її представники мають свої цілі, призначення, особливості. У кожній професії - специфічне середовище спілкування, яке накладає свій відбиток на людей, незалежно від їх бажання. Всередині професійних груп формуються і підтримуються притаманні їм зв'язки і відносини людей.

Залежно від умов, об'єкта, характеру трудової діяльності і вирішуваних в її процесі завдань, постійно виникає і змінюється багато своєрідних ситуацій, аж до екстремальних, які вимагають від людини адекватних дій, методів. При цьому виникають певні суперечності, обираються способи їх вирішення (зняття), досягаються успіхи, зазнають втрат. У професійній діяльності людина виявляє суб'єктивні почуття, вона роздумує, переживає, оцінює, прагне до нових результатів. У відповідних до цих відносин ситуаціях багато чого повторяється, стає типовим, що й характеризує самостійність професії, її моральні засади. Це, в свою чергу, ставить сталі вимоги до вчинків людей, обумовлює специфіку їх поведінки. Як тільки ті чи інші професійні відносини набувають якісної сталості, починають формуватися особливі моральні настанови, що відповідають характеру праці. Таким чином, виникає професійна мораль з її основним елементом - нормою, яка відображає практичну доцільність певних форм взаємовідносин як всередині професійної групи, так і у взаємовідносинах її з суспільством.

Кожна епоха накладає на моральні професійні норми істотний відбиток, формує свої морально-етичні кодекси. З часом професійна мораль стає відносно самостійною духовною реальністю, починає по-своєму "жити", перетворюється в об'єкт осмислення, аналізу, засвоєння і відтворення, стає дієвою спонукальною силою для представників відповідних професій.

Цей процес активно відбувався ще в епоху феодалізму, коли в результаті інтенсивного поділу праці сформувалися багаточисельні професійні устами, кодекси (ремісників, суддів, лицарів, монахів і т. д.). Спочатку вони виражали прагнення представників вищих класів закріпити свої привілеї, а потім ця тенденція стала засобом економічного захисту, формою суспільного самоствердження.

У період Середньовіччя поглибились соціально-корпоративні розмежування, регламентування моральних відносин, відсталість моральних правил і приписів. Ці тенденції особливо посилились при капіталізмі. Бурхливий розвиток праці, супроводжуючі їх соціальні суперечності вели до анархії виробництва, загострення конкуренції, соціального песимізму і індивідуалізму, що в свою чергу, сприяло утворенню закритих кланів, корпоративних груп і формуванню притаманної їм моральної атмосфери і відповідних моральних уявлень.

Отже, розвиток, зміну норм професійної моралі супроводжують зміни в економічній, соціально-політичній, духовній сферах. Ці зміни відображають характер виробничих відносин, форми організації суспільної праці, рівень науково-технічного прогресу і т. д.

Професійна етика – це теорія професійної моралі, яка визначає відношення людини до свого професійного обов'язку.

Предмет професійної етики Предметом професійної етики є буття, тобто регулятивна діяльність норм професійної моралі.

Об'єктом професійної етики є людина.

Змістом професійної етики є кодекс поведінки, що пропонують певний тип моральних взаємин між людьми й способи обґрунтування даних кодексів.

Функції і завдання професійної етики полягають в моральній регуляції професійних стосунків (зокрема, відношення фахівця до самого себе, власної праці, до суспільства, взаємин в колективі), зростанні професійної майстерності фахівця, розробці наряду вдосконалення професійної моралі, доповненні її новими нормами, традиціями і звичаями, формуванні стійких моральних якостей спеціаліста, встановленні між правомірною і неправомірною професійною поведінкою. Професійна етика регулює моральні відносини людей у трудовій сфері.

Професійна етика вивчає: відносини в трудових колективах і кожного фахівця окремо; моральні якості особистості фахівця, які забезпечують найкраще виконання професійного обов'язку; взаємини усередині професійного колективу.

Професійна етика – це кодекс правил, що визначає поведінку спеціаліста у службовій ситуації, норм, які відповідають існуючим законам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійного обов'язку.

Поняття етики і етикету Етика, як теоретична дисципліна, є розділом філософії. Предметом дослідження цієї науки є мораль як властивості дійових осіб, малих і великих соціальних груп. Об'єктом цих досліджень з'являється людина. Етика, етикет - поняття близькі, взаємозалежні, взаємно доповнюють один одного.

Етика поняття ширше. Етикет – система правил поведінки в суспільних місцях, при контактах з іншими людьми. Він стосується всіх форм людського спілкування, але, перш за все, звичайно, спілкування у сфері бізнесу. Постулати професійної етики: професійну етику не можна нав'язати “зверху” професійному співтовариству; вона повинна народитися в надрах самого цього співтовариства; етика іманентна більшості професійної групи і тому вона може представляти суще, але не належне; при формуванні кодексу, треба “відкривати”, а не наказувати норми професійної поведінки. Норми професійної етики можуть змінюватися під дією як зовнішніх, так і внутрішніх по відношенню до професії факторів. Вони безпосередньо, в кожен момент часу, впливають на поведінку спеціалістів, спонукаючи їх діяти відповідним чином.

Основними завданнями професійної етики є дія на свідомість фахівця з метою вдосконалення його як професіонала і сприяння найбільш ефективному вирішенню професійних завдань Професійна мораль є проявом загальної моралі, під якою розуміють специфічні етичні вимоги, вироблені в конкретній професійній діяльності. Професійна мораль обумовлена особливостями деяких професій, корпоративними інтересами, професійною культурою. Люди, які виконують однакові або споріднені професійні функції, створюють специфічні традиції, об'єднуються на основі професійної солідарності, підтримують репутацію своєї групи.

Професійна мораль конкретизує загальні моральні норми і оцінки, які визначають відношення людини до професійних обов'язків, а також до людей, з якими вона взаємодіє згідно своєї професії.

У понятті "Професійна честь" виражається усвідомлення значущості тієї або іншої професії в житті суспільства. Професійна честь складає основу професійної гідності - самооцінки своєї діяльності. Професійна честь і професійна гідність, взаємно доповнюючи один одного, допомагають підтримувати високий рівень моральності певної професії. Професійна гідність заохочується через нагородження заслужених на бухгалтерів, аудиторів, економістів, чому сприяють проведення конкурсів серед цих працівників. Нагороди грають не тільки заохочувальну роль, але і сприяють підвищенню престижу професії бухгалтера, її визнанню у всьому світі. Професійна етика включає поняття професійного обов'язку, в якому достатньо повно фіксуються службові обов'язки бухгалтера.

2. Умови виникнення і призначення професійної етики

За сучасних умов, коли формуються ринкові відносини, розбудовується громадянське суспільство і правова держава, зростання вільної саморегулюючої першооснови в праці, підсилення моральних чинників у системі її стимулів, гуманізація різних сфер праці веде до постійного розширення кола професій, що претендують на формування власних моральних кодексів. Крім традиційно відомих медичної, педагогічної та юридичної, поряд з дипломатичною та військовою етикою, рішуче заявляють про себе адміністративна і депутатська етика, міліцейська і спортивна, етика вченого й журналіста, інженера і працівника сфери обслуговування. Дедалі більш очевидним стає те, що прогресивний розвиток сучасного суспільства, усіх боків суспільного життя залежить від рівня загальноосвітньої та професійної підготовки, загальної культури, моральних якостей працівників - активних і мислячих учасників історичної творчості. Безумовно, кожна трудова діяльність (незалежно від професії) базується на моральній системі суспільства. В її лоні можуть обґрунтовуватися особливі моральні норми, що відбивають специфіку професійної діяльності.

Професійна діяльність, об'єктом якої виступають живі люди, утворює складну систему взаємоперехідних, взаємозумовлених моральних стосунків. До цієї системи належать перш за все: а) ставлення спеціалістів до об'єкта праці (слідчий - обвинувачений, лікар - хворий, вчитель - учень); б) стосунки спеціаліста з колегами; в) ставлення спеціаліста до суспільства.

Ці стосунки вивчаються професійною етикою. Конкретизація ж загальних моральних принципів і норм таких стосунків відповідно до особливостей того чи іншого виду професійної діяльності являє собою "професійну" мораль. Вона виникає у зв'язку з суспільним розподілом праці, що поклав початок відокремленню соціально-професійних груп. З їх утворенням виникла потреба в регулюванні стосунків між професіоналами та професіоналів з клієнтами. Спочатку це було невелике коло професій, котрі у процесі подальшої спеціалізації праці все більше диференціювалися, у результаті чого виникали все нові й нові професії. Залежно від конкретних історичних умов переважала та чи інша сфера професійної діяльності. Ставлення до неї суспільства визначає її цінність. Моральна оцінка професії суспільством зумовлюється двома чинниками: по-перше, тим, що дана професія дає об'єктивно для суспільного розвитку, по-друге, тим, що вона дає людині суб'єктивно, а саме в плані морального впливу на неї. Будь-яка професія, оскільки вона існує, виконує певну соціальну функцію. Представники цієї професії мають своє суспільне призначення, свої цілі. Та чи інша професія визначає вибір специфічного середовища спілкування, яке накладає відбиток на людей незалежно від того, хочуть вони цього чи ні. В середині кожної професійної групи складаються певні специфічні зв'язки і стосунки людей.

Залежно від об'єкта, знарядь праці, прийомів, що використовуються, і завдань, які вирішуються, виникає неповторна своєрідність ситуацій, труднощів і навіть небезпеки, які вимагають від людини певного типу дій, психологічних реакцій. У кожній професії свої моральні «спокуси», моральні «доблесті» і «втрати», виникають певні суперечності,

конфлікти, виробляються своєрідні засоби їх вирішення. До професійної діяльності людина залучається з її суб'єктивним світом почуттів, переживань, устремлінь, способом мислення, моральних оцінок. Серед різноманітних ситуацій у професійних стосунках починають виділятися найбільш типові, які й характеризують відносну самостійність професій, її специфічну моральну атмосферу. А це, у свою чергу, зумовлює специфіку вчинків людей, своєрідність моральних норм їх поведінки. Отже, як тільки професійні стосунки набули якісної усталеності, це привело до формування особливих моральних настанов, що відповідають характеру і змісту праці, відображають практичну доцільність певних стосунків як між членами професійної групи, так і самої групи з суспільством.

Морально-професійні норми історично розвивалися від конкретного до абстрактного. Спочатку їх значення було надто конкретним і пов'язувалося з певними реальними діями чи предметами. І лише в ході тривалого історичного розвитку їх смисловий зміст набуває загального, власне морального значення.

Кожна епоха має свій комплекс вироблених морально-професійних норм, які стають певною духовною реальністю. Морально-професійні норми можуть жити своїм власним життям і перетворюватися на об'єкт осмислення, вивчення, аналізу і засвоєння, стають силою, що спрямовує поведінку представника тієї чи іншої професії.

Витоки професійної етики простежуються ще в рабовласницькому суспільстві. Давньогрецький філософ Аристотель вважав її особливою галуззю етичного знання. Припускають також, що давньогрецький лікар, «батько» медицини Гіппократ розробив вперше в історії професійний кодекс у формі клятви лікаря як вихідний пункт розвитку професійної етики. Пізніше теоретичною проблематикою професійної етики займалися і. Бентам, Ш. Монтеск'є, О. Конт, Е. Дюркгейм та ін.

У феодальну епоху професійний розподіл праці досягає свого помітного розвитку, про що свідчить поява численних морально-професійних кодексів, статутів, заповідей цехів, чернецьких та лицарських орденів, купецьких гільдій, суддів тощо. Спочатку ці кодекси виражали прагнення представників панівного класу закріпити за собою привілеї займатися розумовою працею, а пізніше ця тенденція почала виявлятися і серед людей так званих вільних, творчих професій (художників, акторів, письменників тощо). У період Середньовіччя виросла ціла піраміда суворо регламентованих моральних стосунків, верство-корпоративних розмежувань, які обросли застарілими правилами, казуїстикою.

У новий час, з утвердженням буржуазних відносин, як відомо, триває професійний розподіл праці, зберігаються і поглиблюються професійні суперечності. Анархія капіталістичного виробництва, жорстка конкуренція, невпевненість у завтрашньому дні, індивідуалізм у боротьбі за виживання сприяли створенню замкнених кланів, корпоративних груп. Разом з розвитком буржуазного суспільства, подальшого формування професій набуває розвитку й морально-професійна свідомість. Моральний склад людини зумовлювався «кастовістю» професії, що мало вплив на ставлення «професіоналів» до справи, поведінку в повсякденному житті, у суспільстві.

Наприклад, професійна епіка бізнесменів американського великого бізнесу є визначальним чинником не тільки їх ставлення до своєї праці (відданість «босу», «фірмі»), а й особистих якостей морального складу.

Мораль буржуазного суспільства була пройнята духом корпоративності - на перший план виставлялись інтереси професійної групи, а вони за своєю сутністю виражають не професійну, а саме вузькокорпоративну мораль. Неважко помітити, що наше сучасне життя дуже нагадує згадані вище об'єктивні умови існування корпоративної моралі. З проявами її нам доводиться стикатися майже щоденно, наприклад, у працівників торгівлі, водіїв громадського транспорту, чиновників усіх рівнів тощо. Корпоративна мораль захищає окремі групові інтереси, створює особливі норми поведінки і оцінки вузького прошарку людей, які часто протистоять нормам суспільної моралі й носять у своїй суті антисоціальний характер. Інколи, з точки зору суспільства, ці норми корпоративної моралі виступають як явний аморалізм, своєрідна антимораль, перевернуті норми моралі. У сучасному суспільстві існуванню подібної моралі в окремих соціальних і професійних групах сприяє розбалансованість ринку і фінансової системи, кризовий стан

виробництва, що збільшує спокусу для морально нестійких людей скористатися професійним і службовим становищем для вирішення власних проблем за рахунок оточуючих. На перешкоді цим явищам можуть стати як моральний осуд, так і заходи правового характеру, що покликані зупинити антисуспільну поведінку людей, котрі керуються у своїй діяльності нормами корпоративної моралі.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що морально-професійні норми є невід'ємною частиною загальнолюдської моралі та конкретно-історичної моральної системи. Морально-професійні норми, професійно-етичні кодекси, як і моральна система суспільства взагалі, історично і соціально тісно пов'язані з конкретною епохою, є «дітищем» свого часу, відображенням конкретно-історичних суспільних відносин. Оскільки морально-професійні норми не ізольовані, а є складовою частиною загальної моралі суспільства, і водночас відбивають специфічний характер професійної діяльності, то і професійна етика є частиною загальної етичної теорії.

Слід підкреслити, що професійна етика розвивається на перетині теоретичного, нормативного і прикладного складників (компонентів) етики, її зміст визначається специфічними завданнями конкретного виду професійної діяльності. На теоретичному рівні розглядаються сутність, специфіка морально-професійних відносин, їх місце і роль у житті суспільства, сучасний стан і тенденції розвитку.

Завдання професійної етики в тому, щоб вивчити складний процес віддзеркалення професійних стосунків у моральній свідомості, у морально-професійних нормах, провести чітку межу між морально-професійними явищами і явищами професійної майстерності, вивчити суспільні завдання, цілі професії і їх значущість у соціальному прогресі, саме цим сприяючи їх успішному виконанню.

Нормативний рівень концентрує в собі вивчення та обґрунтування практичних рекомендацій, конкретних моральних норм. При цьому важливо підкреслити, що професійна етика не створює норм, особливих нормативів для спеціалістів тієї чи іншої професії. У такому разі вона перестає бути наукою, перетворюється на моралізаторство.

Завдання професійної етики щодо свого об'єкта - морально-професійних стосунків на прикладному рівні полягає у сприянні й втіленні гуманістичних імперативів у специфічні умови професійної діяльності, встановленні меж бажаного, дозволеного і неприпустимого, обґрунтуванні морально-професійного ідеалу та певного зразку, еталону, взірця поведінки, нормативного ідеалу в конкретній сфері професійної діяльності.

Професійна етика далека від дріб'язкової регламентації поведінки людей. Вона своїми рекомендаціями виробляє у працівників здатність до максимальної моральної орієнтації, до встановлення моральних кордонів застосування творчих прийомів, тим самим визначаючи лише основні моральні норми і принципи професійної поведінки. Спосіб же поведінки у кожному окремому випадку визначається самою особистістю, стає справою її морального досвіду, професійного такту.

У професійній етиці можна простежити зв'язок тих чи інших видів діяльності й морально-психологічних якостей, поєднання суспільних інтересів із спрямованістю, інтересами і покликанням окремої особистості. Потреби практики визначають ціль тієї чи іншої професії і вимагають від працівників відповідного профілю необхідної кваліфікації (професіоналізму, компетенції), з одного боку, її етичної підготовки, що передбачає теоретичне освоєння норм і принципів моралі для застосування їх у професійній практиці, — з іншого. Кожна людина в силу обставин життя постійно тією чи іншою мірою втягується у рольове спілкування з різними професіоналами, наприклад, з лікарем, юристом, педагогом тощо. При цьому вона очікує від них не тільки кваліфікованого виконання їх обов'язків щодо задоволення її потреб, інтересів, а й уважного, увічливого до неї ставлення. Тому професійна етика покликана дати рекомендації професіоналам, посадовим особам, у тому числі й керівникам, щодо моральної складової у виконанні професійних функцій.

Внаслідок цього моральна характеристика працівника не може обмежуватися його широкими соціальними позиціями, а за необхідності має поширюватися на його суто

професійні властивості, розглядатися завжди під кутом зору стосунків, що формуються у рамках даної професії, її місця і ролі у житті суспільства.

Призначення професійної етики полягає не тільки в тому, щоб розкрити об'єктивні причини виникнення, закономірності й тенденції розвитку морально-професійних відносин, не тільки конкретизувати зв'язки моральних норм, принципів та оціночних суджень сучасної моралі, уявлень про добро, справедливість відповідно до особливостей професійної діяльності, а й показати сам характер впливу цих загальнолюдських моральних норм і принципів на практику професійних стосунків, розкрити те, як вони відбиваються у свідомості представника тієї чи іншої професії та втілюються в його поведінці, ставленні до людини як споживача професійних послуг.

Професійну етику не меншою мірою цікавлять і «антиномії професійних вчинків», які виявляються у конфліктних формах поведінки, і в зв'язку з цим - розкриття засобів розв'язання конфліктів у рамках конкретної професії. На підставі цього вона пропонує практичні рекомендації з урахуванням конкретних історичних умов і суспільних завдань. Професійна етика покликана також дати рекомендації щодо розкриття причин деформації морально-професійної свідомості, і шляхів, методів її викорінення.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що сенс і призначення професійної етики пов'язані з гуманізацією суспільної праці. Закладені в традиційних морально-професійних кодексах, кодексах честі лікаря, юриста, педагога, журналіста та ін., гуманістичні імперативи мають загальнолюдське значення. У наш час, завдяки технічній могутності та ефективності, людина виявляється здатною скоїти (через неухважність, некомпетентність, безвідповідальність) багато зла, внаслідок чого гинуть люди, матеріальні й духовні цінності. Зростає диспропорція між скоєним людиною і її здатністю нести моральну відповідальність. Це стає однією з передумов виникнення морально-професійних чи етичних кодексів широкого кола сучасних професій.

3. Визначення основних принципів та понять дисципліни

Професійна етика покликана дати теоретичне обґрунтування сутності трансформації загальних норм і принципів моралі до специфічних умов професійної діяльності людей відповідно до уявлень про професійний обов'язок, благо, добро і зло, справедливість, совість, честь та інші моральні цінності.

Професійна етика описує особливості моралі різних професійних груп. Професійна мораль є наслідком поділу праці, що склався історично. Кожна професія ставить до людей, які її обрали, відповідні моральні вимоги, породжує специфічні моральні проблеми. Проте одні професії не потребують істотних коректив звичайних норм поведінки людей, а інші вимагають цього. Йдеться насамперед про види діяльності, в яких об'єктом впливу є людина.

Професійна мораль конкретизує загальні моральні норми й оцінки, які визначають ставлення людини до своїх професійних обов'язків, до об'єкта праці, до колег за професією, до партнерів, до суспільства загалом. Це насамперед усвідомлення своєї моральної відповідальності й готовність виконувати свій професійний обов'язок.

Центральним поняттям професійної моралі є поняття професійного обов'язку, яке поєднується з поняттям відповідальності. Професійний обов'язок – це службові і моральні вимоги до певного виду діяльності. Проаналізувати результати своєї праці з позицій загальнолюдських моральних цінностей спеціалісту допомагає професійна совість. Вона пересікається з такими поняттями як професійна честь, професійна гідність, професійна справедливість. Професійна честь і гідність визначають оцінку даної професії суспільством (честь) та самооцінку її самими представниками цієї професії (гідність). Від професійного такту залежать взаємини з іншими людьми, вирішення під час спілкування з ними ділових проблем. Професійна справедливість – це спів розмірність між заслугами та їх визнанням, правами і обов'язками, злочинами і покараннями. Професійна етика обґрунтовує певну систему моральних норм, що регулюють поведінку та взаємини людей у тій чи іншій професійній діяльності.

Завдання професійної етики як навчальної дисципліни: розглянути професійну етику як навчальну дисципліну, що вивчає специфіку професійної моралі, закономірності

її виникнення та розвитку; визначити місце й роль професійної етики в комплексі сучасного гуманітарного знання; окреслити проблематику професійної етики; визначити основні принципи професійних моральних кодексів, їх значення для формування етичної поведінки в організації; визначити сутність і роль корпоративної культури; сформулювати уявлення про сучасний діловий етикет; сприяти розвитку професійної ідентичності; виховати толерантне ставлення до представників інших професій.

Виховання і пропаганда етичної поведінки здійснюється різноманітними способами і на різних рівнях управління. Наприклад, у пресі та спеціальних ділових виданнях регулярно наводяться приклади неетичної поведінки тих чи інших фірм, пропагуються високі етичні стандарти ділової поведінки, значна увага звертається на розгляд конфліктів етичного характеру, даються поради, як доцільно поводитись у різних ділових ситуаціях з врахуванням етичних стандартів.

4. Види професійної етики та їх гуманістична спрямованість

Оскільки мораль виступає надзвичайно важливим елементом людської діяльності, сама діяльність людей у всій її різноманітності та специфічності не може не накладати відбиток і на специфіку моральної регуляції. Існують окремі види людської діяльності, де висувуються надзвичайно високі моральні вимоги до людей, які професійно нею займаються. Це стосується тих видів діяльності, які здатні породжувати дуже гострі моральні колізії, що при інших видах діяльності виникають лише епізодично. Ці гострі моральні колізії мають місце перш за все, там, де вирішуються питання життя і смерті, здоров'я, свободи, честі й гідності людини, де моральні якості спеціаліста набувають вирішального значення, де доля одного може значною мірою залежати від моральної спроможності іншого. Більш того, в деяких професіях навіть сама професійна спроможність спеціаліста багато в чому залежить від його моральних якостей. Це, перш за все, стосується праці лікаря, юриста, вчителя, керівника, військового, дипломата, журналіста і т. п.

Отже, йдеться про медичну, юридичну, педагогічну, військову, дипломатичну, журналістську етику. Саме в цих сферах діяльності особливо велика залежність однієї людини від іншої, і результати професійної діяльності однієї можуть мати доленосне значення для іншої. До представників названих професій суспільство висуває підвищені моральні вимоги не через їх масовість, а тому, що їх діяльність пов'язана безпосередньо з людьми, їх інтересами. Однак професії, де «об'єктом праці» виступають живі люди, чимало, і за змістом діяльності ні професії різні. У зв'язку з цим є необхідність їх розподілити, по-перше, на професії обслуговуючої праці (перукарі, продавці, офіціанти, поштарі та ін.), де багато професійних приписів, вимог, що мають обов'язковий характер, але вони не є власне моральними; по-друге - професії, де укорінилися традиції, сформувалися елементи морально-психологічного характеру, де моральні засади становлять не лише умову успішного здійснення професійної діяльності, а й є внутрішнім її компонентом (лікарі, вчителі, юристи, журналісти, дипломати та ін.). Головною ознакою цих професій виступає можливість «вторгнення» у духовний світ людини, у її долю, що і породжує особливі моральні колізії, які тягнуть за собою зміну субординації моральних вимог. Для регуляції цих колізій окрім загальнолюдських моральних цінностей, потрібні ще додаткові спонукання у вигляді підвищених моральних вимог, що й викликає до життя необхідність нових видів професійної етики.

У трудовій діяльності юриста, лікаря, дипломата, педагога, керівника будь-якого рівня, більше ніж в якійсь іншій, суспільство бере до уваги не тільки рівень освіти, обсяг спеціальних знань, вмінь, навичок, а й моральні якості працівника, під якими розуміють стійкі вияви моральної свідомості в поведінці і вчинках. Тут моральне «обличчя» посідає особливе місце, іноді воно відіграє головну роль у вирішенні професійних завдань.

Етика ученого – допускає насамперед такі моральні якості, як наукову сумлінність, особисту чесність, патріотизм. Судова етика вимагає чесності, справедливості, відвертості, гуманізму (навіть до підсудного при його винності), вірності закону. У лікарській етиці всі норми, принципи і оцінки, орієнтовані на здоров'я людини, його поліпшення і збереження

Етика в умовах військової служби вимагає чіткого виконання службового обов'язку, мужності, дисциплінованості, відданості Батьківщині

Педагогічна етика вивчає особливості педагогічної моралі, обґрунтовує її принципи, з'ясовує специфіку реалізації принципів загальної моралі у сфері педагогічної праці, розкриває її функції, специфіку змісту етичних категорій. Крім того, педагогічна етика вивчає зміст етичної діяльності педагога в цілому, включаючи етичні стосунки в педагогічному середовищі

А.1 Етичний кодекс вченого Наука тісно пов'язана з розвитком моральності, залежить від моральних цінностей і імперативів різних епох, в свою чергу мораль – часто регулюється і навіть визначається наукою. Наукове знання в дійсності намічає межі і орієнтири пізнання, межі дозволеного і недозволеного, тим самим усвідомлюється область реальних можливостей людини, вдосконалюються критерії морального вибору. Таким чином, наука є не лише виробництвом знань, але й виробленням певних етичних норм. Наука, як соціальний інститут, передбачає наявність певної системи ціннісних орієнтацій, цільових установок і імперативів. Для того, щоб успішно проводити дослідження і служити Істині, кожен вчений повинен їх освоїти. Важливими принципами наукового етосу є наукова чесність (недопустимість фальсифікацій і плагіату), інститут посилян. Порушення етичних принципів повинно каратися науковим співтовариством, незважаючи на минулі заслуги. В принципі, як і природа, наука не підкоряється категорії моральності, оскільки її головна мета – об'єктивна істина. Однак в реальності наука не може бути безсторонньою, оскільки її створюють люди, які зазнають всякого роду спокуси, помилки, пристрасті, які володіють тими чи іншими моральними якостями, тобто моральні аспекти діяльності вчених не можна ігнорувати. Вчений творить в суспільстві, чия історія, чий сучасний стан неперервно впливає на нього. І, звичайно, існує зворотній зв'язок – вчені нарівні з рештою мислячих людей впливають на суспільство. Служіння моральним ідеалам слідує з розуміння вченим своєї відповідальності перед суспільством. Творча праця вченого виробляє строге і неупереджене мислення, здатність до точного логічного міркування. Суспільство уважно прислуховується до слів вченого: його діяльність може мати серйозні наслідки для людства. Відповідальність вченого перед суспільством вимагає від нього громадянської мужності. Це притаманне далеко не всім. Разом з тим далеко не все залежить від вченого. 27 У науковому товаристві склалася з часом своя система моральних норм, імперативів, заборон, які регулюють наукову діяльність – тобто етичний кодекс вченого. В усьому світі етичні кодекси вченого базуються на розумінні того, що належна практика у сфері науки сприяє довірі в середовищі наукового співтовариства та між ним і суспільством, що є необхідним для розвитку науки. Вчені повинні бути впевненими в надійності результатів роботи своїх колег. У свою чергу суспільство має бути впевненим у чесності науковців та достовірності результатів їхніх досліджень. На жаль, останнім часом така довіра похитнулася у зв'язку з тим, що в багатьох країнах спостерігалися серйозні порушення етики, які підірвали авторитет науки та довіру суспільства до вчених. Зокрема, в Україні на початку 90-х років відбулося нівелювання етичних норм, коли загальнолюдські цінності піддалися комерціалізації, а в суспільстві запанував культ «золотого теляти». В науковій сфері України буйно «цвіте» корупція. За гроші запросто можна купити кандидатську і навіть докторську дисертацію на будь-яку тему. Свої послуги в написанні дисертацій відкрито пропонують в розвішаних по місту оголошеннях спеціальні артлі. За гарні гроші /хабар/ можна придбати звання професора, члена-кореспондента чи навіть академіка будь-якої з українських чи навіть міжнародної академій. Газети й журнали друкують сенсаційні матеріали про «відкриття» українськими вченими неіснуючої елементарної частинки – «театриси», фантастичних торсійних полів тощо. Регулярно публікуються фантазії астрологів і парапсихологів. Щоб запобігти такому розвитку подій в Україні, всі науковці мають усвідомлювати важливість високоетичної поведінки та свою відповідальність за формування громадської думки щодо науки. Національна академія наук України опрацювала «етичний кодекс вченого України» і схвалила його на загальних зборах Академії 15 квітня 2009 року. В етичному кодексі вченого знаходять своє відображення, по-перше, загальнолюдські моральні

вимоги і заборони, такі, наприклад, як «не вкради», «не бреш», пристосовані, зрозуміло, до особливостей наукової діяльності. Скажемо, як щось схоже до краді оцінюється в науці плагіат, коли науковець видає наукові ідеї, результати, одержані кимсь іншим за свої; брехнею вважається навмисне спотворення (фальсифікації) даних експерименту. 28 Справжня наукова творчість – моральне заняття. На вищому рівні служіння істині вчений виявляється поборником моральних ідеалів людства. Етика вченого – галузь професійної етики, яка визначає моральні стосунки вченого з його колегами і учнями, його ставлення до досліджень інших вчених, а також до своїх власних. В «моральний мінімум вченого» входить передусім обов'язковість посилань на чужі ідеї при точному цитуванні джерела, недопустимість плагіату, толерантність у відносинах з опонентами. Морально неприйнятним в науці є нав'язування своїх ідей і теорій адміністративними методами. Надзвичайно важливим принципом етики вченого є передбачення соціальних і екологічних наслідків своїх досліджень і прийняття моральної відповідальності за ці наслідки. Моральність вченого значною мірою визначається його людяністю і цільністю особистості, коли спеціалізований суб'єкт пізнання не знищує в ньому людини. Якщо говорити про моральні принципи вченого, то вони охоплюють дві сторони – поняття моральності як особистості і моральності як вченого. Наукова праця вимагає абсолютної правдивості. Дуже часто результати досліду суперечать очікуванням, ріжуть під корінь вихідну концепцію. Основний етичний принцип наукової роботи – чесне ставлення до цих результатів. Тут потрібна мужність. Тим більше вона необхідна, коли вже опублікована робота виявляється помилковою, і її спростовують. Чесний вчений вимушений визнати свою помилку, прийняти науково аргументоване заперечення. Вчений зобов'язаний протидіяти конформізму в науковому співтоваристві, брати активну участь у процесах атестації наукових кадрів, протидіяти присудженню наукових ступенів і звань за роботи, які не відповідають сучасним досягненням світової науки або виконані з порушенням норм етики, зокрема, рішуче викривати факти плагіату й інших форм порушень авторського права. Вчений має активно протидіяти псевдонауці, виступати проти розповсюдження в суспільстві псевдонаукових поглядів і рекомендацій. 29 Вчений не чинить дій, які можуть завдати шкоду професійній репутації іншого вченого. Проте, за наявності неспростовних доказів неетичної поведінки чи непрофесійних дій вченого, наукове співтовариство має у відкритій неупередженій дискусії дати їм відповідну оцінку. Етичні норми науки служать для утвердження і захисту специфічних, характерних саме для науки цінностей. Першою серед них є безкорисливий пошук і відстоювання істини. Широко відомий, наприклад, вислів Арістотеля: «Платон мені друг, але істина дорожча», сенс якого в тому, що в прагненні до істини вчений не повинен рахуватися ні з своїми симпатіями і антипатіями, ні з якими б то не було іншими привхідними обставинами. Історія науки, та й історія людства з вдячністю шанує імена подвижників (таких як Дж. Бруно), які не зрікалися своїх переконань перед загрозою найтяжчих випробувань і навіть: самої смерті. За прикладами, між іншим, не обов'язково заглиблюватися в далеку історію. Досить пригадати слова російського біолога М.І. Вавілова: «Ми на хрест підемо, а від своїх переконань не відмовимося», який виправдав ці слова власною трагічною долею... Найважливішою в сфері етики вченого світу є проблема авторства наукових відкриттів, проблема плагіату, – компетентності і фальсифікації наукових відкриттів. В науковому співтоваристві прийнято встановлювати досить жорсткі санкції за здійснення подібних актів. Вчений може помилятися, але немає права фальсифікувати. Наукова спільнота відторгає науковців, які займаються плагіатом, бойкотує їх, пориває з ними всілякі наукові контакти, відмовляється від спільної роботи. Для досліджень, які претендують на науковий статус, строго обов'язковим є інститут посилань, завдяки якому фіксується авторство тих чи інших ідей. Інститут посилань – це «академічна складова науки». Крім того, цей інститут забезпечує селекцію того нового, яке свідчить про зростання наукового знання. В повсякденній науковій діяльності звичайно буває нелегко відразу ж оцінити одержане знання як істину або як помилку. І ця обставина знаходить відображення в нормах наукової етики, які не вимагають, щоб результат кожного дослідження обов'язково був справжнім знанням. Вони вимагають лише, щоб цей результат був новим знанням і

так чи інакше – логічно, експериментально і т. д. – обґрунтованим. Відповідальність за дотримання такого роду вимог лежить на самому вченому, і він не може переадресувати їх комусь іншому. Для того щоб задовольнити цим вимогам, він повинен: добре знати все те, що зроблено і робиться в його галузі науки; публікуючи результати своїх досліджень, чітко вказувати, на які дослідження попередників і колег він спирався, і саме на цьому фоні показують те нове, що відкрито і опрацьовано ним самим. Крім того, в публікації вчений повинен привести ті докази і аргументи, за допомогою яких він обґрунтовує одержані ним результати; при цьому він зобов'язаний дати вичерпну інформацію, яка дає можливість провести незалежну перевірку його результатів. Вчений має дотримуватися найвищих професійних стандартів планування та проведення наукових досліджень на основі глибоких знань про доробок світової науки у певній галузі. Вчений зобов'язаний вишукувати найприйнятніші з огляду на адекватність та економічну виправданість шляхи вирішення досліджуваної проблеми. Висновки завершеного дослідження вчений зобов'язаний викладати об'єктивно, незважаючи на очікування замовника. Вимога об'єктивності – один з основних моральних принципів науки – засудження суб'єктивізму. Серйозною проблемою в науці є сліпа віра в авторитети, яка часто не дає можливості знанню розвиватися. Вчений має забезпечувати бездоганну чесність і прозорість на всіх стадіях наукового дослідження та вважати неприпустимим прояви шахрайства, зокрема фабрикування та фальшування даних, піратства і плагіату. Неприпустимим є намагання керівних осіб упереджено впливати на характер отримуваних в дослідженні даних і висновків. Вчений служить лише об'єктивній істині. Основною мотивацією діяльності вченого має бути прагнення до пізнання та бажання збагатити науку новими знаннями. При цьому найвищою нагородою вченого є досягнення істини та визнання наукового співтовариства. Вчений має право та обов'язок захищати свій науковий пріоритет. Наукові відкриття є продуктом соціального співробітництва і належать науковому співтовариству в цілому – хоча б уже тому, що кожне відкриття має під собою певну наукову базу, створену попередниками. У першовідкривача немає якихось особливих привілеїв з використання свого відкриття, але він дістає повагу і визнання як автор відкриття. Вчений повинен дотримуватися етичного принципу безкорисливості. 31 Осягання істини – єдиний інтерес і мета в роботі вченого. Вчений не повинен використовувати дослідження як спосіб досягнення фінансового успіху і швидкого набуття престижу. В рамках наукової етики особливого значення набуває проблема одержимості вченого, коли він при інтенсивних заняттях науковою діяльністю відривається від реального світу і перетворюється на своєрідного робота. Дуже часто вчені тяжіють до значного перебільшення свого особистого внеску в порівнянні з діяльністю своїх колег. Це породжує безліч проблем, які проявляються в проведенні наукової полеміки, і тягне за собою порушення наукової коректності і наукової етики. Вчений виступає як постачальник спеціалізованих знань, він компетентний у своїй досить обмеженій дисциплінарній галузі. Строго кажучи, він відповідає лише за достовірність пропонованих знань, а не за наслідки їх практичного застосування. Він не має права публікувати неточні і непереконливі наукові результати, а також публікувати результати в ненаукових виданнях з метою досягнення пріоритету. Не слід повторювати свої наукові публікації з метою підвищення їх кількості. Вчений повинен бути об'єктивним в оцінці власних досягнень. Преса, радіо та телебачення можуть бути використані для пропаганди наукових досягнень, але не власної особи. Важливою етичною рисою вченого має бути організований скептицизм. Він повинен піддавати всебічній критичній перевірці будь-яке знання – як свої відкриття, так і чужі. Необхідно критикувати роботу, якщо виявлена її помилковість. У сучасній науці особливу гостроту набули питання, що стосуються не стільки норм взаємодії всередині наукового співтовариства, скільки взаємовідносин науки і вченого із суспільством. Вчений повинен усвідомлювати, що ефективність науки оцінює суспільство. Вчений несе моральну відповідальність за наслідки своєї діяльності, що можуть впливати на розвиток людства або природи. Вчений повинен протидіяти отриманню результатів, що суперечать принципам гуманізму, шляхом: відмови у співпраці; попередження суспільства про можливі негативні наслідки використання

досягнень науки в антигуманному напрямку; інформування громадськості, зокрема, наукового співтовариства, щодо можливих негативних наслідків застосування наукових досягнень і необхідності їх попередження. Це коло питань часто позначають як проблему свободи наукового пошуку і соціальної відповідальності вченого. Свобода в науці – це в першу чергу свобода вибору наукових напрямів дослідження, концепцій, гіпотез, парадигм, проблем і методів їхнього вирішення, й понад усе, свобода думки та слова. Свобода в науковій творчості в своїй основі повинна мати високий професіоналізм. Вчений має захищати свободу наукової думки, засуджувати цензуру щодо наукової творчості та будь-які намагання монополізувати ті чи інші напрями науки. Вчений несе відповідальність за виникнення небезпеки для окремої людини, суспільства, економіки або шкоди для природи, які може заподіяти застосування неперевіраних нових наукових знань. Наукове дослідження має проводитися таким чином, щоб не спричинити шкоди навколишньому середовищу. Якщо такого пошкодження неможливо уникнути, вплив людини повинен бути зведений до мінімуму, а середовище після завершення дослідження відновлене до його первинного стану. Серед галузей наукового знання, в яких особливо гостро і напружено обговорюються питання соціальної відповідальності вченого і морально-етичної оцінки його діяльності, особливе місце посідають генна інженерія, біотехнологія, біомедичні і генетичні дослідження людини; всі вони досить близько стикаються між собою. Саме розвиток генної інженерії привів до унікальної в історії науки події, коли в 1975 році провідні вчені світу добровільно уклали мораторій, тимчасово призупинивши ряд досліджень потенційно небезпечних не лише для людства, але й для інших форм життя на нашій планеті. Мораторію передував різкий ривок в дослідженнях з молекулярної генетики. Перед вченими відкрились перспективи напрямленого впливу на спадковість організмів, аж до інженерного конструювання організмів з заздалегідь заданими властивостями. Почалися обговорення і навіть пошуки можливостей практичного здійснення таких процесів і процедур, як одержання в необмежених кількостях раніше важкодоступних медикаментів /включаючи інсулін, людський гормон росту, багато антибіотиків тощо/; надання сільськогосподарським рослинам властивостей стійкості до хвороб, паразитів, морозів і посух, а також здатності засвоювати азот прямо з повітря, що дало б можливість відмовитися від виробництва і застосування дорогих азотних добрив; позбавлення людей від деяких важких спадкових хвороб шляхом заміни патологічних генів нормальними (генна терапія). Поряд з цим почався бурхливий розвиток біотехнології на основі застосування методів генної інженерії в харчовій і хімічній промисловості, а також для ліквідації і запобігання деяких видів забруднення навколишнього середовища. В небагато короткі строки, буквально за кілька років, генна інженерія пройшла шлях від фундаментальних досліджень до промислового і взагалі практичного застосування їхніх результатів. Але іншою стороною цього прориву в галузі генетики явилися потенційні загрози для людини і людства, що приховувалися в ньому. Навіть проста недбалість експериментатора чи некомпетентність персоналу лабораторії в заходах безпеки можуть привести до непоправних наслідків. Ще більше шкоди методи генної інженерії можуть принести при використанні їх всякого роду зловмисниками й у військових цілях. Небезпека обумовлена передусім тим, що організми, з якими найчастіше проводяться експерименти, дуже поширені в природних умовах і можуть обмінюватися генетичною інформацією з своїми «дикими» співродичами. В результаті подібних експериментів можливе створення організмів із зовсім новими спадковими властивостями, які раніше не зустрічалися на Землі і еволюційно не обумовлені. Такого роду побоювання і змусили вчених піти на такий безпрецедентний крок, як встановлення добровільного мораторію. Пізніше, після того як були опрацьовані надзвичайно суворі заходи безпеки при проведенні експериментів /в їх числі – біологічний захист, тобто конструювання послаблених мікроорганізмів, здатних жити лише в штучних умовах лабораторій/ і одержані достатньо достовірні оцінки ризику, пов'язаного з проведенням експериментів, дослідження поступово відновлювалися й розширювалися. Але деякі найбільш ризиковані типи експериментів досі залишаються під забороною. Проте дискусії навколо етичних проблем

генної інженерії аж ніяк не затухають. Людина, як відмічають деякі її учасники, може сконструювати нову форму життя, яка різко відрізняється від всього нам відомого, але вона не зможе повернути її назад, в небуття. 34 Іноді в цих дискусіях обговорюються досить віддалені, а то й просто утопічні можливості (типу штучного конструювання людських індивідуумів), які можуть відкритися з розвитком генетики. Нині такого роду побоювання викликають досліди з клонування (одержання живої істоти, в тому числі людської, з живої клітини). Активізація дискусій пояснюється тим, що можливості, які надає генетика, змушують людей багато в чому по-новому або більш гостро сприймати такі вічні проблеми, як свобода людини і її призначення. Перспективи, які відкриваються генетикою, починають впливати на нас вже сьогодні, змушуючи задуматися, наприклад, над тим, чи хочемо ми і чи повинні хотіти клонального розмноження людей. Сьогодні багатьма безоглядно заперечується гуманістична суть розвитку науки. Поширилося переконання в тому, що цілі і спрямування науки і суспільства в наші дні розділені і прийшли в неусувні суперечності, що етичні норми сучасної науки майже протилежні загальнолюдським соціально-етичним і гуманістичним нормам і принципам, а науковий пошук давно вийшов з під людського контролю і сократівський постулат «знання і добродійність нерозривні» вже списаний в історичний архів. Науково-технічний прогрес не лише загострює багато з існуючих суперечностей сучасного суспільного розвитку, але й породжує нові. Більше того, його негативні прояви можуть привести до катастрофічних наслідків для долей всього людства. Сьогодні вже не лише твори письменників-фантастів, авторів-антиутопій, але й багато реальних подій попереджують нас про те, яке жадливе майбутнє чекає людей в суспільстві, для якого науково-технічний прогрес виступає як самоціль, позбавляється «людського виміру». Конкретні напрямки науково-технічного прогресу, науково-технічні проекти і рішення, які зачіпають інтереси і нині живущих, і майбутніх поколінь, – ось що вимагає широкого, гласного, демократичного і разом з тим компетентного обговорення, ось що люди можуть приймати або відкидати своїм волевиявленням. Цим і визначається сьогодні соціальна відповідальність вченого. Досвід історії переконав нас, що знання – це сила, що наука відкриває людині джерела небаченої могутності і влади над природою. Ми знаємо, що наслідки науково-технічного прогресу бувають серйозними і далеко не завжди сприятливими 35 для людей. Тому, діючи з усвідомленням своєї соціальної відповідальності, вчений повинен прагнути до того, щоб передбачити можливі небажані ефекти, які потенціально закладені в результатах його досліджень. Завдяки своїм професійним знанням він підготовлений до такого передбачення краще і в змозі зробити це раніше, ніж хтось інший. Поряд з цим соціально відповідальна позиція вченого передбачає, щоб він максимально широко і в доступних формах оповіщав громадськість про можливі небажані ефекти, про те, як їх можна запобігти, ліквідувати або мінімізувати. Лише ті науково-технічні розв'язки, які прийняті на основі достатньо повної інформації, можна вважати в наш час соціально і морально виправданими. Все це показує, якою великою є роль вчених в сучасному світі, оскільки саме вони володіють тими знаннями і кваліфікацією, які необхідні нині не лише для прискорення науковотехнічного прогресу, але й для того, щоб спрямовувати цей процес на благо людини і суспільства. Норми наукової етики рідко формулюються у вигляді спеціальних переліків і кодексів – як правило, вони передаються молодим дослідникам від їх учителів і попередників. Однак відомі спроби виявлення, опису й аналізу цих норм, до чого часто вдаються головним чином у філософії і соціології науки. Для прикладу можна навести дослідження американського соціолога Роберта Мертона. З його точки зору, норми науки будуються навколо чотирьох основоположних цінностей. Перша з них – універсалізм – переконання в тому, що природні явища, які вивчаються наукою, повсюди відбуваються однаково і що істинність наукових тверджень повинна оцінюватися незалежно від віку, статі, раси, національності, віросповідання, авторитету, положення в науковій ієрархії, титулів і звань тих, хто їх формулює. Вимога універсалізму передбачає, зокрема, що результати маститого вченого повинні піддаватися не менш суворій перевірці і критиці, ніж результати його молодого колеги. Друга цінність – спільність, сенс якої в тому, що наукове знання повинно вільно ставати загальним надбанням. Той, хто його

вперше одержав, не має права монополювати володіти ним. Публікуючи результати дослідження, вчений не лише утверджує свій пріоритет і виносить одержаний результат на суд критики, але й робить його відкритим для подальшого використання всіма колегами. 36 Наукові відкриття є продуктом соціального співробітництва і належать науковому співтовариству в цілому – вже хоча б тому, що кожне відкриття має під собою певну наукову базу, створену попередниками. У першовідкривача немає якихось особливих привілеїв з використання свого відкриття, але він одержує повагу і визнання як автор відкриття. Третя цінність – безкорисливість, коли первинним стимулом діяльності вченого є пошук істини, вільний від міркувань особистої вигоди. Визнання і винагорода повинні розглядатися як можливий наслідок наукових досягнень, а не як мета, в ім'я якої проводяться дослідження. Четверта цінність – організований скептицизм. кожен вчений несе відповідальність за оцінку доброякісності того, що зроблено його колегами, і за те, щоб сама оцінка стала надбанням гласності. При цьому вчений, що спирається у своїй праці на неправильні дані, запозичені з праць його колег, не звільняється від відповідальності, оскільки він сам не перевіряв точність використаних даних. З цієї вимоги випливає, що в науці не можна сліпо довірятися авторитету попередників, яким би високим він не був. У науковій діяльності однаково необхідні як повага до того, що зробили попередники, так і критичне ставлення до їхніх результатів. Більше того, вчений повинен не лише мужньо і наполегливо відстоювати свої наукові переконання, використовуючи всі доступні йому засоби логічної й емпіричної аргументації, але й володіти мужністю відмовитися від цих переконань, якщо буде виявлена їхня помилковість. Виконаний Р. Мертоном аналіз цінностей і норм науки неодноразово піддавався уточненням, виправленням і навіть різкій критиці в спеціальній літературі. При цьому з'ясувалося, що наявність такого роду норм дуже важливо для існування і розвитку науки, для самоорганізації наукової діяльності. Безумовно, не рідкими є випадки порушення цих норм. Але той, хто їх порушує, ризикує рано чи пізно втратити повагу і довіру своїх колег. Наслідком цього може стати повне ігнорування його наукових результатів іншими дослідниками, так що він по суті справи залишиться поза наукою. А між тим визнання колег є для вченого вищою нагородою, більш значущою, як правило, ніж матеріальна винагорода. Особливість наукової діяльності в тому і полягає, що результативною вона по-справжньому виявляється лише тоді, коли 37 визнана і результати її використовуються колегами для одержання нових знань. Етичні норми охоплюють різні сторони діяльності вчених. Процеси підготовки і проведення досліджень, публікацію наукових результатів, проведення наукових дискусій, коли стикаються різні точки зору. Вчений має виступати експертом тільки у сфері своєї компетенції відповідно до своїх знань і досвіду і дотримуватися принципу рівності при проведенні експертного розгляду. Будь-яка дискримінація на підставі національності, статі, раси, політичних поглядів чи культурної та соціальної приналежності є несумісною з цим принципом. Свою думку про роботу та наукові досягнення колег вчений висловлює чесно, чітко та неупереджено. Підготовка об'єктивного критичного висновку повинна розглядатися як обов'язок, від виконання якого вчений не має права ухилитися. Вчений несе персональну відповідальність за чесну й об'єктивну оцінку кандидатських і докторських дисертацій. Виступаючи в ролі опонента при захисті дисертаційних робіт вчений має бути неупередженим. При недотриманні цих вимог вчений позбавляється права виступати опонентом. Вкрай неприпустимими є непоодинокі випадки, коли аспірант чи докторант сам пише «відгук» опонента на свою роботу. Під час обговорення результатів виконаних досліджень, наукової полеміки з певних наукових проблем і концепцій та висловлювання критичних зауважень вчений повинен дотримуватися принципів рівноправності, фактичної обґрунтованості та достовірності. Принцип рівноправності гарантує рівні права всім учасникам дискусії або полеміки незалежно від наукових ступенів і звань. Принцип фактичної обґрунтованості виключає необ'єктивну критику. Принцип достовірності забороняє будь-які перекручування з метою приниження або дискредитації. При проведенні експертного розгляду вчений має зберігати незалежність і не піддаватися тиску при підготовці та виголошенні висновків. Обираючи кандидатів для проведення

дослідження або на інші наукові посади, вчений як експерт має об'єктивно оцінювати претендентів. Він не повинен надавати перевагу своїм учням, представникам своєї наукової школи тощо. При конфлікті інтересів вчений повинен ставити загальні інтереси науки вище за інтереси особистості чи своєї установи. Вчений має докладати зусиль до підготовки та розвитку наукової молоді – інтелігентів, чесних і самовідданих патріотів. Тому виховання наукової зміни не повинно обмежуватися тільки наданням технічних навичок, необхідних для проведення дослідження. Підготовка має включати основні етичні стандарти та норми науки. Наукові співробітники та викладачі мають слугувати взірцем моральності для молодих вчених щодо ставлення до науки та до авторських прав. Для наукової праці вчений оточує себе співробітниками тільки на основі неупередженої оцінки їхніх інтелектуальних, етичних і персональних рис. Вчений повинен протидіяти всім проявам протекціонізму, корупції і дискримінації. Взаємини з співробітниками він будує на принципах справедливості, виявляє доброзичливість і підтримку своїм учням та оцінює кожного з них об'єктивно. Як керівник наукової школи вчений має сприяти службовому зростанню підпорядкованих йому співробітників відповідно до їхньої кваліфікації і ставлення до праці. Керівник наукової школи не перекладає на своїх співробітників виконання завдань, які він повинен виконувати сам; він зобов'язаний обґрунтовувати, але не нав'язувати членам наукової школи своє наукове бачення проблеми. Керівник наукової школи має з повагою ставитися до членів школи і до їхнього вільного й критичного мислення; не повинен перешкоджати спілкуванню своїх учнів з іншими вченими та науковими інституціями; з членами інших наукових шкіл. Він поважає їх право на вільне об'єднання, самоврядування та членство в колегіальних академічних організаціях, прислухається до думки наукового співтовариства щодо тематики, методів і форм проведення досліджень. Вчений не приймає жодної оплати чи іншого доходу від своїх аспірантів і докторантів. Не дозволяється проведення індивідуальних чи групових занять або консультацій, безпосередньо оплачуваних аспірантами чи докторантами. Етичний кодекс вченого формулює загальні етичні принципи, яких кожен з науковців має дотримуватися у своїй роботі. Кодекс регулює відносини науковців між собою та із суспільством. Він установлює основні засади для оцінки вченими своєї власної роботи та діяльності 39 колег під моральним кутом. Основним завданням Кодексу є надання пріоритету моральним вимірам науки та соціальній відповідальності спільноти вчених і кожного вченого зокрема

Тема 5. Загальні та суб'єктивні моральні вимоги.

Сутність і особливості моралі, структура моралі. Моральна практика (моральність)

Сутність і особливості моралі

У всі часи вчені по-різному тлумачили сутність моралі:

- як досвід житейської мудрості;
- як школу виховання людини, навчання її доброчесності;
- як виконання божественних заповітів, що забезпечують безсмертя особистості;
- як вищу насолоду, вдоволеність індивіда своєю поведінкою;
- як найкоротший шлях до щастя;
- як самоцінне служіння честі;
- як виконання незаперечного обов'язку;
- як інструмент збереження порядку в суспільстві;
- як забезпечення чесності у взаєминах людей;
- як вимогу суспільної користі;
- як викриття банальної, несправедливої дійсності, "суд над життям" і собою;
- як служіння ідеалу;
- як засіб взаєморозуміння і згуртування людей;
- як особливий засіб пізнання;

- як визначення вищого сенсу людського життя тощо.

Мораль як одна з форм суспільної та особистісної свідомості є системою поглядів, уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Її основу становлять переконання, звичаї, традиції, громадська думка. Вона охоплює всі сфери суспільного буття: ті, що регулюються державою (політика, виробництво, соціальна сфера, сім'я тощо), і ті, які держава чи громадські організації не регулюють (дружба, любов, товаришування, побут).

Мораль (лат. *moralis* – моральний) – система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості.

Мораль є свідченням певного рівня розвитку, духовної зрілості людини, характеру її відносин з іншими людьми і світом.

Структура моралі

Осмислення сутності моралі передбачає з'ясування її основних компонентів та характеру їх взаємозв'язку.

Структурно мораль утворює дві сфери: моральна свідомість і моральна практика (моральність), кожна з яких має свою будову.

Моральна свідомість

Мораль не існує поза свідомістю, адже людські вчинки не отримали б морального виміру, якби людина не була здатна усвідомлювати їх суть, співвідносити їх з власними уявленнями про добро і зло, належне і справедливе, із власним сумлінням.

Моральна свідомість – вираження ідеального належного, на яке слід орієнтуватись.

Моральна свідомість – це свідомість, що керується певною системою моральних норм, оцінок і принципів у життєдайності, фіксує моральні відносини у суспільстві, що історично змінюються.

Моральна свідомість поділяється на суспільну (моральні погляди і оцінки певних груп людей) й індивідуальну (моральні погляди і оцінки індивідів).

Основними елементами суспільної моральної свідомості:

- моральні вимоги,
- моральні цінності.

Елементи індивідуальної моральної свідомості (самосвідомості):

- моральний обов'язок,
- моральні цінності, що виявляються в моральних мотивах і ціннісних орієнтаціях особистості, почуттях сумління. Честі, гідності тощо.

Моральна практика (моральність)

Моральна практика – сфера і індивідуально-масових виявів поведінки, стосунків, діяльності, орієнтованих на найвищі, універсальні вселюдські цінності.

Моральну практику утворює моральна діяльність і моральні відносини.

Моральна діяльність – особлива сфера діяльності, що має предметно-змістову визначеність і специфіку. Вона становить значущість будь-якої діяльності, оскільки на неї поширюються моральні вимоги.

Моральна діяльність – єдність моральної свідомості і практичної діяльності.

Моральна діяльність і моральна свідомість взаємно породжуються і взаємно зумовлюються, існуючи одна завдяки іншій.

Моральна діяльність проявляється через вчинки.

Здійснюючи вчинок, людина вступає в певні відносини з іншими людьми, із словом. Тим самим вона вступає в суспільні відносини, сукупність зв'язків і залежностей, які і називаються моральними відносинами.

По іншому, моральні відносини – це сукупність моральних зв'язків, у які вступають люди у процесі моральної діяльності.

Моральні відносини відрізняються в залежності від об'єкту і суб'єкту моральної дії, а також від способу життя.

Якими б не були моральні відносини за змістом, - їх внутрішнім вістрям є ставлення особистості до суспільства. Адже навіть інтимні душевні стосунки між

близькими людьми передбачають орієнтацію на суспільно-корисні цінності – вірність, відданість. Безкорисливе бажання добра один одному. Однак, ставлення особистості до суспільного блага як вищої цінності обов'язково потребує не менш фундаментального ставлення суспільства до особистості як мети свого існування і розвитку. Не людина є засобом усіх суспільних перетворень, а суспільство є продуктом взаємодії людей, умовою саморозвитку і самореалізації людини.

Основні функції моралі

Кінцевою метою функціонування суспільства є формування людини як цілісної, всебічно розвиненої особистості. Цю роль виконує насамперед мораль. Яка ґрунтується на принципі, згідно з яким людина є найвищою цінністю.

Регулятивна функція. Цю функцію здебільшого вважають головною, доводячи, що основний зміст моралі становлять відповідні вимоги (норми, правила, приписи). Саме завдяки їм мораль виконує регулятивну роль.

Комунікативна. Справжнього морального значення будь-який вчинок людини може набути тільки в міжособистісних стосунках, у контексті спілкування. Змістовність спілкування людей значною мірою залежить від рівня їх моральної культури, яка виявляється у доброзичливості, взаємоповазі, приязні.

Пізнавальна функція. Завдяки моралі індивід одержує перші уявлення про норми поведінки, які пред'являє йому суспільство (не тільки інформацію про норми, а й про те, як ними керуватися), про добро і зло, честь і гідність тощо.

Виховна функція моралі. Завдяки моралі здійснюється передавання досвіду попередніх поколінь, формуються уявлення індивіда про добро і зло, гідність, честь, справедливість, що сприяє його самовдосконаленню, виробленню практичних навичок жити і діяти згідно з вимогами суспільства.

Орієнтуюча функція моралі. Мораль збагачує людину не просто знаннями об'єктів самих по собі, а й орієнтує у світі культурних цінностей, допомагає ставитись до них диференційовано, віддаючи перевагу вищим цінностям, які відповідають її потребам, інтересам і смакам.

Мораль як універсальний регулятор поведінки людини, відносин між людьми виконує найрізноманітніші функції, які обумовлюються сферою, характером вияву життєдіяльності особи, соціальних груп, суспільства.

Основні етапи історичного розвитку моралі

Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, принципів, правил і переконань, у межах яких регулюється поведінка людей.

(Мораль – "регулятор" моральної поведінки людини)

Зародження моралі пов'язують зі первісним суспільством, у якому виникає природна потреба регулювання відносин між людьми. Практика взаємовідносин між людьми у стародавньому суспільстві, що складалася під впливом жорстокої боротьби за існування, поступово творила звичаї, традиції, яких потрібно було суворо дотримуватись.

Основою такої моралі була первісна рівність і притаманний родовому суспільству колективізм. Людина відчувала свій нерозривний зв'язок із колективом, бо самостійно не могла протистояти багатьом своїм суперникам, а також задовольнити свої основні, передусім природні потреби, Вірність, відданість своєму роду і племен, захист, взаємодопомога, співчуття і милосердя – загальноприйняті норми моралі того часу.

В ім'я свого роду виявлялися працелюбність, витриманість, мужність. Хоробрість, зневага до смерті. Завдяки спільній праці в первісному суспільстві форм такі моральні почуття, як обов'язок, справедливість. Прихильність. Те, що у первісному суспільстві не було суттєвої майнової диференціації, заслуга моралі, яка була єдиною для усіх членів роду, всього племені. Кожен навіть найслабший представник роду, завдяки загальноприйнятим нормам відчував за собою його колективну силу. А це було джерелом прояву такого морального почуття, як гідність.

У первісному суспільстві форм також і негативні риси моралі. Саме в родовому суспільстві з'являється звичай кровної помсти і людоїдства. Суворі принципи життя зумовили формування таких моральних принципів, як жорстокість, зрадництво, фанатизм.

У первісному суспільстві мораль стала однією із засад формування міфологічного світобачення. Вона надихала людину на сліпе підкорення природі, дотримання звичаїв і звичок, які фактично забороняли їй виявляти себе як особистість.

З подальшим розвитком суспільства, людських взаємин сягає нового рівня і мораль. З поділом праці розпадається колективізм родових моральних відносин. На зміну приходить мораль, яку визначають жадібність, груба пристрасть до насолоди, брудне користолобство і виправдане грабіжництво. Ця мораль вибирає собі у підручні засоби такі як злодійство, насильство, зрадництво, підступність. Нова мораль стає поза-родовою, заперечує звичаї, традиції минулого і натомість проголошує принципи, що виправдовують соціальну нерівність і несправедливість.

Проте нова мораль стала не лише кроком назад у формуванні світоглядів культури. Нові члени суспільства – вільні громадяни держави – не сприймали жорстокості, людоїдства, і ці норми почали засуджуватися.

В історії Середньовіччя мораль фактично ототожнювалася з релігійним проявом духовності. Церква, реально завоювавши політичну владу за допомогою релігії, намагалась завоювати і душами людей. Мораль Середньовіччя являла собою яскравий прояв дволикості: з одного боку, була пропагандою гуманістично орієнтованої християнської моралі, з іншого – реальні моральні відносини були дуже далекими від любові до ближнього. Милосердя тощо. Поряд з цим значну позитивну роль відіграли лицарські, дворянські кодекси честі, які приписували феодалу виявляти вірність сюзерену і "дамі серця", чесність, справедливість, безкорисливість та інші високі моральні якості.

Мораль епохи Ренесансу відіграла значну роль у розвитку людської цивілізації. Це було відродження і понятійне народження гуманістичного змісту моралі. Усвідомивши дійсну природу свого існування і відчувши смак людинолюбства, мораль Ренесансу пориває із середньовічною дволикістю. Ця мораль проповідує тілесну і духовну досконалість людини, вічність добра і минуцність зла, непохитну єдність слова і діла.

Починаючи з періоду Нового часу і майже до середини XX ст. мораль переживала різні стани відродження своєї дволикості. Спочатку, у XVII - XVIII ст., мораль засуджувала паразитичний спосіб життя аристократії і пропагувала як позитивні норми і принципи працелюбність, бережливість, скромність, чесність. Моральним ідеалом того часу була енергійна, ділова людина, яка в будь-який спосіб домагається успіху, братства і поваги співвітчизників. Ця мораль спиралася на героїзм людини і її здатність до самопожертви.

Однак, у XIX - XX ст. обіцяне офіційною мораллю різних соціальних систем царство розуму і справедливості насправді виявилось пануванням грошового мішка, злиденності, соціальними лихами і хворобами. Обіцяне "світле" і "багате" майбутнє потонуло в обіймах духовної деградації особистості. Дволикість моралі поставала чимдалі наявніше. Людина почала поступово втрачати моральний орієнтир, необхідність вивіряти свої вчинки за взірцем, стала керуватися визначеними, хибно окресленими потребами й інтересами.

Сьогодні людство характеризується активізацією діяльності, зростанням інтересу до свого майбутнього. Страх людства перед майбутнім відступив на другий план хоча б тому, що практично зникла загроза ядерного воєнного протистояння, людство взяло курс на перехід від конфронтації до співробітництва.

Цей перехід можливий і цілком реальним стане тоді, коли сформується нова мораль і реалізується гуманістично орієнтовані принципи моральності, коли на засадах цих принципів взірцями будуть нові норми моралі.

І цими **новими нормами мають стати:**

- доброчесність,
- совість,
- правда,
- милосердя,
- доброзичливість,
- вірність ідеалам,

- справедливість,
- добропорядність,
- братерство,
- миролюбність,
- працелюбність,
- рівноправність,
- і свободолюбність,
- глибока віра у людський ідеал – людське щастя.

Тема 6. Авторство у науці.

Поняття «об'єкту авторського права» і його складові». Авторське право поширюється на твори науки, літератури та мистецтва, що є результатом творчої діяльності, завершені і незавершені, оприлюднені і не оприлюднені, незалежно від їхнього призначення, жанру, обсягу і мети. Також авторським правом охороняються передачі організацій мовлення, що розміщені на території України та здійснюють мовлення за допомогою передавачів. Розташованих на цій території. Таким чином, до об'єктів авторського права належать усі твори, що мають названі ознаки. Законодавство подає перелік цих творів: • Літературні письмові твори (книги, брошури, статті тощо);

Музичні твори з текстом і без тексту; • Аудіовізуальні твори; • Твори образотворчого мистецтва; • Драматичні та хореографічні твори, пантоміми; • Фотографічні твори; • Похідні твори; • Збірники творів, енциклопедії, інші складені твори; • Титри для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів. Охороні підлягають як оприлюднені, так і не оприлюднені твори. Таким чином, навіть твір, який окрім автора, ніхто не чув і не бачив, автоматично охороняється авторським правом. На жаль, закон не дає визначення поняття „твір”. Ми можемо скористатися формулюванням В.Серебровського, даним ще в 1956 році: „Твір – це сукупність ідей, думок і образів, які набули вираження в результаті творчої діяльності автора у доступній для сприйняття людськими почуттями конкретній формі, що передбачає можливість відтворення” (Серебровский В.І. Вопросы советского авторского права. – М., 1956, с.32) Об'єктивна форма вираження твору – це своєрідний початок його існування. Для того, щоб результат творчої праці почав охоронятися авторським правом, він має бути втіленим у якій-небудь формі: - письмовій (рукопис, машинопис, нотний запис); - усній (публічне виконання, публічне виголошення); - звуко- чи відеозапис (механічний, магнітний, цифровий, оптичний); - зображення (малюнок, ескіз, картина, кіно-, теле-, відео- або фото кадр); - об'ємно-просторовій (скульптура, модель, макет, споруда). Твори охороняються авторським правом незалежно від їхнього жанру та мети створення. Важливим категоріями в наданні правової охорони авторським творам є форма та зміст. До елементів змісту належать: ідея, тема, сюжет, художні образи тощо. Зміст будь-якого твору завжди відображений у певній формі (мова, стиль тощо). Змістові елементи в творах можуть повторюватися, але форма, в якій вони подаються, завжди буде оригінальною (наприклад, фільм „Тихий Дон”, знятий С.Герасимовим і через багато років – С.Бондарчуком, творчим запозиченням є сюжет „Енеїди”, сюжет трагедії Шекспіра „Ромео і Джульєтта” розробляли Чайковський, Прокоф'єв, кінематограф та інше. Правова охорона не поширюється на ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття – вони „прокручуються” доти, поки приносять прибуток. Приклад – відомі в різних країнах телепроекти: українські «Фабрика зірок» - аналог оригінального голландського телешоу «Star Academy», «Танцюють всі» - аналог оригінального 19 британського шоу «So You Think You Can Dance?», «Україна має талант» - аналог оригінального британського телешоу «Got Talent». Викуплені проекти починають жити самостійним життям з своїми національними особливостями. Так, британці, у яких канал СТБ купив останній формат, були вельми здивовані, що в Україні переміг складний жанр – пісочна анімація, в Британії перемагають більш зрозумілі жанри – співці і танцюристи. Але належним чином оформлена ідея може здобути правову

охорону. Запорукою цього є її деталізоване відображення (приклад – створення серіалу „Моя прекрасна нянька”). Для виникнення та здійснення авторського права не потрібна реєстрація твору, спеціальне оформлення й виконання інших формальностей. Авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Останнім часом автори все частіше намагаються захистити свої авторські права використанням знака авторського права. Мета – сповіщення третіх осіб про свої авторські права. Після приєднання України в складі СРСР в 1973 р. до Всесвітньої конвенції про авторське право на всіх виданнях, а згодом і на аудіовізуальних творах почали зазначати знак охорони авторського права, що складається з трьох елементів: - латинської літери „с”, обведеної колом - ©; - імені особи (найменування власника), що володіє авторським правом; - року першої публікації твору. У друкованих виданнях особливості використання знака охорони авторського права залежать від кількості авторів. Видання одного автора – знак розміщують у правому нижньому кутку звороту титульної сторінки. Також засвідчуються права автора ілюстрацій до видання, упорядника та інше. Видання з кількома авторами. Якщо книга написана у співавторстві чи видання складається з частин, авторами яких є різні особи, знак охорони ставлять для кожної з них із зазначенням частин, які ними написані. Якщо книга є перекладом з іноземної мови, спочатку розміщують копію знака охорони авторського права видання – оригіналу, знак охорони безпосередньо на переклад та інші об’єкти охорони. Збірка з великою кількістю авторів. У збірках, які видаються організацією самостійно або через видавництво, на звороті титульної сторінки розміщують знак охорони на збірник загалом. Знак охорони авторського права на кожний твір, розміщений у збірнику, зазначають у нижній частині початкової сторінки авторського твору. Перевидання. Якщо книга видається вдруге без змін і доповнень, на ній зазначається той самий знак охорони, що й на першому виданні. Якщо в книзі є доповнення, то розміщують два знаки охорони: першого та другого видання із зазначенням авторів доповнень і змін та видавництва, що видало оновлене видання. 20 2.

Твори, що охороняються авторським правом. До різновидів об’єктів авторського права можна віднести: - літературні письмові твори; - аудіовізуальні твори; - фотографічні твори й твори зображального мистецтва; - оригінальні назви та окремі частини творів; - елементи друкарського оформлення видання та твори дизайну. Літературні письмові твори публіцистичного, белетристичного, наукового, технічного чи іншого характеру неодмінно охороняються авторським правом. Серед літературних творів інформаційного жанру найбільш поширені замітка і репортаж. Замітка – це стисле повідомлення про подію чи факт. Вона характеризується невеликим обсягом, стислим викладом подій, відсутністю коментарю або аналізу. Репортаж – матеріал, у якому журналіст малює картину через своє власне бачення. Репортаж містить обов’язкову авторську позицію і охороняється авторським правом. Твори аналітичних жанрів – це аналіз та осмислення фактів, обов’язкове авторське Я. До таких творів належать стаття, кореспонденція, інтерв’ю, рецензія, огляд, коментар, бесіда тощо. Вони безперечно охороняються авторським правом. Твори художньо-публіцистичних жанрів – це нариси, фейлетони, памфлети, пародії, сатиричні коментарі, епіграми, анекдоти – вони обов’язково підлягають охороні авторським правом. До інших матеріалів періодичних видань, що охороняються авторським правом, можуть належати кросворди, астрологічні прогнози, прогнози погоди, якщо вони є результатом творчої діяльності (наприклад, прогноз погоди від Гідрометцентру не охороняється авторським правом, а „Миколина погода” чи „синоптична обсерваторія каналу „Інтер” – охороняється). Авторським правом охороняються і аудіовізуальні твори: кінофільми, телефільми, відеофільми, слайд-фільми та інше. Аудіовізуальний твір може складатися з творів, які вже існують, і творів, що були спеціально складені для нього. Автор тексту, музики та інших самостійних елементів, що входять до складу аудіовізуального твору, зберігає авторське право на свою частину та може вільно використовувати її на власний розсуд. За українським законодавством, авторами аудіовізуального твору визнаються: - режисер-постановник; - автор сценарію, текстів, діалогів; - художник-постановник; - автор спеціально створеного музичного твору з текстом або без нього; - оператор-постановник. Серед аудіовізуальних творів окремо

виділяються телевізійні твори, що є продукцією організацій мовлення – телепередачі, ток-шоу, випуски новин, спеціальні телепроекти. Співавторами телевізійного твору є автор сценарію, режисер-постановник, оператор-постановник. До авторів телевізійного сюжету 21 чи авторської програми належать журналіст, оператор і режисер. Зазвичай майнові права на використання такого твору передаються виробникові або продюсерові. Сам автор залишає за собою право на справедливу винагороду за кожне оприлюднення, публічне виконання, показ, демонстрацію. Авторським правом охороняються фотографічні твори й твори, виконані способами, подібними до фотографії (голографії, слайди та ін.). Тривалий час визнання авторського права фотографів на свої твори натрапляло на величезний опір – фотографії не вважалися продуктом творчої діяльності, тому що розглядалися лише як результат технічного копіювання за допомогою фотоапарату та хімікату. Згодом ставлення до фотографії змінило ся і почало визначатися словами Платона: „Усе, що викликає перехід від небуття до буття, - це творчість”. На виконавчому рівні перші згадки про фотографічні твори як об’єкти авторського права можна зустрінути в Положенні про авторське право від 20 березня 1911 року. Окрім надання фотографіям 10-річного терміну охорони (ст.61), закон створював багато обмежень, зокрема надавав перевагу фотографіям, які були видані як збірки чи серії знімків, до літературних творів прирівнювалися знімки в галузі медицини, астрономії, мікро фізики. В „Основах авторського права” в 1928 році фотографії, нарешті, були внесені до переліку творів, що охороняються авторським правом (при наявності на кожному примірнику імені автора, місця та року випуску твору в світ). Правову охорону в Україні фотографії здобули лише в 1994 році, після прийняття відповідних поправок до Закону України „Про авторське право і суміжні права” (ред. Від 23 грудня 1993 р.). До цього часу діяли норми ч.2 ст.473 ЦК УРСР 1963 р., що обмежували термін дії авторського права на фотографію п’ятьма роками, а на збірки фоторобіт – десятьма. Нині обсяг прав на фотографічні твори чітко визначений українським законодавством. Автор фотографічного твору володіє виключними майновими правами на використання свого твору та правом забороняти чи дозволяти іншим особам: - відтворення фотографічних і включення їх до збірників, енциклопедій та ін.; - розповсюдження своїх творів на території України, так і за її межами; - публічний показ і демонстрацію фотографічних творів; - переробку і інші подібні зміни творів (фотомонтаж, колаж). Виняток становлять випадки вільного використання фотографічного твору (ст.21-25 Закону „Про авторське право...”). Фотограф водночас має право заборонити використання своїх творів, якщо воно завдає шкоди честі та репутації автора.

3. Періодичні видання як складені твори. Складені твори (енциклопедії, словники, наукові збірники, газети, журнали й інші періодичні видання) – це особливі об’єкти авторського права. Вони є результатом творчого поєднання 22 окремих творів, які, своєю чергою, також можуть охоронятись авторським правом. Водночас віднесення періодичного видання до об’єктів авторського права насправді є юридичною фікцією. Адже періодичне видання – це сукупність усіх попередніх і майбутніх його випусків, об’єднаних між собою спільною назвою, форматом, графічним оформленням. Авторське право починає діяти лише з моменту створення твору, а отже, насправді охороняє тільки кожний окремий примірник кожного номера видання, що вже побачив світ. Специфікою періодичних видань є відсутність у них єдиного власника авторських прав. Первинно право на періодичне видання зароджувалося винятково як право видавців. Однак якщо редакторів перших газет справедливо вважали одноосібними творцями своїх видань і їм доставались всі лаври пошани, то сьогодні вихід у світ журналу чи газети – це результат злагодженої та копійкої праці цілого колективу спеціалістів – журналістів, фотографів, редакторів, дизайнерів, коректорів та ін. Творчий внесок видавця, що за сучасним законодавством володіє правами на видання в цілому, полягає в доборі матеріалу, розробці оригінального макету. Кожен з журналістів володіє правами на використання своїх публікацій, включених до видання; за видавцем закріплено право на форму вираження авторських матеріалів у газетному (журнальному номері). Якщо твори, що ввійшли до складу видання, є об’єктами авторського права, видавець користується авторським правом лише за умови дотримання відповідних прав кожного з авторів

складених творів. У разі, коли твори, що стали частиною складеного видання, не мають авторської охорони, право видавця є незалежним. Тож видавці періодичних видань володіють такими правами: - на використання свого видання в цілому; - на зазначення свого імені під час використання таких видань; - на використання службових творів, які стали частиною видання; - на використання творів, права на які були передані видавцеві за договором. Права видавців є, фактично, безстроковими. 4. Службові твори – твори працівників редакції. (Для самостійного опрацювання) Службовий твір створюється автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання редакції. Під таке визначення підпадає більшість журналістських публікацій. Як приклад, наведемо типову ситуацію: редакція відрядила журналіста відділу економіки для написання аналітичної статті про стан вугільної галузі в Україні. Паралельно журналіст зробив матеріал з приводу погіршення екологічної ситуації в країні. У такому разі службовим твором можна вважати першу статтю, а друга є власною ініціативою журналіста. 23 Підтвердженням існування службового завдання в межах службових обов'язків може вважатися: - штатний розклад із зазначенням посади працівника та посадова інструкція, в якій чітко окреслені його службові обов'язки (приміром, написання статей певної тематики); - графік редактора, що підтверджує розподіл тем для написання матеріалів у номер (випуск) між штатними й позаштатними працівниками редакції; - задокументовані та затверджені печатками відрядження; - розклади використання камер і транспорту (для телекомпаній). Особливість правової охорони службових творів полягає в тому, що всі майнові права на їх використання (якщо не було укладено іншого договору) переходять до роботодавця. Останній може без погодження з автором надрукувати статтю в іншому виданні цієї компанії чи включити її до збірки кращих матеріалів видання, перекласти на іншу мову, розмістити в Інтернеті чи просо продати. Авторів службового твору належать лише немайнові права, такі як право на згадування його імені чи зазначення псевдоніму. Він також має право протидіяти будь-якому посяганню на твір, яке здатне зашкодити честі та репутації. Однак претендувати на отримання додаткової винагороди за використання твору автор не може. Такий підхід зумовлюється необхідністю компенсувати матеріальні витрати роботодавця, котрий для створення матеріалу забезпечує технічне оснащення (диктофон, камеру, монтажне обладнання) чи фінансову підтримку (оплата відрядження, транспорт). Перехід прав до роботодавця відбувається на підставі підписаного з журналістом трудового договору (контакту) й (або) іншого цивільно-правового договору. Однак укладення трудового договору не є підставою для переходу прав до роботодавця в повному обсязі. Згідно з положенням Цивільного кодексу України, майнові права на твір, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, що створив цей об'єкт, і юридичній або фізичній особі, де чи в якій він працює, спільно. Натомість предметом цивільно-правового договору є, переважно, певний результат праці – створення твору та подальше передання майнових прав на нього роботодавцеві. Саме в договорі між редакцією та журналістом останній має можливість занотувати свої умови: договір може обмежувати термін, на який майнові права переходять до редакції, чи закріплювати їх за автором, передбачати виплату журналістові додаткової авторської винагороди за кожне використання його твору і інші вимоги. На практиці ж свої вимоги до договору можуть вносити найбільш відомі і авторитетні журналісти. Здебільшого ж працівник є слабкою ланкою в економічному сенсі стороною та змушений погоджуватися на вимоги роботодавця. Ще більш уразливою групою є позаштатні працівники. 24 Доцільно було б поширити на діяльність ЗМІ практику видавничої сфери, за якою майнові права на твір передаються видавництву на певний термін (5-7 років), після чого вони повертаються авторіві. 5. Похідні твори. (Для самостійного опрацювання) Твір може існувати як у його оригінальній формі, так і в змінній – переклад, переробка, адаптація тощо. Оригінальним визнається твір, всі основні елементи якого створені самим автором. Твори, для написання яких були використані елементи чужих творів, вважаються похідними. Базовим критерієм для надання охорони похідному твору є творчий характер переробки. Технічна робота, наприклад, дублювання, озвучення та субтитрування аудіовізуальних творів, не

вважається похідним твором і не охороняється авторським правом. Розглянемо різновиди похідних творів, які найчастіше зустрічаються в ЗМІ. Аранжування – переклад музичного твору, написаного для одного інструмента, для іншого інструмента або голосу. Різновидами аранжування є також оркестрування, обробка, варіації. Адаптація – полегшення твору для сприйняття малопідготовленими читачами чи пристосування його для демонстрації за допомогою інших художніх засобів, наприклад, переробка літературного твору на телевізійний сценарій. Здійснення її неможливе без згоди автора оригінального твору неможливе. Анотація – стислий виклад змісту книги, статті, спектаклю. Реферування – конспективний виклад змісту книги, статті. Резюме – стислий виклад основної думки, ідеї твору, висновок, підсумок виступу. Сьогодні широко відоме соціологічне резюме – оприлюднення журналістом соціологічного дослідження в певній послідовності, порівняння даних, коментування отриманих результатів тощо. Переклад – передання форми письмових або усних творів мовою, що відрізняється від мови оригіналу. Самостійними літературними творами вважаються лише творчі переклади. Відповідно до українського законодавства авторським правом не охороняються офіційні переклади законів, указів, постанов, судових рішень та інших документів, які мають офіційний характер. Перекладачі й інші автори похідних творів користуються авторським правом на створений ними твір. Одночасно їхнє право є залежним, оскільки автори похідних творів не можуть здійснити переклад чи переробку, попередньо не отримавши згоди в автора оригіналу.

6. Твори, що не охороняються авторським правом. (Для самостійного опрацювання) До об'єктів авторського права не належать твори, що не є результатом творчої діяльності:

- Твори, що є суспільним надбанням і термін авторсько-правової охорони яких закінчився;
- Ідеї, методи, теорії, принципи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття;
- Повідомлення про поточні події чи новини дня, що мають характер прес-конференції;
- Твори народної творчості.

Об'єкти, що не охороняються авторським правом:

- 1) офіційні документи: - закони України; - судові рішення; - офіційні документи політичного, законодавчого й адміністративного характеру; - їх офіційні переклади.
- 2) символи і знаки: - прапор, герб; - грошові знаки; - державні нагороди; - символи та знаки органів державної влади, військових формувань, територіальних громад, підприємств, установ.
- 3) розклади телепередач, руху транспортних засобів

Тема 7. Інтелектуальна власність

На початок ХХ століття в світі сформувалися такі основні правові конструкції інтелектуальної діяльності:

- «інтелектуальна власність»
- «виключні права інтелектуальної власності»

Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14 червня 1967р. визначає, що інтелектуальна власність охоплює права, які належать до:

- - літературних, художніх та наукових творів;
- - виступів виконавців, фонограм і програм ефірного мовлення;
- - винаходів у всіх галузях людської діяльності;
- - наукових відкриттів;
- - промислових зразків;
- - торговельних марок, знаків обслуговування, фірмових найменувань і позначень;
- - захисту проти недобросовісної конкуренції, а також всіх інших прав, що належать до інтелектуальної діяльності у промисловості, науковій, літературній або художній галузях.

Інтелектуальна власність –

це сукупність прав, які виникають щодо ряду нематеріальних об'єктів – результатів інтелектуальної діяльності і засобів індивідуалізації.

Виключні права інтелектуальної власності -

це закріплення за конкретною особою монополії на використання результату інтелектуальної діяльності та випуску цього об'єкта в економічний обіг. Інші особи при цьому не мають права здійснювати таке ж використання, не дивлячись на їх можливості.

Тема 1.

ПОНЯТТЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Регіональні системи охорони прав інтелектуальної власності

• Регіональні системи охорони прав інтелектуальної власності набули суттєвого значення у другій половині ХХ століття, що пояснюється прагненням держав досягнути більш високого рівня уніфікації охорони об'єктів авторського права та промислової власності в рамках економічних об'єднань. Важливим моментом для таких об'єднань стає також введення спрощеної порівняно з механізмами міжнародних конвенцій системи патентування винаходів, промислових зразків, охорони торговельних марок, географічних зазначень в межах певного регіону.

Пропрієтарна теорія

Суть: твори літератури, науки, мистецтва, винаходи, тощо розглядаються як майно особливого роду, різновиди приватної власності. Майнова група прав відповідає тріаді прав а власності: володіння, користування, розпорядження майном. Особисті немайнові права належать виключно авторіві.

Теорія виключних прав

Суть: виключне право –

це правом на нематеріальні блага, які виконують роль товару в цивільному обороті. Результати творчої діяльності втілені в матеріальних предметах, які є предметом товарно-грошових відносин. Тому особи, які виробляють такі матеріальні предмети, зацікавлені в тому, щоб забороняти копіювання або виготовлення цих предметів іншими особами. Цього можна досягти шляхом встановлення заборон на адресу інших осіб. Таке право заборони є виключним правом автора або власника таких прав.

Принципи правової системи інтелектуальної власності:

1. об'єкти права інтелектуальної власності існують тільки в матеріалізованій формі – річ (книга, пристрій), звукові форми (звукозапис на диску, виконання пісні, декламування віршів) та електромагнітні хвилі (телепередача). Основна вимога до матеріалізованої форми - здатність до відтворення і прийняття іншими особами.

Стаття 419 ЦК України.

Перехід права на об'єкт інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ, в якому втілений об'єкт інтелектуальної власності.

Перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності, втілений у ній.

Колізійні питання права інтелектуальної власності

• У міжнародному цивільному обігу виникають колізійні питання стосовно права інтелектуальної власності щодо:

- - виникнення (набуття) права інтелектуальної власності,
- - змісту немайнових та майнових прав інтелектуальної власності,
- - строків чинності прав інтелектуальної власності,
- - застосування права до правочинів, предметом яких є надання дозволу або передача прав на об'єкти права інтелектуальної власності,
- - захисту права інтелектуальної власності,
- - підсудності справ, пов'язаних з набуттям, використанням та захистом прав інтелектуальної власності тощо.

Принципи правової системи права інтелектуальної власності:

2. після випуску об'єкта в цивільний обіг, товар, в якому втілений цей об'єкт, може вільно розповсюджуватися;

3. вільне використання об'єкта права інтелектуальної власності без згоди власника та ких прав допускається лише у визначених законодавством випадках

Результати творчої діяльності охороняються на підставі:

- факту їх створення і втілення в певній формі (твори літератури, науки, мистецтва). Стають об'єктами правової охорони за умови набуття зовнішньої форми, придатної до відтворення та сприйняття іншими особами

- на підставі встановлення оригінальності їх змісту (винаходи, корисні моделі і промислові зразки). Правова охорона другої групи результатів виникає на підставі охоронного документа, що видається після перевірки об'єкта на відповідність умовам правової охорони або ж державної реєстрації.

Загальний перелік об'єктів права інтелектуальної власності закріплений у пункті viii ст.

2 Стокгольмської конвенції про заснування ВОІВ 1967 року, Угоді ТРІПС 1994 року, Цивільному кодексу України.

Стокгольмська конвенція передбачає відкритий перелік об'єктів інтелектуальної власності. Це обумовлює можливість нормативного регулювання нових об'єктів інтелектуальної власності. Такі нові об'єкти повинні спочатку отримати визнання в законодавстві ряду країн світу, а після цього вони можуть бути визнані на міжнародному рівні.

Стаття 420 ЦК України встановлює закритий перелік об'єктів інтелектуальної власності. Надання правової охорони новим об'єктам інтелектуальної власності можливе шляхом внесення відповідних змін до Цивільного кодексу України для розширення цього переліку.

Міжнародна охорона авторського права

Охорона авторського права (особливо в міжнародному аспекті) є однією з найбільш специфічних сфер правових відносин. Багато хто з нас не помічає, як постійно зіштовхується із проявами, які безпосередньо регулюються міжнародним авторським правом. Більшість рекламних роликів, які ми бачимо по телевізору, фільмів, які демонструються в кінотеатрах, книжки, які ми читаємо, програмне забезпечення, яким ми користуємося, музику, яку ми слухаємо, виготовляються для розповсюдження в значній кількості країн.

Стокгольмська Конвенція про заснування ВОІВ 1967 р.

Стаття 2. (витяг)

(viii) "интеллектуальная собственность" включает права, относящиеся к:

- литературным, художественным и научным произведениям,
- исполнительской деятельности артистов, звукозаписи, радио- и телевизионным передачам,
- изобретениям во всех областях человеческой деятельности,
- научным открытиям,
- промышленным образцам,
- товарным знакам, знакам обслуживания, фирменным наименованиям и коммерческим обозначениям,

защите против недобросовестной конкуренции, а также все другие права, относящиеся к интеллектуальной деятельности в производственной, научной, литературной и художественной областях.

Тема 1.

ПОНЯТТЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Цивільний Кодекс України.

Об'єкти права інтелектуальної власності

1. До об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, належать:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;

- компіляції даних (бази даних);
- виконання;
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компонування (топографії) інтегральних мікросхем;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
- комерційні таємниці.

Міжнародна охорона суміжних прав

З XIX ст. розпочався активний процес становлення міжнародно-правового захисту авторського права. На сьогодні норми міжнародного права надають охорону щодо літературних та художніх творів, комп'ютерних програм, баз даних, аудіовізуальних творів, творів архітектури, образотворчого, ужиткового мистецтва та інших результатів творчої діяльності авторів. Проте поряд з авторами, які безпосередньо створюють зазначені твори, існує група суб'єктів, які, використовуючи ці твори на законних підставах, набувають особливі права інтелектуальної власності, що за своєю специфікою наближаються до відповідних авторських прав, проте мають характерні особливості, а саме: виконавці, виробники фонограм та організації мовлення.

Інститути права інтелектуальної власності:

- авторське право і суміжні права
- право промислової власності:
 - патентне право
 - право на нетрадиційні об'єкти
 - права на засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту

Авторське право -

це сукупність правових норм, які регулюють особисті немайнові та майнові права на твор і літератури, науки і мистецтва, та прирівняні до них комп'ютерні програми і бази даних.

Суміжні права –

це сукупність правових норм, які регулюють особисті немайнові та майнові права на виконання творів, фонограми, відеограми, програми організацій мовлення.

Умови охороноздатності і правовий режим об'єктів даного інституту закріплені в главах 36, 37 ЦК України та Законі України «Про авторське право і суміжні права».

Патентне право –

це сукупність правових норм, які регулюють особисті немайнові та майнові права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки.

Права на нетрадиційні об'єкти -

це сукупність правових норм, які регулюють особисті немайнові та майнові права на компонування (топологію) інтегральних мікросхем, раціоналізаторську пропозицію, сорти рослин, селекційні досягнення у тваринництві, секрети виробництва («ноу-хау»).

Права на засоби індивідуалізації учасників -

це сукупність правових норм, які регулюють підстави виникнення, зміни та припинення прав відносин, що реалізуються в сфері виробництва, торговельного обігу, виконання робіт, надання послуг тощо.

Наукове відкриття -

це сукупність правових норм, які регулюють відносини між фізичними, юридичними особами та державою з приводу придбання, використання, розпорядження та охорони засобів індивідуалізації юридичної особи і результатів її діяльності.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є фізичні, юридичні особи та державна (в особі державних органів) носії прав на результати творчої інтелектуальної діяльності.

“Суб'єктами права інтелектуальної власності виступають творці (автори, виконавці, винахідники) та інші особи, яким належать особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності” (ст.421 ЦК України)

В теорії цивільного права прийнято поділяти суб'єктів права інтелектуальної власності на дві групи: **первинні і похідні**.

Первинне право означає, що носій права не пов'язаний правами попередника в юридичному розумінні. Це право належить творцю, тобто, особі, особистою працею якої фактично був створений об'єкт інтелектуальної власності.

До первинних суб'єктів відносять творців – авторів, виконавців, винахідників; ними можуть бути тільки фізичні особи.

Окремо виділяють такі категорії творців як співавтори, роботодавці; для маркетингових зазначень – юридичні особи.

Похідними суб'єктами є ті, у яких права на об'єкти права інтелектуальної власності виникають на підставі закону, договорів чи адміністративних актів.

До них відносять: спадкоємців та правонаступників, роботодавців, інвесторів, державу, осіб, які набувають дані права на підставі договорів.

Похідними носіями прав можуть бути як фізичні особи, так і юридичні особи, і держава. правонаступникам переходять тільки майнові права інтелектуальної власності, а в певних випадках, за автором частково можуть зберігатися майнові права (ст.427 ЦК України).

На всі об'єкти права інтелектуальної власності у суб'єктів виникають особливі *інтелектуальні права*.

В понятті «право інтелектуальної власності» необхідно розрізняти об'єктивну та суб'єктивну складові.

Як *суб'єктивна категорія* інтелектуальні права – це виключні суб'єктивні права конкретного суб'єкта на результати інтелектуальної творчої діяльності і прирівняні до них засоби індивідуалізації юридичної особи, індивідуалізації продукції, робіт, послуг.

В *об'єктивному розумінні* інтелектуальні права являють собою право інтелектуальної власності або сукупність правових норм, які регулюють підстави виникнення, зміни, припинення, а також порядок здійснення і захисту суб'єктивних прав на результати інтелектуальної діяльності і засоби індивідуалізації.

Цивільний кодекс України.

Стаття 418.

2.Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається цим Кодексом та іншим законом.

До **особистих немайнових прав** інтелектуальної власності відносять:

- право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником);
- право перешкоджати будь-

якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;

• інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом (ст. 423 ЦК України)

До числа **майнових прав** відносять:

- право на володіння
- право на користування
- право на розпорядження

Правові норми щодо охорони інтелектуальної власності закріплюють принцип правової охорони інтелектуальної власності: *“ніхто не має право використовувати об’єкт інтелектуальної власності без дозволу правоволодільця, тому будь-яке порушення використання об’єкта є порушенням закону, а особа, яка здійснила таке порушення – порушником закону”*.

Захист права інтелектуальної власності – сукупність заходів, спрямованих на поновлення або визнання права інтелектуальної власності та захисту інтересів їх власників при порушенні або оспорюванні їх прав

Тема 8. Етичні вимоги до наукової дискусії

Поняття та основні складові етики наукової діяльності

Кожний науковець, який пов’язав свій життєвий шлях з науковою діяльністю, спрямовану на створення та прогрес знань за допомогою наукових методів, досягнення високих наукових результатів, має дотримуватися певних принципів поведінки в науковому співтоваристві, що визначаються сукупністю морально–етичних цінностей, притаманних цьому виду творчої праці. Їх зміст склався історично й уточняється та вдосконалюється самою науковою спільнотою відповідно до умов сучасності у зв’язку з виникненням нових етичних проблем у науці внаслідок суспільних трансформацій.

Етичні питання в науці можуть виникати з різних причин: як нереалізовані ідеї, котрі бажано втілити в життя; як конфлікти, де потрібно намагатися бути посередником; як дилеми, які потрібно зрозуміти та розв’язати; як сумнівна поведінка, яку необхідно обмежити і виправити; як непрофесійна поведінка тощо.

В останню чверть ХХ ст. предметне коло етики науки визначилося як осмислення тих норм, що мають спрямовувати не тільки стосунки вчених в межах наукового співтовариства або визначати вищі пізнавальні цінності науки, а й такі, що дозволяють або забороняють певне втручання науки в природу і людину.

Якщо говорити про становлення і утвердження статусу проблем етики науки в структурі філософії науки, то треба визначити 70–ті роки як час, коли проблеми етичного змісту наукових досліджень у певних галузях економіки привернули увагу світової наукової спільноти.

Обговорення такого роду питань дало змогу філософам і методологам науки визначитися з приводу того, що таке етичні проблеми науки, їх аналіз і осмислення представлені в роботах І. Фролова, Б. Юліна, С. Пастушного, Р. Карлінської, А. Мамзіна та інших учених 70–80–х років ХХ ст.

На підставі цих досліджень етичні проблеми були визначені як такі, що пов’язані з усвідомленням того, що на дослідницьку діяльність вченого впливають соціокультурні фактори, зокрема моральні норми.

У свідомості світового наукового співтовариства утвердився статус етичних проблем науки як таких, то г результатом впливу науки на суспільство і природу. Яскравий приклад – дослідження відомого західного філософа науки Е. Агацці. Глибокі ідеї щодо цього сформульовані К. Апелем, і у вітчизняній, і у західній філософії науки визнається, що в реальній науці дослідницька діяльність спрямовується певними світоглядними і методологічними орієнтирами, вірою в істинність ідеалів науки, моральними принципами. Усвідомлення вченим необхідних норм реалізується у факті відповідальності вченого загальнолюдського характеру.

На підставі наведених обґрунтувань в етиці науки вводиться поняття відповідальності вченого. Академік Н. Енгельгардт, який глибоко осмислював етичні проблеми науки, зауважував, що вчений у своїй діяльності природньо несе відповідальність загальнолюдського характеру. Він відповідає ти «повноцінність» триманого ним наукового продукту; від нього очікують бездоганної вимогливості до достовірності матеріалу, коректності у використанні робіт своїх колег, логіки аналізу, обґрунтованості висновків. Це і є, за визначенням В. Енгельгардта, елементарна відповідальність вченого, його персональна етика.

Отже, персональна етика – це відповідальність за об'єктивність результату. Втім, за словами самого В. Енгельгардта, це лише елементарна етика, тобто непорушне правило. Але лише ним не вичерпується етика науки.

Наукова етика – це сукупність установлених та визнаних науковою спільнотою норм поведінки, правил, моралі наукових працівників, зайнятих у сфері науково-технологічної та науково-педагогічної діяльності. Наукова етика поєднує у собі:

- – права та обов'язки наукових працівників;
- – наукову чесність;
- – конфлікт інтересів;
- – дотримання етичних норм і стандартів; □ – подання офіційних скарг.

Права та обов'язки наукових працівників

«Рекомендація про статус наукових працівників», прийнята 18-ю Генеральною Асамблеєю ЮНЕСКО в Парижі 20 листопада 1974 р. і ратифікована урядами більшості країн світу, зробила значний внесок у справу захисту прав наукових працівників і сприяння науковому прогресу.

Основні її положення цілком актуальні й сьогодні, хоча цілей ще не досягнуто в повному обсязі в багатьох країнах, зокрема і в Україні. У цьому документі зазначається, що наукові працівники покликані зіграти важливу роль в ефективнішому використанні науки та наукових методів на благо людства, сприяти збереженню миру і послабленню міжнародної напруженості. У ньому підкреслюється особлива відповідальність усіх гілок влади та урядів держав у справі захисту прав наукових працівників та створенні задовільних умов для проведення наукових досліджень.

У цьому основоположному документі сформульовані основні права і обов'язки наукових працівників:

- брати активну участь у визначенні шляхів розвитку науки і техніки та напрямків їх застосування в інтересах людства, а саме: аналізувати необхідні соціальні умови в кожному випадку та інформувати громадськість про можливі соціальні наслідки, брати участь як у підготовці, так і в реалізації прийнятих рішень, контролі та аналізі їх результатів;
- проводити наукові дослідження і здійснювати навчання в рамках своєї професійної діяльності; втручатися і виявляти ініціативу при свідомому виборі предмета і методів дослідження, при забезпеченні доступу до джерел інформації, необхідної для виконання своїх обов'язків; виявляти, аналізувати і повністю усвідомлювати ризик, пов'язаний з проведенням наукових досліджень;
- спілкуватися і обмінюватися інформацією, отриманою як у ході власних досліджень, так і з зовнішніх джерел; сприяти співробітництву і здоровій конкуренції між науковими працівниками, розповсюдженню знань з гуманною метою; використовувати сучасні засоби комунікації з метою забезпечення доступу до наукової інформації і стимулювання дискусій як у науковому співтоваристві, так і в суспільстві в цілому, сприяти конструктивному діалогу з людьми, відповідальність яких лежить в інших сферах (ЗМІ, політика, економіка тощо), що полегшить суспільству визнання моральних цінностей, науково-технічних досягнень;
- створювати, застосовувати і розповсюджувати знання – це прямий обов'язок наукових працівників перед прийдешніми поколіннями як індивідуально, так і в сукупності завдяки контактам та співробітництву;
- відігравати свою роль на основі власної наукової діяльності. Тут мається на увазі: довіра в процесі роботи і визнання досягнень в науковій і громадській діяльності для всіх наукових працівників, особливо молодих вчених і жінок; можливість для наукових працівників, чоловіків і жінок робити свою наукову кар'єру незалежно від сімейних і батьківських обов'язків і створення рівних умов і можливостей для їх професійного зростання; винагороди відповідно до кваліфікації і результатів праці;
- змінювати соціальне оточення людей та природне середовище, розглядаючи розвиток людини і охорону природного середовища як визначальні критерії при виборі засобів використання наукового знання.

Права і обов'язки наукового працівника мають бути чітко визначені законодавчими документами та шляхом укладання колективного трудового договору між роботодавцями і профспілковими організаціями наукових працівників. Наукові працівники повинні вміти демократичним шляхом визначати умови праці та стиль співробітництва, прийнятий в наукових організаціях.

Просування по службових сходинках має забезпечуватися з урахуванням таких факторів, як знання, кваліфікація, досвід, продуктивність і ефективність. Розвиток науки має повністю будуватися на демократичних методах, що забезпечують створення ієрархічних структур, організацій і наукових закладів. Права вчених на отримання вигоди від своїх оригінальних ідей, відкриттів і винаходів, а також прибуток від їх реалізації мають бути захищені законом і контрактами.

Наукова чесність

Наукова чесність обумовлює етичні цінності, якими повинні керуватися наукові працівники. Завдяки науковим дослідженням людство більше дізнається про світ, відкриває нові істини, виправляє помилкові уявлення та концепції. Завдяки освітньому процесу та вільним науковим дискусіям науковці намагаються підтримати і сприяти прагненню до навчання, подолати невігластво, передати знання. Оскільки прагнення до знань і пошук істини мають життєво важливе значення для наукової і науково-педагогічної діяльності, то свідома нечесність є надзвичайно небезпечною для людського розвитку. Навіть тоді, коли нечесність не спричиняє значних матеріальних збитків, вона підриває цінність виконаних досліджень і створює негативний імідж науковців серед громадян.

Правила і положення про чесність у наукових дослідженнях і науковій творчості чинні для всіх наукових працівників, залучених до наукової та науково-педагогічної діяльності. Вони містяться в таких основних дефініціях.

Авторське право: авторами визнаються тільки ті наукові працівники, які зробили значний інтелектуальний внесок у певну наукову роботу.

Порушеннями в наукових дослідженнях вважаються: фальсифікація; переробка і плагіат; невизнання авторства або значного інтелектуального внеску в наукову роботу; використання нової інформації, ідей або даних із конфіденційних рукописів або приватних бесід; використання архівних матеріалів з порушенням правил використання архівних документів; недотримання державного законодавства, статутів та колективних договорів академій, закладів вищої освіти та науково-дослідницьких організацій, положень про безпеку наукової праці.

Не вважаються порушеннями в науковій діяльності чинники, що притаманні дослідницьким процесам, і нефальсифіковані (несвідомі) дослідницькі помилки, конфлікт даних, різні тлумачення та різні інтерпретації отриманих результатів, експериментальних розробок.

Кожний науковий працівник має право на продукт – результат власної інтелектуальної праці, але він не повинен обмежувати доступ до результатів з боку тих, хто допомагав йому при виконанні дослідження. Науковий працівник має бути відкритим для критики, порад і побажань. Потрібно, щоб науковий колектив належним чином ставився до інформації, котра вважається конфіденційною. Але норми конфіденційності не повинні перешкоджати розповсюдженню такої інформації, як об'єктивність оплати наукової праці в колективі.

Конфлікт інтересів

Конфлікт інтересів – це ситуація, за якої на судження, висновки та дії окремої особи впливають численні конфліктні, протилежні за формою та змістом інтереси. В таких ситуаціях необхідно знайти шляхи дотримання балансу між особистою автономією (незалежністю), професійною чесністю та підзвітністю.

Типи конфліктів інтересів можуть бути різними (рис. 1):

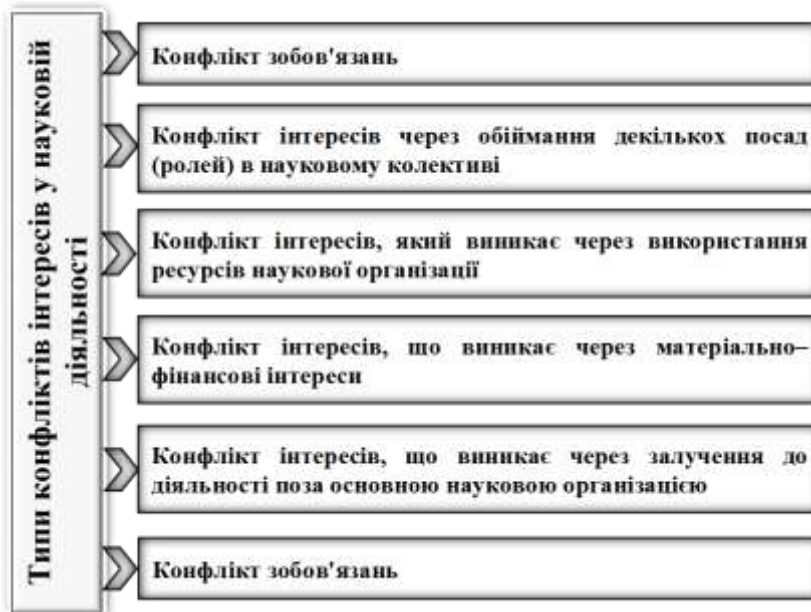

Рис. 1 – Типи конфліктів інтересів у науковій діяльності

Конфлікт інтересів через особисті стосунки. У випадку, коли ті, хто приймають рішення, мають особисті стосунки з тими, кого ці рішення стосуються (члени родини, рідні, друзі), для забезпечення об'єктивності та обмеження впливу особистих стосунків (інтересів як позитивних, так і негативних) необхідно уникати їх участі в прийнятті цих рішень.

Крім того, практика показує, що не слід брати участі в ухваленні рішень (крім випадків надзвичайної важливості), що стосуються наукових партнерів – колишніх чи теперішніх. Слід також уникати таких рішень (не пояснюючи відкрито причин і мотивів), якщо участь у їх прийнятті може негативно вплинути на їх об'єктивність.

Конфлікт інтересів через обіймання декількох посад (ролей) в науковому колективі. Такі конфлікти посадових інтересів (справжні, потенційні та уявні) можна вирішити, уникаючи ухвалення рішення, яке б могло завадити врівноваженим, об'єктивним судженням та висновкам. Посадових конфліктів можна також уникнути, привертаючи колегіальну увагу до можливої упередженості та необ'єктивності.

Конфлікт інтересів, який виникає через використання ресурсів наукової організації. Науково-дослідний інститут або заклад вищої освіти володіє різноманітними ресурсами (комп'ютерами, обладнанням, матеріалами, засобами зв'язку тощо). У випадку, коли цілі і завдання наукової організації та окремого члена колективу збігаються (наприклад, наукова публікація, аналітична записка тощо), ресурси організації можуть бути використані.

Якщо члени організації використовують її ресурси не для основної професійної діяльності (наприклад, виконання робіт на замовлення, за особистим грантом), наукова організація має право вимагати оплату за користування ресурсами. Суму і порядок оплати визначається окремо для кожного випадку.

За необхідності використання в роботі (публікації, доповідній записці тощо) назви наукової організації чи закладу вищої освіти слід звертатися за рекомендацією до колегіального правління (вченої чи науково-технічної ради), незалежно від мети використання назви чи посади (ролі) в науковій організації.

Конфлікт інтересів, що виникає через матеріально-фінансові інтереси. Члени наукового колективу, використовуючи право інтелектуальної власності, мають право укладати угоди та вільно продавати свої праці, створені в рамках своєї наукової діяльності, не спричиняючи при цьому конфлікту інтересів. Продуктами праці можуть

бути статті, брошури, монографії, фільми, книги, твори мистецтва, винаходи тощо. Бажано таке положення записати в колективному договорі організації.

Наукові працівники можуть працювати за сумісництвом в інших подібних організаціях, створювати різного роду організації (прибуткові і неприбуткові фірми, громадські організації), що можуть надавати консультаційні послуги, виконувати дослідження на замовлення, виробляти і продавати товари і послуги. В цьому випадку головне, щоб така діяльність не перешкоджала виконанню обов'язків перед науковою організацією, де постійно працюють науковці.

Конфлікт інтересів може також виникати у випадку, коли наукові працівники або керівництво мають особистий матеріальний інтерес в організаціях і фірмах, з якими їх наукова організація укладає ділові угоди або здійснює сумісний бізнес. У цьому разі деякі члени наукової організації можуть отримувати нечесні переваги та вигоди. Тому, дотримуючись наукової етики, слід уникати укладання угод із фірмами і організаціями, в котрих члени наукового колективу мають значний матеріально-фінансовий інтерес.

Слід також уникати виникнення ситуацій, за яких члени наукового колективу або його керівники будуть вести переговори і укладати угоди з самими собою, як з працівниками інших агенцій чи фірм. Інакше, цьому є одна назва – корупція.

Конфлікт інтересів, що виникає через залучення до діяльності поза основною науковою організацією. Останнім часом наукові колективи та їх окремі наукові працівники все активніше співпрацюють і мають ділові відносини з різними державними установами та приватним бізнесом, з державними та приватними науковими фондами, як українськими, так і закордонними, які підтримують їх дослідження і використовують знання і досвід. Така співпраця є соціально та економічно вигідною і прибутковою.

Кожна наукова організація має розробити для себе моделі зовнішнього співробітництва, яке б не впливало на якість її науково-дослідної і творчої діяльності. Такі зв'язки сприятимуть обміну ідей. Але тенденції щодо надмірної зайнятості поза основним місцем роботи мають бути обмежені часовими рамками у колективних угодах організацій.

Конфлікт зобов'язань – це особлива форма конфлікту інтересів, що виникає стосовно співвідношення витраченого часу та обов'язків і зобов'язань в науковій організації.

Справжній конфлікт зобов'язань виникає в тому випадку, коли діяльність поза науковою організацією перетинається з виконанням зобов'язань за основним місцем роботи. Для уникнення конфлікту зобов'язань необхідно або зменшити обсяги іншої діяльності, або переглянути і зменшити обсяг роботи в науковій установі.

Науковий працівник має право на інші зобов'язання та здійснювати іншу діяльність, якщо вони не перешкоджатимуть виконанню в повному обсязі особистих чи колективних зобов'язань перед науковою організацією, де він постійно працює.

Дотримання етичних норм і стандартів. Подання офіційних скарг

При порушенні етичних норм необхідно ретельно розібратися в ситуації і керуватися законодавчими нормами наукової праці, колективними договорами, етичними нормами, визнаними в наукових колективах. Вирішення етичних конфліктів, що виникають у формі дилем, має бути покладене на комісії з трудових спорів при профспілкових комітетах академічних установ шляхом обговорення і дискусій. При цьому краще дотримуватись принципу конфіденційності у випадку розгляду питання сумнівної поведінки або порушення.

Анонімні свідчення і заяви не слід розглядати, якщо людям і майну не загрожує реальна небезпека. Коли порушені обов'язкові принципи і стандарти поведінки (наукові, дослідницькі, фінансові), тоді вони мають стати предметом офіційних слухань.

Офіційну скаргу треба подавати в письмовій формі до комісії з трудових спорів або керівництву наукової чи навчальної установи. За необхідності після обговорення в комісії такі скарги можуть бути публічно розглянуті в трудовому колективі. Якщо на публічних слуханнях члена наукового колективу визнають винним у сумнівних діях, визнаних

серйозними, проти нього можуть бути застосовані санкції, пропорційні серйозності порушення.

Основні принципи та норми етики науки

Заняття наукою – специфічний вид людської діяльності, суть якого – систематичний процес досліджень, спрямований на здобуття знань, що ґрунтуються на перевіренних результатах.

Етика науки – це галузь, що вивчає специфіку моральної регуляції в науковій сфері, а також зведення цінностей, норм і правил у цій галузі. Вона охоплює два кола проблем: перше пов'язане з регуляцією взаємовідносин всередині самого наукового співтовариства, а друге – між суспільством в цілому і наукою.

Основні етичні принципи наукової діяльності, які визнаються більшістю вчених є такими:

- а) самоцінність істини;
- б) новизна наукового знання;
- в) свобода наукової творчості;
- г) відкритість наукових результатів;
- д) організований скептицизм.

Принцип самоцінності істини

Принцип самоцінності істини чи універсалізм передбачає орієнтацію дослідника і наукової діяльності на пошук об'єктивного знання, а не на особисті, групові, корпоративні чи національні інтереси. Істина і тільки істина – основна цінність діяльності в сфері науки.

Тільки одна дихотомія має значення: «істинно – хибно», все інше

– за межами науки. Якою б новою або тривіальною, «очікуваною» або «незручною» не виявилася істина, здобута в процесі наукового дослідження, вона має бути оприлюднена.

У науці (принаймні, в галузі точних наук) не застосовується принцип свободи совісті, тому кожен може вірити по-своєму: наука живе знаннями, а не вірою. З цього принципу випливає одна з обов'язкових умов наукової діяльності: точне дотримання правил одержання, відбору, обробки та публікації даних, що є в конкретній науковій дисципліні.

Новизна наукового знання

Наука існує, тільки розвиваючись, а розвивається вона безперервним збільшенням та оновленням знання. Необхідність отримання нових фактів і створення нових гіпотез зумовлює обов'язкову інформованість дослідника про раніше здобуті в цій галузі науки знання.

Свобода наукової творчості

Свобода наукової творчості – ідеальний принцип, який, на жаль, не завжди реалізується у науковій діяльності. Для науки немає і не повинно бути заборонених тем, визначення предмета досліджень є прерогативою самого вченого. Будь-який результат, який претендує на наукове досягнення, має бути уважно проаналізований та оцінений науковим співтовариством незалежно від того, вчений з якими минулими заслугами його представляє. У реальних ситуаціях дієвість цього принципу здебільшого обмежена як внутрішніми чинниками, що діють у науковому середовищі, так і зовнішніми – етичними, соціальними і матеріальними.

Відкритість наукових досліджень

На результати фундаментальних наукових досліджень (не плутати з винаходами) не існує права інтелектуальної власності, бо вони належать усьому людству. Автор, і ніхто інший, не може заборонити використовувати наукові результати або вимагати будь-якої компенсації за їх використання, окрім посилання на авторство. Відповідно, будьякий науковець, який отримав нові результати, повинен їх опублікувати, оскільки нове знання тільки тоді стає складовим елементом наукової картини світу, коли воно перевірене і визнане науковим співтовариством.

Організований скептицизм

Принцип, який передбачає відкритість для сумнівів з приводу будь-яких результатів наукової діяльності, як власних, так і опублікованих іншими вченими. Це правило вимагає осмислення неявних припущень, що приймаються як аксіоми; пильного ставлення до спроб прийняти бажане за дійсне, викликаних особистою зацікавленістю або причинами етичного характеру; обережного ставлення до ймовірності неправильного тлумачення результатів.

Наукова чесність та дотримання принципів наукової етики дуже важливі для наукової діяльності, метою якої є розширення меж нашого знання і завоювання суспільного визнання. Принципи наукової етики можуть бути порушені різними способами – від недбалого застосування наукових методів або неухважного документування даних до серйозних наукових злочинів, таких, як навмисна фальсифікація або обман.

Подібні порушення суперечать суті науки як такої – систематичного процесу досліджень, спрямованого на здобуття знань, що ґрунтуються на верифікованих результатах. Крім того, вони підривають віру суспільства в надійність наукових результатів і руйнують взаємну довіру вчених, яка є найважливішою умовою наукової роботи в наші дні, коли співпраця і поділ праці стали нормою.

Хоча одного набору правил недостатньо для того, щоб повністю запобігти нечесності в науці, відповідні заходи можуть, проте, гарантувати, що всі, хто займається науковою діяльністю, регулярно ставляться до відома про норми наукової етики. Це істотний внесок у зменшення кількості випадків її порушення.

Основні норми наукової етики

Вирізняють такі основні норми наукової етики, яких потрібно дотримуватися як таких, що є загальними під час проведення наукових досліджень (рис. 2).

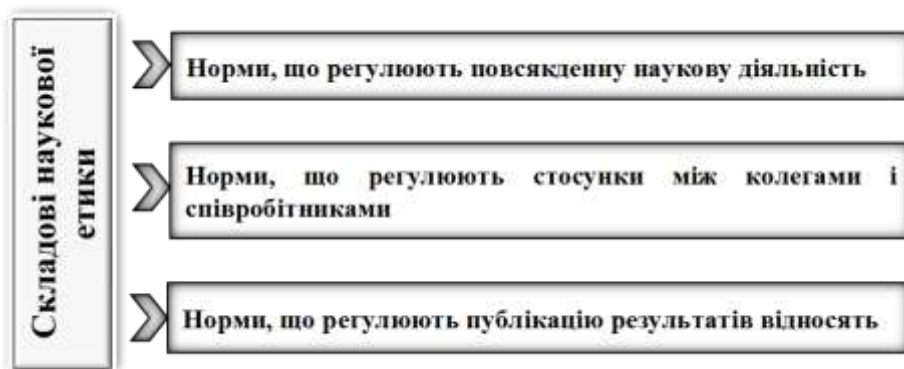

Рис. 2 – Основні норми наукової етики у бухгалтерських наукових дослідженнях

До норм, що регулюють повсякденну наукову діяльність, належать:

- – точне дотримання правил здобування та відбору даних, що діють в конкретній науковій дисципліні;
- – надійна організація захисту та зберігання первинних даних.

Ясне і повне документування всіх важливих результатів;

- – осмислення неявних, аксіоматичним припущень. Пильне ставлення до спроб прийняти бажане за дійсне, викликаних особистою зацікавленістю або навіть причинами етичного характеру. Обережне ставлення до ймовірності неправильного тлумачення через методично обмежені можливості встановити об'єкт досліджень.

Норми, що регулюють стосунки між колегами і співробітниками:

- – зобов'язання не перешкоджати науковій роботі конкурентів, шляхом, наприклад, затримки відгуків або передачі третій особі наукових результатів, здобутих за умови дотримання конфіденційності;
- – активне сприяння науковому зростанню молодих учених;

- – відкритість для критики і сумнівів, які висловлюються іншими вченими та колегами по роботі;
- – уважна, об'єктивна і неупереджена оцінка роботи колег; не– упереджене ставлення до них.

До норм, що регулюють публікацію результатів відносять:

- – обов'язкова публікація результатів роботи, що виконується за рахунок державних коштів (принцип загальнодоступності результатів фундаментальних досліджень);
- – відповідне подання непідтверджених гіпотез і визнання помилок (принцип наукової культури, що допускає можливість помилки в науці);
- – чесне визнання заслуг і належна оцінка внеску попередників, конкурентів і колег (принцип визнання заслуг).

Практичне використання етичних принципів у науковій діяльності студентів
Етика наукової діяльності – це правила поведінки, які мають неухильно дотримуватись усі науковці, зокрема, і молоді дослідники, студенти (рис. 3).

Рис. 3 – Етичні принципи наукової діяльності студентів

Етичний принцип «взаємодія з науковим керівником»

Етичний принцип «взаємодія з науковим керівником» передбачає:

- – студент має досконало знати монографічні та інші значні публікації свого керівника;
- – знати пам'ятні дати, посади, регалії, досягнення свого керівника;
- – довіряти інтуїції свого керівника, намагатися зрозуміти його логіку мислення;
- – цінувати його час, навантаження і здоров'я;
- – слід узгоджувати плани своїх наукових пошуків і своєчасно звітувати перед науковим керівником;
- – повідомляти керівнику про свої труднощі, але не скиглити про перешкоди;
- – подавати свої рукописи у роздрукованому або електронному вигляді лише після ретельного вичитування тексту;
- – записувати думки та зауваження наукового керівника, просити дозволу робити записи на диктофон.

Існують такі основні рекомендації щодо міжособистісних стосунків з науковим керівником:

1. Науковий керівник – це вчений, який погодився на важку інтелектуальну працю: спрямовувати хід студентського наукового дослідження, аналізувати, вичитувати та коригувати текст роботи. За цю згоду він заслуговує на повагу та шану.
2. Науковий керівник є спеціалістом з певної наукової тематики, який, зазвичай, прагне до того, щоб його послідовники продовжили його справу в цьому напрямі. Вивчення та використання здобутків наукового керівника є закономірною умовою успішної професійної взаємодії з ним.

3. Не слід ототожнювати критику наукової праці з критикою особистості студента. Зауваження та їх виправлення – необхідний складник процесу перетворення наукової роботи від недосконалого стану до відносної досконалості.
4. Завершення роботи над науковою працею науковий керівник зазвичай не розглядає як завершення стосунків. Саме тому відсутність контакту він може сприймати як ігнорування, як те, що студент не пройшов перевірки на людяність тощо.

Існують і певні рекомендації для наукового керівника щодо його міжособистісних взаємин зі студентом-молодим науковцем:

1. Студент – це потенційний науковець, який прагне не зупинятися у своєму фаховому зростанні, мріє, про те, що здобуті ним наукові результати будуть корисними для людей. Така особистісна позиція заслуговує на повагу.
2. Думки і погляди наукового керівника можуть не збігатись із поглядами студента. Логіку, очевидну для наукового керівника, студент може збагнути тільки з часом, здійснивши власний науковий пошук, усвідомивши цінність помилок і знахідок. Тому мудрий керівник буде враховувати чинник часу і давати студенту можливість самостійно набувати досвіду.
3. Новизна, оригінальність внеску студента у розв'язання певної наукової проблеми може протягом певного часу не втілюватись у стандартні схеми науково-експериментальної діяльності. На цьому етапі варто не занадто уніфікувати творчі ідеї, що може призвести до згасання ініціативності студента, а допомогти йому знайти «золоту середину» між оригінальним змістом і придатною для сприйняття формою подання наукового матеріалу.
4. Оприлюднення або захист отриманих наукових результатів – це багатовимірний процес, успіх якого складається з кількох компонентів, а саме:
 - наявності завершеної наукової праці;
 - особистісної компетентності студента в галузі бухгалтерського обліку;
 - уміння подати й захистити результати свого дослідження перед науковим загалом.

Підготовка студента вимагає узгодження цих компонентів.

5. Відсутність наукового зв'язку з керівником після завершення наукової співпраці ще не означає невдячності, оскільки отримані уроки добра студент може нести далі по життю, допомагаючи іншим, здійснюючи подальший науковий пошук, примножуючи істину в єдиному світі.

Етичний принцип «взаємодія з партнерами»

Етичний принцип «взаємодія з партнерами» означає, що:

- – студент завжди повинен мати актуальні координати (візитку) для обміну контактними даними;
- – коли студент цікавиться чужими публікаціями, то він повинен бути готовий запропонувати в обмін на них свої;
- – студент не повинен затримувати книги, взяті в бібліотеці, – їх можуть очікувати інші;
- – студент має поводитись із книгами так, щоб після нього їх могли читати інші;
- – у наукових суперечках студент повинен пам'ятати про обмеженість, суб'єктивність своїх знань;
- – справжній науковець, у тому числі студент, завжди поважає право людей на іншу, відмінну від своєї, думку, утримується від однозначної критики, не вживає різких слів.

Етичний принцип «взаємодія з колегами»

Дотримуючись етичного принципу «взаємодія з колегами»:

- – пам'ятайте про авторські права: якщо не узгоджено інше, то за умовчанням вважається співавторство порівну на всіх авторів наукової праці;
- – у командній роботі кожен може бути лідером у своїй номінації, мати свою роль.

Порушення етичних принципів у науковій діяльності призводить до плагіату.

Тема 9. Основні категорії етики

Категорії етики - основні її поняття, які відбивають істотні риси моралі і становлять теоретичний апарат етики як науки. Категорії етики містять схвалення або засудження вчинків і поведінки людей. Основними етичними категоріями є добро, зло, справедливість, обов'язок, честь, совість, гідність, щастя, сенс життя. У медичній етиці найбільш важливе місце посідають такі категорії: обов'язок, рівність, справедливість, честь, совість, щастя. Розуміння людьми добра і зла, як і всіх інших етичних категорій, зумовлене, в кінцевому рахунку, суспільно-економічним ладом. Звичайно, вплив суспільно-економічних формацій на свідомість, у тому числі і на мораль, не є прямолінійним. Уже в надрах суспільства, побудованого на експлуатації, виникає мораль трудящих, і основні положення її настільки незаперечні, що панівні класи не наважуються відкрито спростовувати їх. Так з'явилися загальноприйняті судження про добро і зло. Любов, дружба, співчуття до слабких і хворих, допомога людям похилого віку, добродійність, милосердя та інші елементарні норми людського співіснування належать до загальнолюдського розуміння добра. Бути добрим не означає бути «добреньким». Добреньким можна бути від душевних лінощів. Медична сестра, яка не робить зауважень хворому, що порушує лікарняний режим, може мотивувати це тим, що не хоче засмутити його, заподіяти йому зло. Але ж порушення режиму спричинить для хворого ще більше зло, і тому зауваження слід робити, але, звичайно, в коректній формі. Не можна вважати добрим і медика, який закриває очі на недоліки в роботі і характері товаришів. З недоліками треба боротися, але без грубості, додержуючи відповідного такту. Адже ми боремося не проти колеги, а проти його недоліків, бажаючи йому добра. У медичній етиці панує рівність усіх людей перед хворобою і смертю. Справедливість і рівність зобов'язують медичного працівника ставитися однаково гуманно до кожного хворого, незважаючи на нерівність людей в інших відношеннях. Категорія обов'язок найповніше виражає вимоги суспільства до кожного з своїх членів. Вона виражає моральний обов'язок особистості перед суспільством, іншою людиною, і джерелом обов'язку є насамперед інтерес суспільний. Почуття обов'язку формується під впливом суспільних відносин, виробничої діяльності людей. В обов'язку зосереджені ті моральні вимоги, які суспільство ставить до особистості. Почуття обов'язку стає мотивом поведінки людини, тією внутрішньою сутністю, що примушує людину ризикувати своїм життям заради ближнього, воно є найбільш благородною рисою. Категорія обов'язок у медичній етиці розглядається як обов'язок перед хворим, професією, суспільством, він передбачає виконання медичними працівниками свого призначення таким чином, щоб суспільний інтерес ставився вище власного. Поняття обов'язку медичного працівника включає в себе елементи медичної етики: чесне і сумлінне ставлення до своєї повсякденної роботи і готовність принести себе в жертву в ім'я врятування життя інших. Виконання свого обов'язку підносить особистість, і це допомагає долати суперечності між велінням обов'язку і труднощами, що можуть виникнути при його виконанні. Відомо багато прикладів високого служіння своєму обов'язку в діяльності вітчизняних медичних працівників. Найбільш яскраво це відбито в дослідях на собі з метою вивчення причин різних захворювань і пошуку способів лікування їх. Свій обов'язок перед людством виконав один з перших російських епідеміологів Д. С. Самойлович. Він дослідив на собі дію щеплень проти чуми, «чорної смерті», як її колись називали. Епідемії чуми забирали життя сотень тисяч людей. Наслідуючи приклад Д. С. Самойловича, у вогнищах чуми самовіддано працювало багато російських медиків. Ризикуючи життям вони подавали допомогу хворим. Лікар-епідеміолог С. С. Андрієвський шляхом самозараження відкрив причину захворювання на сибірську виразку. Експерименти на собі проводили Г. М. Мінх і . Й. Мочутковський, з'ясовуючи механізм передавання висипного і поворотного тифу. Російський природодослідник І. І. Мечников повторив дослід Г. М. Мінха — двічі увів собі кров хворого на поворотний тиф. Захворювання загрожувало життю вченого, та завдяки цьому було доведено роль комарів у передаванні висипного і поворотного тифу. Категорія честь виражає усвідомлення людиною своєї цінності в суспільстві, а також визнання її з боку суспільства. Поняття честі складається з усвідомлення людиною власної гідності. Гідність розкриває ставлення людини до себе і ставлення до неї суспільства.

Таким чином, честь і гідність виражають моральну оцінку і самооцінку людини. Кожна людина не хоче принизити себе в очах інших — це вимога честі. Форма медичного працівника - білий халат і біла шапочка, її можна вважати символом того, що честь медичних працівників не повинна бути заплямована. Почуття честі, внутрішні моральні гарантії тримаються в належній чистоті ділами і думками. Якщо цього немає, то виникає небезпека появи невиправданого професійного честолюбства, яке може спричинитися до невизнання своїх і чужих помилок, професійного чванства, що може зашкодити хворому, бо медичний працівник, який страждає цим, відстоюватиме свою думку, навіть якщо вона хибна. Категорія совість — найважливіший показник морального становлення особистості, моральна самооцінка, контроль над поведінкою відповідно до норм моралі суспільства, в якому живе людина. Совість — це внутрішній суддя вчинків людини. Керуючись власною совістю, людина неначе судить свої вчинки від свого імені. Відоме прислів'я стародавніх римлян: «Совість — це тисяча свідків». Категорія совісті має наказовий характер, коли вона спрямована на здійснення морального вчинку. Вона залежить від розвитку в людини любові до правди, справедливості, об'єктивності. Медична професія і совість нероздільні. Ще в давнину лікарі це добре розуміли, про що свідчить, наприклад, вислів Гіппократа, який вимагав, щоб «лікар зберігав руки чистими, а совість незаплямованою». Ці слова можна віднести не лише до лікарів, а й до середніх медичних працівників. Для того щоб бути хорошою медичною сестрою, фельдшером, акушеркою, не досить мати лише добре сформовані професійні навички і вміння. Поняття «хороший медичний працівник» і «знаючий медичний працівник» не тотожні. Хорошим медичним працівником можна вважати лише того, хто нарівні з міцними навичками володіє ще й необхідними для медичної професії душевними якостями, передусім добротою, умінням співчувати, безкорисливістю. У нашій вітчизняній медицині є безліч прикладів поведінки медпрацівників, які служили своїй професії не лише за освітою, а й за покликанням. Серед них В. О. Манасеїн — засновник і редактор популярного в Росії журналу «Врач», якого називали «лікарською совістю», «лицарем лікарської етики». Він завжди різко і безкомпромісно засуджував недостойну поведінку лікаря. Відомий у першій половині XIX ст. московський лікар Ф. П. Гааз за велінням совісті кинув приватну практику і став на службу до Московської пересильної тюрми. Коли його колеги пропонували йому одуматися і відмовитися від прийнятого рішення, Ф. П. Гааз відповів: «Совість не велить». Клініцист Л. Л. Гіршман був відомим і шанованим у народі, бо він безплатно і безкорисливо лікував бідних. За своє життя він прийняв безплатно більш як півмільйона хворих. Коли в нього спитали, як він міг прийняти таку кількість хворих, Гіршман відповів, що в нього немає останньої години роботи, а є останній хворий. Люди завжди виявляли і виявляють великий інтерес до медицини, медичний працівник перебуває неначе під наглядом «прихованої камери», бо людині неоднаково, кому вона довіряє своє здоров'я і життя. При цьому люди дуже суворі і вимогливі до медичних працівників. Саме тому висока моральність медика має найважливіше значення в медичній професії. Кожний медичний працівник має глибоко усвідомити ці вимоги, особисті турботи залишати за порогом дому, де чекають від нього допомоги, співчуття, розради, де йому вірять. У 1967 р. в Парижі на Міжнародному конгресі лікарів, присвяченому моралі лікаря, А. Моруа сказав: «Скільки разів у сільській глушині вночі, коли за вікнами нічого не видно, я бачив, як надія засвічувалася на обличчях при віддалених, ледь чутних, ніби дзижчання комах, звуках автомобіля. Лікар їде! Сам хворий переставав стогнати, дослухаючись до цього звуку, і навіть стовпчик градусника, що нестримно ліз угору, неначе застиг у чеканні...» Совість — це велика емоційна сила, що стримує людей від вчинків, які завдають шкоди іншим людям, суспільству, і в той самий час надихає їх на самовіддані вчинки. Ще римський мислитель Цицерон (106—43 рр. до н. е.) вказував на велику силу совісті: вона віднімає в невинного боязнь і неупереджено малює в уяві винуватця вже заслужене ним покарання. Моральний критерій совісті тісно пов'язаний з розумінням людиною добра, зла, обов'язку та іншими моральними категоріями. Однією з важливих проблем моралі є питання про мету і сенс життя. Це питання завжди було і залишається в центрі уваги кожної людини.

Усвідомлення людиною спільності її особистої діяльності з загальним благом спрямовує енергію людини на творчу роботу, на вирішення завдань суспільного розвитку, на здійснення потреб поступального розвитку суспільства, в якому вона живе і працює. Таке усвідомлення наповнює життя людини високим смыслом. Людина, яка визначила сенс свого життя, бачить перспективу, без якої життя позбавлене цінності і не виправдовує існування людини. К. Д. Ушинський зазначає: «Задовольніть усі бажання людини, але відніміть в неї мету в житті і побачите, якою нещасною і вбогою істотою стане вона. Отже, не задоволення бажань, а мета в житті є серцевиною людського щастя». Проблема сенсу життя тісно пов'язана з етичною категорією щастя. Поза глибоким сенсом життя не може бути щастя. Питання про щастя завжди було приводом для дискусій. Етика розглядає щастя як усвідомлене почуття задоволення людиною своїх творчих сил стосовно себе і суспільства. Людина не може бути задоволена своїм життям, діяльністю, тобто бути щасливою, піклуючись лише про своє особисте благо. Рано чи пізно вона починає розуміти безглуздість свого життя. Саме служіння іншим людям, суспільству — найбільше щастя людини. Медична професія одна з небагатьох, яка дає людині можливість мати повне щастя, бо повернення людям здоров'я або врятування життя приносить задоволення, наповнює життя медпрацівника великим змістом. Принципи гуманізму і моралі медичного працівника Гуманізм (від лат. *humanus* — людський) — принцип світогляду і моралі, в основі якого лежить упевненість у безмежності можливостей людини. Етика розглядає гуманізм як визнання людини найвищою цінністю, передбачає захист щастя і гідності її, свободи і розвитку. Поняття «гуманізм» і «медицина» нероздільні. Медичну професію називають найгуманнішою, бо медицина виникла з найкращих спонукань людини — допомагати іншому, співчувати, робити добро. Першими лікарями були люди, які не могли байдуже дивитися на страждання. Вони шукали способи лікування хвороб, причини виникнення їх. Таким чином, у самій суті медицини закладено гуманізм — любов до людини. Вітчизняна медицина у всі часи ставила до лікарів суворі вимоги, ґрунтовані на гуманізмі. Ще Петро I видав документ, що регламентував діяльність лікаря. Особливе місце в історії медицини належить діяльності російських земських лікарів, їхнє життя — це приклад високого гуманізму щодо хворого, їхнє розуміння професійного обов'язку — слава і гордість вітчизняної медицини. Теоретичному обґрунтуванню основних моральних принципів медичного працівника присвячені книги С. А. Позднякової, А. М. Изуткіна, А. І. Смольнякова, Є. Г. Федоренка. А. І. Смольняков та Є. Г. Федоренко (1978) вважають, що не доцільно розмежовувати принципи гуманного ставлення до хворого подання медичної допомоги всім, хто її потребує, незалежно від расової, політичної, релігійної приналежності, бо подання медичної допомоги всім хворим, незалежно від соціальних відмінностей, — це основна суспільна функція охорони здоров'я, яка є практичним виявом особливої гуманності професії медичного працівника. Поділ цих понять відриває принцип гуманізму від конкретних форм вияву його. Виходячи з цього, вони виділяють такі моральні принципи медичних працівників: 1. Гуманістична спрямованість медичної діяльності. 2. Заборона, під будь-яким приводом, участі в діях, спрямованих проти фізичного, психічного здоров'я і життя людей. 3. Солідарність медиків у боротьбі за мир проти сил агресії і мілітаризму. 4. «Передусім — не шкодити». 5. Постійне підвищення рівня своїх професійних знань відповідно до останніх досягнень сучасної науки. 6. Індивідуальний підхід до хворого. 7. Додержання колегіальності в роботі. 8. Збереження лікарської таємниці.

Тема 10. Академічна доброчесність

Академічна доброчесність: стале поняття, а не міф

Академічна доброчесність є поняттям загальноприйнятим у розвинутих країнах сучасного світу. З одного боку, його узагальненість дозволяє охопити різні сфери академічного життя, де кожному з учасників відведена його унікальна роль та, відповідно, права, обов'язки та відповідальність. З іншого боку, така всеохопність може бути

загрозою у культурних реаліях, де з тих чи інших причин академічна культура та правила поведінки або ще не сформувалися, або були втраченими чи знищеними. Саме до другого типу можна відносити українську академічну культуру, де внаслідок викривлення цілей та цінностей освіти загалом та вищої освіти зокрема добре ім'я студента чи науковця, престижність статусу академічної людини (такої, що належить до академічної спільноти), добра репутація поступилися місцем званням і посадам, заради яких ці наукові звання здобуваються.

Академічна доброчесність в законодавстві

Опирачись на це, складно переоцінити важливість окремо виписаної статті № 42 «Академічна доброчесність» у нещодавно прийнятому рамковому Законі «Про освіту». Рамковий закон дає таке тлумачення поняттю академічної доброчесності: «сукупність **етичних принципів** та визначених законом **правил**, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою **забезпечення довіри** до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень». Віднині академічна доброчесність з поняття неписаного та культурософського перетворилась на норму Закону з чітко визначеними тлумаченнями, правилами, критеріями, вимогами та санкціями.

Долучаючись до написання статті 42 «Академічна доброчесність», команда Проекту мала чітке усвідомлення важливості рамкового Закону «Про освіту», що визначає вектор розвитку усєї національної освітньої системи, де віднині академічна доброчесність є законною вимогою, цінність якої – у створенні довіри до результатів навчання та наукових досягнень. Стаття також перелічує основні порушення академічної доброчесності, до яких можуть вдаватися здобувачі освіти та учасники освітнього процесу, зокрема академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво, необ'єктивне оцінювання.

Політики доброчесності

Для наголошення необхідності механізмів, які будуть регулювати, регламентувати та контролювати дотримання академічної доброчесності в українських університетах Міністерство освіти і науки України надіслало керівникам закладів вищої освіти [рекомендації «Щодо забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти»](#). У перелікові рекомендованих заходів до внутрішньої системи забезпечення якості процедури та заходів для реалізації принципів АД наголошується на створенні відповідної нормативно-правової бази. Університетам на національному рівні рекомендовано створити відповідні кодекси, положення, правила та пам'ятки, які регламентуватимуть та повідомлятимуть про нові правила гри, яких віднині мусить дотримуватися учасники академічного процесу не тільки по совісті, але до вимоги Закону.

Плагіат та засоби його пошуку
Аналіз тексту на плагіат
Плагіат – це запозичення чужого тексту без посилання на його автора. Фактично це привласнення чужих ідей, крадіжка інтелектуального майна. Згідно з нормами розділу 5 статті 5 Закону України «Про авторське право та суміжні права» від 11.07.2001р. № 2627–3, плагіат – це оприлюднення (опублікування) повністю або частково чужого твору під іменем особи, яка не є автором. Насправді поняттю «плагіат» у наукових дослідженнях досить важко дати точне і повне визначення, адже воно включає в себе широкий спектр дій, починаючи з використання неправильних цитат і закінчуючи крадіжкою чужих робіт та ідей. Розрізняють такі основні причини плагіату у студентських наукових дослідженнях: • брак навиків пошуку інформації. Багато студентів не знають, як користуватися бібліотечними каталогами, знаходити потрібні статті у базах даних бібліотек або користуватися іншими довідковими джерелами. Заклади вищої освіти можуть допомагати своїм студентам набувати таких навичок, співпрацюючи у співробітництві з їхніми бібліотеками. Так,

більшість ЗВО пропонують безкоштовні навчальні семінари, курси, лекції «Орієнтування в бібліотеці». На таких заняттях ознайомлюються студенти з бібліотекою, навчаються працювати з бібліотечними каталогами та базами даних; ♣ проблеми оцінювання Інтернет-джерел. Багато студентів не вміють критично оцінити Інтернет-джерела, і це може вплинути на процес пошуку інформації та якість наукової роботи. Важливо пам'ятати, що в Інтернеті у більшості випадків не існує контролю за якістю матеріалу. Гарними джерелами для студентів є довідники бібліотечної літератури у мережі Інтернет; ♣ переплутування плагіаторства та перефразування. За даними дослідження, 60% студентів не можуть розрізнити просте перефразування тексту і плагіат. Проблема стає ще серйознішою, коли студентам необхідно перефразувати текст із незнайомими словами та технічними 21 термінами. У дослідженні, опублікованому в «Psychological Reports», зазначено, що «коли студентам необхідно перефразувати складний технічний текст, для якого в них просто не вистачає належних знань, вони, можливо, навіть не бажаючи цього, вдаються до плагіату». Нездатність розрізнити плагіат тексту та перефразований текст, а також неправильні джерела цитат часто є причинами ненавмисного плагіаторства; ♣ плутанина з термінологією. Термінологія – проблема, яка заплутує студентів і викликає в них збентеження та хвилювання. Багато хто з них не розуміє різниці між доповіддю та рефератом, експозицією й аргументацією, темою та тезою. А термінами «аналіз» та «обговорення» взагалі має розпочинатись список термінів усіх часів і народів, що вводять в оману. Інструкції до наукової роботи та поставлені науковим керівником завдання мають бути стислими, чіткими й легкими для розуміння студентом; ♣ недбале занотовування – дехто ненавмисно вдається до плагіату, здійснюючи попередню дослідницьку роботу. На стадії занотовування перефразований матеріал та цитати дуже легко сплутати, якщо робити це неухважно. Пізніше, вже коли студенти починають писати реферат, вони не можуть розрізнити, який матеріал їх власний, а який – цитата з інших джерел. До того ж, записавши неповну або неправильну бібліографічну інформацію, студент не зможе потім знайти джерело, з якого взято цитату, щоб переконатися, що він не вдається до плагіату. Щоб уникнути цієї проблеми, деякі автори занотовують лише прямі цитати. Це дає змогу зрозуміти шли треба перефразувати, а коли – цитувати. Інші методи розрізнення прямого цитування і перефразування – ставити літеру «П» біля перефразованого матеріалу, а також зазначати сторінку після кожної нотатки або ж писати в лапках усе, навіть окремі вирази, що переписані слово в слово. До того ж посилатися на Інтернет-джерела дуже важко. По-перше, тому що єдиних правил щодо цього досі не існує. По-друге, Інтернет адреси змінюються. Може бути й так, що веб-сайт змінює свою адресу буквально за ніч. Або ж ці адреси можуть бути занадто довгими, складними й заплутаними. 22 Однією із головних вимог до наукових статей є їх оригінальність. Проте, для написання наукових робіт автори часто використовують напрацювання інших авторів. Це природно, тому що цивілізація розвивається у напрямі створення нових знань на базі вже накопиченої інформації. Творці демонструють те, що вже відомо, щоб був зрозумілий їхній внесок у роботу. Це пов'язано з використанням цитат. Авторське право та культурні звичаї вимагають називати авторів, робити на них посилання і вказувати джерело. Проте іноді буває важко визначити, чи є новизна у створеному тексті, чи не є він передруком уже опублікованих робіт або їх частин. Інакше кажучи, чи є в новій науковій роботі ознаки плагіату? Засоби пошуку плагіату Для відповіді на це запитання можна скористатись сервісами пошуку копій текстів на сайтах в Інтернеті. Ось деякі з них: 1. ISTIO (istio.com/rus/text/analyz/). Забезпечує аналіз тексту наукової роботи та пошук плагіату. Цей он-лайн сервіс призначений для виявлення копій текстів або їх частин в Інтернеті, і його можна використовувати для російськомовних та англомовних текстів. Він також дає змогу користувачам визначити розмір тексту, карту тексту, частоту використання окремих слів та деякі інші техніко-літературні параметри статей. Особливістю сервісу є те, що він

дає тільки посилання на сайти, але не вказує, у якій частині тексту знайдено збіг. 2. Advego Plagiat (advego.ru/plagiat/) – це програма для пошуку в Інтернеті плагіату, визначення повних або часткових копій текстового документу. Програма має інтуїтивний інтерфейс, визначає рівень унікальності тексту, вказує на його джерела і пропорцію його збігу. Цей сервіс можна використовувати для російськомовних текстів. 3. Анти-Плагіат (antiplagiat.ru/QuickCheck.aspx) – це онлайн сервіс з максимальним об'ємом завантаження тексту не більш як 3000 символів. Він є стандартно застосовуваним засобом для пошуку запозичень при перевірці робіт студентів. Оригінальність робіт перевіряється за власною базою даних сервісу, яка включає понад 10 млн. робіт різних авторів і напрямів. 4. База Turnitin (turnitin.com) – це англomовний антиплагіатний продукт, що дає змогу здійснювати аналіз текстів і виявляти несанкціоноване копіювання фрагментів з інших джерел. База дає змогу перевіряти роботи студентів, дипломи, дисертації та інші наукові роботи, запобігаючи таким чином порушенню авторських прав. Весь процес відбувається в режимі он-лайн, без використання паперу. Це комплексне рішення для управління написанням студентських та наукових робіт з початку їх створення. 5. База Miratools (miratools.ru) – загалом те саме, що й попередні, проте дає можливість перевірити україномовні тексти. В Інтернеті у вільному доступі є ще близько десятка програм, які перевіряють текст на плагіат. Проте більшість їх працюють тільки з англomовними текстами. Крім того, можна перевіряти текст на плагіат, не користуючись зазначеними сервісами, а використовувати пошукові системи. Для цього необхідно частину тексту (не більш як 100 символів), що перевіряються, взяти у лапки і вставити в рядок пошуку Google, Яндекс або Rambler. Види наукового шахрайства та їх характеристику необхідно оформити у вигляді таблиці.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Етика науки як галузь знання.
2. Історія виникнення етики науки.
3. Моральні імперативи в науковій діяльності.
4. Наука і мораль.
5. Джерела етики науки.
6. Загальна характеристика творчого процесу.
7. Особистісні характеристики творчої особистості.
8. Моральні вимоги до вченого.
9. Етапи творчого процесу.
10. Інсайт і способи його переживання.
11. Рівні творчості.
12. Етапи формування задуму.
13. Стратегії творчого пошуку.
14. Бар'єри, які блокують творчий процес.
15. Чотири моральних максимуми Р. Мертона.
16. Наукова дискусія, її значення.
17. Історико-культурологічний зміст наукової дискусії.
18. Логіка наукової дискусії.
19. Прийоми наукової дискусії.
20. Некоректні прийоми ведення наукової дискусії та способи їх попередження.
21. Софізми у дискусії.
22. Структура конфлікту в науковому колективі.
23. Стадії розгортання конфлікту.
24. Способи подолання конфліктних ситуацій у науковому колективі.
25. Морально-психологічний клімат у колективі науковців.
26. Способи побудови сприятливого морально-психологічного клімату в колективі.
27. Моральні засади вертикальних взаємовідносин у колективі науковців.
28. Моральні засади горизонтальних взаємовідносин у колективі науковців.
29. Досягнення порозуміння між колегами.
30. Етичний кодекс ученого України.
31. Етичне регулювання наукової діяльності за кордоном.
32. Причини, які зумовили прийняття кодексу етики науковців.
33. Види документів, які регулюють моральні аспекти наукових досліджень.
34. Загальна характеристика основних розділів Кодексу академічної доброчесності ДУІТ.
35. Моральна відповідальність науковця.
36. Інкубаційний період інсайту.
37. Моральне регулювання взаємовідносин між науковим керівником і учнем.
38. Моральне регулювання взаємовідносин у межах наукового співтовариства.
39. Етика викладацької діяльності.
40. Етичні засади діяльності аспіранта та докторанта.
41. Соціальна відповідальність університету.
42. Порушення академічної етики та доброчесності в університеті.

43. Види шахрайства в науці.
44. Моральне регулювання діяльності наукової школи.
45. Етика взаємовідносин з іноземними партнерами під час виконання спільного проекту.
46. Правила доведення і аргументації.
47. Структура аргументу.
48. Види наукової полеміки.
49. Принципи наукової полеміки.
50. Моральне регулювання спільних міжнародних проектів.